

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПАВЛЮК ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

УДК 343. 98

ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ОДИНОКИХ
ОСІБ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАВОЛОДІННЯМ ЇХ МАЙНОМ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність
081 – право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О. С. Павлюк**

Науковий керівник **Курилін Іван Ростиславович**,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Павлюк О. С. Розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» (081 – Право) – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017.

Підготовка дисертації здійснювалась у Національній академії внутрішніх справ. Захист дисертації відбудеться у Національній академії внутрішніх справ.

Дисертація є першим в Україні дослідженням теоретичних засад та практичних питань розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. У роботі сформульовано та обґрунтовано низку нових положень і висновків, що мають значення для криміналістичної науки, слідчої та судової практики.

У дисертації узагальнено результати дослідження вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. Вивчено їх сутність та характерні особливості. Головною метою роботи є розроблення тактичних та організаційних основ розслідування аналізованих кримінальних правопорушень, що зумовило розгляд проблем криміналістичної характеристики, побудови та розв'язання типових слідчих ситуацій і слідчих версій, що виникають на початковому етапі розслідування; особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій таких як: огляд місця події, допит потерпілих, свідків, підозрюваних, використання можливостей судових експертиз та криміналістичних обліків тощо.

Основними структурними елементами способу вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб визначено дії щодо підготовки, вчинення та приховування зазначених злочинів. На основі вивчення практики розслідування даних злочинів встановлено найбільш типові способи їх вчинення, а саме

нанесення потерпілому пошкоджень тупими, твердими предметами; нанесення потерпілому пошкоджень колючо-ріжучими, рублячими предметами; шляхом нанесення пошкоджень руками і ногами; задушення петлею або шляхом закриття м'яким предметом дихаючих органів (рота і носа); утоплення; введення в організм смертельних ін'єкцій. Визначено криміналістичну класифікацію дій та прийомів щодо приховання вбивств. Розкрито діапазон об'єктів криміналістичного дослідження, на яких залишаються сліди вчинення досліджуваних убивств, роль обстановки, місця та часу вчинення злочинів та їх зв'язки з іншими елементами цієї характеристики; психологічні складові потерпілих осіб похилого віку, що приваблюють злочинців; соціальні, соціально-демографічні та соціально-психологічні властивості особи злочинця. Виявлені характерні і стійкі зв'язки між структурними елементами аналізованої групи злочинів.

Виокремлено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, а також запропоновано їх криміналістичну класифікацію на сприятливі та несприятливі, розкриття суті яких, дає можливість більш повно дослідити обставини події. Автором розглянуто рекомендації щодо висунення та перевірки версій під час розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, обумовлених слідчими ситуаціями. Розглянуто правові й організаційні засади взаємодії слідчого та оперативних підрозділів.

Визначено найбільш типові місця події, що підлягали слідчому огляду: домоволодіння потерпілого (будинок, квартира, гараж, город, подвір'я тощо); відкрита місцевість (лісосмуга, лісопосадка, каналізаційні колектори тощо). Визначено особливості проведення огляду місця події під час розслідування таких кримінальних правопорушень. Організаційними й тактичними правилами огляду місця події при розслідуванні злочинів досліджуваної категорії є: невідкладність його проведення, всебічність та повнота; участь спеціалістів; пошук та закріплення негативних обставин; детальна фіксація отриманої інформації

шляхом протоколювання, фотозйомки та відеозапису; огляд не лише безпосереднього місця виявлення трупа, але і прилеглої до нього території.

Встановлено, що у провадженнях про вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, як правило, допиту підлягає дві категорії підозрюваних: особи, що вчинили вбивство з раптово виниклим умислом на заволодіння грошима, золотими виробами, орденами, медалями та іншими цінними речами; особи, що вчинили вбивство похилих та одиноких осіб з метою заволодіння нерухомим майном. В першому випадку слідчий не відчуває особливих труднощів під час допиту таких осіб, оскільки останні зазвичай зловживають алкогольними напоями та наркотичними засобами, ведуть асоціальний образ життя і не відрізняються кмітливістю і певними розумовими здібностями. Найбільшою складністю характеризується допит другої категорії осіб, серед яких зустрічаються юристи, ріелтори, працівники житлових організацій, працівники правоохоронних органів та ін., які вчинили злочин обдумано, завчасно сплановано і тому до слідчої дії у цьому разі необхідно ретельно готуватись і планувати. Зазвичай такий допит здійснюється у конфліктних ситуаціях.

Розкрито особливості призначення судово-медичної експертизи, комплексної судово-медичної та судово-хімічної експертизи, експертизи біологічних об'єктів, пожежно-технічної, портретно-криміналістичної, почеркознавчої, авторознавчої та техніко-криміналістичної експертизи документів. Окреслено можливості криміналістичних обліків при розслідуванні досліджуваних злочинів.

Ключові слова: вбивства, особи похилого віку, одинокі особи, кримінальне провадження, криміналістична характеристика, пізнавальна діяльність, початковий етап розслідування, слідчі ситуації, слідчі версії, слідчі (розшукові) дії, судово експертиза, взаємодія, криміналістичні обліки.

SUMMARY

Pavluk O.S. Investigation into the murders of persons of advanced age and single persons connected with the seizure of their property. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of candidate of legal sciences, specialty 12.00.09 «Criminal procedure and criminalistics; judicial expertise; operational search activity» (081 - Law). – National academy of internal affairs. – Kyiv, 2017.

The thesis was written at National academy of internal affairs. The dissertation defense will be held at National academy of internal affairs.

The thesis is the first in Ukraine study of the theoretical foundations and practical questions of the methodology for investigating the murders of the elderly and lonely people connected with the seizure of their property. A number of new provisions and conclusions relevant to forensic science, investigative and judicial practice have been formulated and substantiated.

The thesis summarizes the results of a study of the murders of the elderly and lonely people connected with the seizure of their property. Their essence and characteristic features are studied. The main goal of the work is the development of tactical and organizational bases for the investigation of the criminal offenses in question, which led to the consideration of problems of forensic characteristics, the construction and solution of typical investigative situations and investigative versions that arise at the initial stage of the investigation; peculiarities of carrying out separate investigative (search) actions such as: inspection of the place of the subunit, questioning of victims, witnesses, suspects, use of the opportunities of forensic experts and forensic accounts, and the like.

The main structural elements of the way of committing murders of the elderly and lonely people are defined actions for the preparation, commission and concealment of these crimes. Based on the study of the practice of investigating these crimes, the most typical ways of committing them have been established: damage to the victim with blunt, hard objects; damage to the injured by piercing-cutting, chopping objects; by

causing damage to the hands and feet strangulation loop or by closing the soft object of breathing organs (mouth and nose); drowning; introduction of lethal injections into the body. The criminalistic classification of actions and methods for concealing the murder is defined. A range of forensic research objects is revealed, on which traces of murders remain, the role of the situation, the place and time of committing crimes and their connection with other elements of this characteristic; psychological components of the affected elderly, attract criminals; social, socio-demographic and socio-psychological characteristics of the perpetrator. Identified and stable links between the structural elements of the group of crimes under consideration.

Typical investigative situations of the initial stage of the investigation of the murders of the elderly and lonely persons related to the seizure of their property were singled out, and their criminalistic classification was suggested to be favorable and unfavorable, the disclosure of which provides an opportunity to more fully examine the circumstances of the incident. The author examined recommendations on nominating and verifying versions in the investigation of murders of elderly and lonely people connected with the seizure of their property, conditioned by investigative situations. The legal and organizational bases for interaction between the investigator and the operational units are examined.

The most typical places of the incident subject to the investigative review are identified: the victim's home (house, apartment, garage, garden, yard, etc.); open area (forest belt, plantation, sewer, etc.). The specifics of the inspection of the scene of the incident in the investigation of such violations are specified: Specific organizational and tactical rules for inspecting the scene of an investigation in the investigation of crimes of the category under investigation are: the urgency of its conduct, the comprehensiveness and completeness; participation of specialists; search and consolidation of negative circumstances; detailed recording of the received information by recording, photographing and video recording; The review not only of the immediate location of the corpse detection, but also of the adjacent territory.

It is established that in the processes of killing of elderly people and single persons connected with the seizure of their property, two categories of suspects are usually interrogated: a person who committed murder with a sudden intention to take possession of money, gold products, orders, medals and other valuable things; a person who committed murder of elderly and lonely persons with the purpose of acquisition of immovable property. In the first case, the investigator does not experience any special difficulties during the interrogation of such persons, since the latter usually abuse alcoholic beverages and narcotic drugs, lead an antisocial way of life and do not differ in intelligence and certain mental abilities. The most difficult is the interrogation of the second category of persons, among whom are lawyers, realtors, workers of housing organizations, law enforcement officers, etc. Those who committed the crime deliberately planned in advance, and therefore, in this case, the investigation should be carefully prepared and planned. Usually such interrogation is carried out in conflict situations.

The features of the appointment of forensic medical examination, complex forensic medical and forensic examination, examination of biological objects, fire-technical, portrait-forensic, hand-written, autoregressive and technical-forensic examination of documents are disclosed. The possibilities of forensic records in investigation of investigated crimes are determined.

Key words: murders, elderly people, single persons, criminal proceedings, forensic characterization, forensic methodology, initial stage of investigation, investigative situations, investigative versions, investigation actions, forensic examination, interaction, forensic records.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Павлюк О. С. Слідова картина та типова обстановка вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Підприємництво, господарство і право : щомісяч. наук.-практ. госп.-правов. журн.* 2017. № 2. С. 299–303.
2. Павлюк О. С. Особа злочинця й потерпілого в структурі криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. № 1. С. 180–183.
3. Павлюк О. С. Криміналістична характеристика способів приховування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Право і суспільство.* 2017. № 2. С. 222–227.
4. Павлюк О. С. Початкові слідчі ситуації розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2017. Вип. № 45. С. 119-122.
5. Павлюк О. С. / Типові слідчі версії початкового етапу розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2017. № 3. С. 143–148;
6. Павлюк О. С. Тактичні особливості отримання показань у кримінальних провадженнях про вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Підприємництво, господарство і право : щомісяч. наук.-практ. госп.-правов. журн.* 2018. № 6. С. 328–332.
7. Павлюк О. С. Пізнавальна діяльність слідчого на початковому етапі розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Підприємництво, господарство і право : щомісяч. наук.-практ. госп.-правов. журн.* 2019. № 6. С. 212–215.

8. Павлюк О. С. Павлюк О.С. Тактичні особливості допиту підозрюваного, який вчинив вбивство особи похилого віку з метою заволодіння нерухомим майном. *Юридична наука*. 2020. №1. С. 178-183.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Павлюк О. С. Способи вчинення вбивств осіб похилого віку, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Європейська інтеграція України: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. тез та доповідей підсумкової наук.-теорет. конф. (Київ, 22 квіт. 2016 р.). К., 2016. С. 121–123.

10. Павлюк О. С. Кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Дніпро, 5-6 травня 2017 р.). Дніпро, 2017. Ч.ІІ. С. 93–96.

11. Павлюк О. С. Форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 4-5 серпня 2017 р.). Х., 2017. С. 69–73.

12. Павлюк О. С. Тактичні особливості допиту потерпілих осіб похилого віку. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.). К., 2017. Ч. 2. С. 200-203.

13. Павлюк О.С. Алгоритм отримання криміналістично значимої інформації за допомогою спеціальних знань, під час розслідування вбивств осіб похилого віку. *Використання досягнень сучасної науки й техніки в розкритті злочинів* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 25 лют. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 200 – 201

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	12
ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВБИВСТВ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ОДИНОКИХ ОСІБ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАВОЛОДІННЯМ ЇХ МАЙНОМ	22
1.1. Способи вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном.....	22
1.2. Способи приховування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних, із заволодінням їх майном	39
1.3. Слідова картина та обстановка вчинення зазначених вбивств.....	51
1.4. Характеристика особи злочинця та потерпілого при розслідуванні вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном.....	61
1.5. Кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики зазначеного злочину.....	74
Висновки до розділу 1	80
РОЗДІЛ 2. ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ОДИНОКИХ ОСІБ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАВОЛОДІННЯМ ЇХ МАЙНОМ.....	83
2.1. Початкові слідчі ситуації розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном.....	83
2.2. Початкові слідчі версії, що визначають напрямок розслідування зазначених злочинів.....	104
2.3. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами.....	118
Висновки до розділу	125
РОЗДІЛ 3. ПРОВАДЖЕННЯ НЕВІДКЛАДНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ОДИНОКИХ ОСІБ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАВОЛОДІННЯМ ЇХ МАЙНОМ.....	128

3.1. Огляд місця події.....	128
3.2. Допит.....	144
3.3. Особливості призначення судових експертиз.....	157
Висновки до розділу 3.....	177
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	186
ДОДАТКИ.....	210

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Скорочення	Розшифровка скорочення
АТО	Антитерористична Операція
БТІ	Бюро технічної інвентаризації
Гл.	Глава
ДНК	Дезоксирибонуклеїнова кислота
ЖЕО	Житлово-експлуатаційна організація
ЗМІ	Засоби масової інформації
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
НПУ	Національна поліція України
ОМП	Огляд місця події
ОРД	Оперативно-розшукова діяльність
СОГ	Слідчо-оперативна група
ст.	стаття, статті
ч.	частина, частини

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Забезпечення соціально-економічних та особистих прав і свобод найбільш вразливих верств населення є головним вектором діяльності суспільства на шляху до становлення правової європейської держави. Законодавством України встановлюється необхідний рівень гарантій прав осіб похилого віку в усіх сферах життя. Однак у соціально-політичній обстановці, що склалася в країні, збільшилась кількість вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном.

Така ситуація значною мірою зумовлена соціальними, психологічними, біологічними особливостями потерпілих, що спонукає злочинців у прийнятті рішення вчинити злочин щодо зазначеної категорії осіб.

Однією з найбільш тривожних тенденцій в сучасному суспільстві є позбавлення життя літніх людей, які володіють заощадженнями, іконами, предметами антикваріату, медалями та орденами і, головне, нерухомістю. Дані злочини мають значний суспільний резонанс, оскільки жертвами таких вбивств стають особи похилого віку, тим паче, якщо вони є самотніми. Чим старше самотня людина, тим більша небезпека їй загрожує, особливо, якщо вона проживає в квартирі з великою площею. Як наслідок, стаються випадки «безвісного зникнення» та вбивств даної категорії осіб після оформлення дарчої на житло або договору соціальної ренти.

Згідно з даними статистики за період з 2015 по 2020 роки, кількість умисних убивств коливалася від пікового значення у 3,5 тис. таких злочинів (2015 рік) до найнижчого показника, зафіксованого у 2017 році – 1,2 тис. умисних убивств.

Аналіз правоохоронної практики свідчить, що під час розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень, слідчі відчують суттєві ускладнення, пов'язані насамперед з дефіцитом інформації про основні способи вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із

заволодінням їх майном, механізми та схеми окремих кримінальних операцій з притаманними їм ознаками (58,8 %); про процедуру збирання, оброблення і представлення доказової інформації на основі інформаційних технологій (47,8 %); особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій (32,4 %); про типові ситуації, що складаються при отриманні первинної інформації, документуванні злочинних дій (27,9 %) та специфіку використання спеціальних знань і можливості судових експертиз (24,3 %). Серед опитаних 54,4 % респондентів вважають за необхідне формування окремої методики розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном.

Така ситуація свідчить про потребу практичних працівників у ґрунтовному дослідженні та розробці ефективного алгоритму дій правоохоронних органів у розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали роботи вітчизняних і зарубіжних учених у галузі криміналістики та кримінального процесу, зокрема Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Р. С. Белкіна, Т. В. Варфоломєєвої, О. П. Ващук, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. Я. Горбачевського, Ю. М. Грошевого, В. А. Журавля, В. С. Зеленецького, А. В. Іщенка, Н. С. Карпова, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, І. Р. Куриліна, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, В. Т. Нора, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, С. М. Стахівського, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила, М. П. Яблокова та ін.

У різні часи проблеми розслідування окремих видів вбивств викликали інтерес у вітчизняних та зарубіжних учених-криміналістів, зокрема О. В. Александренко, О. О. Андрєєв, О. А. Баригіна, І. В. Борисенко,

В. В. Бородулін, О. Ю. Булулуков, А. І. Дворкін, С. Ф. Здоровко, В. М. Ісаєнко, І. І. Когутич, В. О. Коновалова, Ю. Б. Комаринська, Є. О. Логінов, В. О. Малярова, В. В. Семенов, В. Л. Синчук, А. В. Старушкевич, Г. С. Фоміна та ін.

Окремі питання протидії злочинам відносно осіб похилого віку, у контексті їх кримінально-правової кваліфікації і кримінологічної характеристики та профілактики досліджували О. В. Барсукова, О. М. Гришко, М. П. Джеймс, К. Л. Попов та інші.

Відзначаючи теоретичну та практичну значущість праць згаданих учених, варто зауважити, що вони не містять комплексного вивчення питань розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. Отже, наразі існує потреба в розробленні сучасних криміналістичних рекомендацій розслідування вказаних кримінальних правопорушень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015); Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015; п. 7 Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 року № 275; Пріоритетних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 рр. (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 р., протокол № 28). Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 29 жовтня 2015 року (протокол № 20) і зареєстровано Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№ 1069, 2015 рік).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає в розробленні теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо досудового розслідування вбивств осіб похилого віку та саодиоких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких *завдань*:

- розкрити структуру способу вчинення вбивств осіб похилого віку та саодиоких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном (підготовку до вчинення злочину, вчинення злочину та діяльність щодо приховування слідів вчиненого злочину);
- визначити особливість механізму приховування слідів зазначеного злочину та участь підозрюваних осіб;
- на підставі слідчої та судової практики конкретизувати зміст інших структурних елементів криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку та саодиоких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, виявити та описати кореляційні зв'язки між ними;
- виокремити слідчі ситуації і версії початкового етапу розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень та запропонувати відповідні алгоритми дій слідчого, що полягають у проведенні слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;
- розкрити особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування вбивств осіб похилого віку та саодиоких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном;
- з'ясувати специфіку проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях зазначеної категорії;
- висвітлити особливості допиту учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, підозрюваних);
- виявити можливості експертних досліджень, що проводяться під час розслідування, окреслити завдання, що вирішуються ними та особливості використання криміналістичних обліків.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що складаються у зв'язку з виявленням та розслідуванням вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном.

Предмет дослідження – розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є принципи та основні категорії діалектичного пізнання соціальних явищ і процесів розвитку та взаємозв'язку об'єктів реальної дійсності, система загальнонаукових і спеціальних методів, які є засобами наукового пошуку. Зокрема, під час дослідження застосовувались загальнонаукові методи (*спостереження, опису, порівняння, класифікації*) з метою виявлення закономірностей, що характеризують злочинність та розслідування (розділи 1–3), так і спеціальні методи, зокрема: *порівняльного аналізу* – при узагальненні різних підходів учених щодо змісту ключових понять та категорій (підрозділи 1.1, 1.2, 1.5, 2.1, 2.2); *догматичний і метод аналізу визначень* – з метою уточнення та поглиблення розуміння понятійно-категоріального апарату дослідження (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2); *системно-структурний* – для формування структури криміналістичної характеристики та основ методики розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном (підрозділи 1.1, 1.2, 1.4, 2.1, 2.2); *соціологічні* (методи спостереження, інтерв'ювання та анкетування) – для з'ясування думок слідчих щодо проблем дослідження (по всій дисертації); *статистичні* (групування, зведення, аналіз кількісних показників) – для узагальнення результатів соціологічних досліджень, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, правозастосовної та судової практики (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять: матеріали Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора з період 2015-2019 років; узагальнені результати вивчення 120 кримінальних

проваджень про вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном (ст.. 115 КК України), що перебували у провадженні протягом 2017-2019 рр.; узагальнені дані опитувань (136 респондента з міста Києва, Вінницької, Житомирської, Тернопільської, Херсонської, Черкаської областей); використано огляди судово-слідчої практики, практичний матеріал підрозділів Національної поліції України, а також особистий досвід адвокатської діяльності дисертанта.

Наукова новизна одриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним, науковим, монографічним дослідженням, за результатами якого сформовано теоретичні положення та методичні рекомендації з розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, зокрема:

вперше:

- здійснено розподіл способів учинення та приховування досліджуваних кримінальних правопорушень залежно від предмету злочину; можливості безперешкодного доступу до майна; соціальних, психологічних та біологічних особливостей потерпілого;

- розроблено типологію правопорушників, які вчиняють вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб з метою заволодіння їх майном, для чого виокремлено вікові, професійні, психологічні й інші криміналістично значущі ознаки;

- виокремлено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, в залежності від якості та кількості криміналістично-значущої інформації (наявності свідків злочину, інформації про особу потерпілого та підозрюваного, предмет злочину, наявності/відсутності трупу);

удосконалено:

- теоретичні передумови формування криміналістичної характеристики вбивств, в основі якої є особа потерпілого (особи похилого віку та одинокі особи);

- підходи щодо висунення та перевірки слідчих версій;

- науково-практичні рекомендації щодо організації і тактики допиту підозрюваних, свідків та потерпілих з метою доказування події злочину та ступеня винуватості причетних до нього осіб;

- особливості призначення судових експертиз та використання можливостей інформаційно-довідкового забезпечення під час розслідування досліджуваних злочинів;

дістало подальший розвиток:

- зміст структурних елементів криміналістичної характеристики вбивств, що допомагає визначити способи та методи проведення досудового розслідування зазначених та інших, пов'язаних з ними кримінальних правопорушень: зокрема способу вчинення та приховання злочинів, «слідової картини» і обстановки вчинення злочинів, особи злочинця, особи потерпілого;

- організаційно-тактичні засади взаємодії слідчого з оперативними підрозділами із врахуванням форми взаємодії та етапу розслідування;

- криміналістичні рекомендації щодо тактичних особливостей огляду місця події під час розслідування досліджуваних злочинів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що дослідження ґрунтується на результатах поглибленого вивчення правоохоронної практики, а його матеріали впроваджено як рекомендації у:

- *практичну діяльність* органів досудового розслідування під час розкриття та розслідування вбивствам осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном (акти Головного управління Національної поліції у Київській області від 10.02.2018; Головного слідчого

управління Національної поліції України від 12.02.2018; Головного управління Національної поліції у Житомирській області від 11.02.2021);

– *освітній процес* – для підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, під час проведення різних видів занять з дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування кримінальних правопорушень», «Слідчий огляд» (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 28.01.2021р.);

– *науково-дослідній роботі* – для подальшого дослідження проблем та розроблення науково обґрунтованих положень і рекомендацій з питань тактики допиту малолітніх та неповнолітніх осіб (акт Національної академії внутрішніх справ від 01.02.2021).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження оприлюднено на засіданнях кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ та на п'ятьох науково-практичних і науково-теоретичних конференціях, зокрема: «Європейська інтеграція України: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Київ, 22 квітня 2016 р.); «Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя» (м. Дніпро, 5-6 травня 2017 р.); «Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку» (м. Харків, 4-5 серпня 2017 р.); «Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи» (Київ, 24 листопада 2017 р.); «Використання досягнень сучасної науки й техніки в розкритті злочинів» (Київ, 25 лютого 2021 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено в 13 наукових публікаціях, серед яких сім статей – у журналах, включених МОН України до переліку фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у міжнародному науковому виданні (Словацька Республіка), а також у п'яти тезах, опублікованих у збірниках доповідей науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, поділених на 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (233 найменувань на 23 сторінках) і п'ятих додатків на 30 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 238 сторінки, з яких основного тексту – 172 сторінки.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВБИВСТВ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ОДИНОКИХ ОСІБ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАВОЛОДІННЯМ ЇХ МАЙНОМ

1.1. Способи вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном

У криміналістичній науковій літературі акцентують увагу, як правило, на тому, що для розробки ефективних приватних методик розслідування кримінальних правопорушень необхідна попередня робота зі створення криміналістичних характеристик окремих груп злочинів. Це обумовлено, перш за все, тим, що в основі останніх лежить ідея встановлення закономірностей, притаманних певним видам злочинної діяльності, ретельний аналіз яких створює умови для вироблення рекомендацій по виявленню, розкриттю, розслідуванню та попередженню злочинів. До того, як вперше було вжито термін «криміналістична характеристика злочину», в приватних криміналістичних методиках розглядалися її окремі елементи, і підкреслювалася їх роль для вибору напрямку і організації розслідування [128, с. 38-39].

Разом з тим, процес розслідування злочину є просуванням як від загального до окремого, так і від окремого до загального, тобто встановлення окремих елементів події злочину сприяє відновленню його загальної картини. В ході розслідування виявляються елементи криміналістичної характеристики конкретного злочину, аналіз змісту яких забезпечує побудову точних версій і визначення шляхів їх дослідження [82, с. 43]. Категорійний статус криміналістичної характеристики злочинів визнає багато вітчизняних і закордонних дослідників. Наукова значущість криміналістичної характеристики підтверджена численними дисертаційними,

монографічними дослідженнями і науковими статтями. За останні сорок років фактично кожен методик розслідування злочинів розроблено з формулюванням криміналістичної характеристики відповідного виду злочину і рекомендацій щодо використання її даних для вибору найефективніших методів розслідування та розкриття злочинів [133, с. 33].

Щодо криміналістичної характеристики певного виду вбивств, то вона являє собою головним чином сукупність найбільш поширених даних, з певним ступенем повторюваності властивих цим злочинам, які здійснені за певний період, в конкретному регіоні і є результатами дій різних осіб [82, с. 47].

Системний опис криміналістично значущих ознак або побудова криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодіння їх майном, потребує змістовного наповнення її структурних елементів.

Розглядаючи структуру криміналістичної характеристики злочинів, науковці винятково важливим і рухомим елементом, що істотно впливає на конкретний зміст приватних методик розслідування, називають спосіб вчинення кримінальних правопорушень. Виявлення нових способів досягнення злочинних результатів здійснюється практичним шляхом і спонукає до розробки нових методичних рекомендацій, покликаних забезпечити успіх розслідування в умовах використання нових способів вчинення злочинів. У свою чергу, глибоке наукове осмислення нових способів злочинної діяльності, аналіз тенденцій науково-технічного прогресу і соціально-економічних умов розвитку суспільства дозволяють визначити можливість виникнення нових способів вчинення злочинів (як детермінованих об'єктивними умовами способів дій) [200, с. 303].

Відмінною рисою будь-якого злочину, в тому числі і вбивства, є їх різноманітні способи підготовки до вчинення кримінального правопорушення, його вчинення та діяльність щодо приховування слідів

вчиненого злочину. Відіграючи важливу роль у формуванні системи методики розслідування злочинів, спосіб вчинення кримінальних правопорушень виступає центральним і обов'язковим компонентом криміналістичної характеристики.

Способу вчинення злочинів у криміналістиці завжди приділялась і приділяється велика увага, оскільки він виступає «ключем» до розкриття злочинів, відображає характерні особливості діючої особи, є визначальною ланкою в розробці окремих методик та виступає основним елементом криміналістичної характеристики злочину [14, с. 197]. І як відмічали деякі вчені дослідження способу вчинення злочину як типового образу дій індивіда в певних ситуаціях – основне ядро розслідування, що визначає один з успішних методів розслідування і попередження злочинів: «від способу злочину – до способу розкриття, розслідування та попередження злочину» [92, с. 59; 45, с. 115-116].

Сьогодні картина злочинності змінюється. Поряд з простими способами дій, злочинці вибирають складні, бо складний об'єкт нападу. Значить, складна мета злочинного посягання [45, с. 114]. Дослідження способів вчинення злочинів зумовлено в першу чергу тим, що спосіб є найбільш динамічною і рухомою характеристикою, оскільки саме спосіб — безпосередня форма адаптації злочинців до соціальних умов, що змінюються. Особливий інтерес щодо їхньої новизни й актуальності мають способи вчинення нових для нашого кримінального законодавства злочинів, а також раніше відомих злочинів, але вчинених новими, більш кваліфікованими, малодослідженими з криміналістичних позицій способами [76, с. 71]. Крім того, наукове узагальнення і типізація способів вчинення злочинів є підґрунтям для розроблення й удосконалювання методів розслідування злочинів, прогнозування появи нових способів злочинних дій [76, с. 53].

З самого зародження криміналістики як наукової дисципліни спосіб вчинення злочину міцно зайняв своє місце серед об'єктів її дослідження [80,

с.14]. Ще в кінці XIX століття основоположник криміналістики Ганс Гросс писав, що основу предмета криміналістики становить дослідження способів вчинення злочину і їх розкриття [52, с. 8].

Отже цілком зрозуміло, що пріоритетне місце в системі методик розслідування кримінальних правопорушень справедливо відводиться вченню про спосіб вчинення злочину. У науковій літературі існують різні визначення поняття способу вчинення злочину.

Криміналістика розглядає спосіб як комплекс усіх взаємозалежних дій, операцій і рухів злочинця при вчиненні злочину [180, с. 424].

Зуйков Г. Г. визначає спосіб вчинення злочину як завжди більш-менш складний акт свідомої людини, що направляється волею його поведінки. Спосіб є необхідним елементом кожного злочинного діяння, оскільки будь-яке з них здійснюється за допомогою певної поведінки суб'єкта, наміри якого не можуть бути реалізовані інакше [81, с. 16].

На думку В. П. Бахіна, спосіб вчинення злочинів – це вираження і відображення образу дій злочинця при скоєнні ним протиправних дій. Тому він завжди був і залишається визначальним ядром діяльності по розкриттю і розслідуванню злочинів. На етапі невідомості винного спосіб вчинення злочину (через утворені сліди і їх характерні особливості) дозволяє вирішувати завдання встановлення злочинця, а при наявності підозрюваного – визначати зміст і ступінь протиправності здійснених дій [14, с. 197].

Автор поділяє позицію М. І. Єнікеева про те, що спосіб вчинення злочину — це система прийомів, дій, операційних комплексів, зумовлених метою і мотивами дій, психічними і фізичними якостями особи, в яких виявляються психофізіологічні і характерологічні особливості людини, її знання, вміння, навички, звички і ставлення до різних проявів дійсності. Для кожного злочину існує свій системний «набір», комплекс дій і операцій. У кожної людини також є система узагальнених дій, що свідчать про її індивідуальні особливості. Ці комплекси так само індивідуалізовані, як і

папілярні візерунки пальців, проте, відрізняючись від останніх, сліди цих комплексів завжди залишаються на місці злочину [73, с. 105]. Таким чином, конкретний спосіб вчинення злочину – це відображення особливостей його «творця» [14, с. 201].

Разом з тим, ми підтримуємо думку С. М. Зав'ялова, який вважає, що спосіб вчинення злочину охоплює систему взаємопов'язаних дій суб'єкта (або утримання від них), що вчиняються з певною послідовністю, із застосуванням різних знарядь і засобів та спрямовані на досягнення мети злочину. Для криміналістичної характеристики способу вчинення злочину важливі насамперед ті його сторони, що відбиваються назовні, і відтак мають досить високий ступінь інформативності [76, с.44].

Необхідно підкреслити, що у криміналістичному аспекті спосіб вчинення злочину є тією головною якісною характеристикою діяльності злочинця, яка найтісніше взаємопов'язана з властивостями інших елементів злочинної події. Вивчаючи характер актів поведінки слідчий може вийти на встановлення мотиву і мети злочину, визначити шлях для встановлення психологічного контакту з підозрюваним (обвинуваченим), обрати для конкретного випадку тактичні прийоми проведення окремих слідчих (розшукових) дій і вирішити багато інших криміналістичних завдань [76, с. 19]. Саме названий елемент становить найбільший інтерес для одержання інформації про криміналістично значущі ознаки злочину. Спосіб злочину являє собою сукупність (систему) прийомів і методів, що використовуються при вчиненні злочинів. Він виступає обов'язковою ознакою складу злочину і має важливе кримінально-правове значення, істотно впливаючи на кваліфікацію певного виду злочинів [187, с. 17].

Найважливішим елементом криміналістичної характеристики вбивств є відомості про способи їх вчинення, зазначає Р. С. Белкин. Він визначає данні про спосіб вчинення та приховання злочину як центральну частину криміналістичної характеристики, оскільки саме вони виражають

функціональну сторону злочинної діяльності і включають не тільки данні, яким шляхом готується, вчиняється та приховується злочин, але і дані про те, яким чином дії злочинця відображаються в навколишньому середовищі, тобто які сліди «відбитки» дій злочинця виникають в результаті злочинного посягання, де їх шукати і як за ними відтворювати механізм вчинення злочину та його приховання [102, с. 694].

Науковці неодноразово наголошували, що спосіб вбивства залежить від об'єктивних (обстановки місця вбивства, використаних знарядь, часу тощо) і суб'єктивних факторів як злочинця, так і потерпілого (психічні і морально-етичні властивості особи: дратівливість, запальність, егоїзм, цинізм, звірство тощо). При вчиненні злочину об'єктивні і суб'єктивні фактори взаємодіють і формують спосіб дії злочинця і протидії потерпілого [180, с. 448]. На думку О. Ф. Волинського, на формування способу істотно впливають такі суб'єктивні чинники як мотив і мета злочинів; стать, вік злочинця; його характерологічний вигляд (риса характеру, психологічна структура особистості та ін.); знання, вміння, навички, звички і тому подібні фактори [104, с. 25-26].

Спосіб убивства – це сукупність методів і прийомів, знарядь і засобів, а також вчинених з їх застосуванням дій по підготовці, вчиненню та приховуванню вбивства [115].

Способи вбивств надзвичайно різноманітні: застосування вогнепальної і холодної зброї, удавлення зашморгом, дія високої температури, утоплення та ін. [105, с. 285]. Вбивства, які полягають в умисному спричиненні смерті шляхом ураження життєво важливих органів або перериванням їх життєво важливої функції, здійснюються: найчастіше шляхом заподіяння тілесних ушкоджень (колючо-ріжучим, стинають, колючим і тупим холодною зброєю, вогнепальною зброєю, різного роду важкими предметами); дещо рідше шляхом удушення (перекриття дихальних шляхів в області шиї, носа і рота петлею, руками і т. д.); рідше - утоплення, отруєння (отруйними речовинами,

газом і т. д.); скиданням з висоти та ін. В свою чергу область нанесення поранень може бути різною, поранень може бути нанесено багато. Кожен з цих способів пов'язаний з певними суб'єктами даних злочинів як елементом характеристики. Наприклад, вбивства з множинними пораненнями частіше завдають особи, раніше судимі, і т. п. [231, с. 296-297].

З позиції В. О. Коновалової, способи вчинення вбивств мають однотипну структуру, властиву всім видам злочинів, відрізняючись один від одного відповідно об'єктом посягання. Незважаючи на різноманіття способів позбавлення людини життя, їх можна класифікувати на підставі специфіки кожного. Разом з тим, кожне скоєне вбивство має свої особливості, і тому загальні схеми, як би вони не були досконалі, не можуть замінити індивідуального підходу до вирішення розумових завдань в стандартних ситуаціях, виконуючи тільки допоміжну роль [96]. Для кожного виду злочинів існує свій системний набір способів їх вчинення. Дані комплекси дій, що становлять вид злочину, пов'язані специфічним підключенням до них певних зовнішніх обставин і засобів дії. Кожен злочинець має свій «почерк» в їх використанні [45, с. 116].

Волобуєв А. Ф., в свою чергу, запропонував розділити способи вбивства на дві групи:

1) ті, які пов'язані із заподіянням тілесних ушкоджень і виділенням крові,

2) ті, які не пов'язані із виділенням крові [101, с. 404.].

Узагальнюючи думки науковців, можливим є виокремлення наступних складових способів вчинення зазначених вбивств:

— підготовка до вбивства, що включає в себе, окрім визначення жертви, часу та місця вчинення вбивства, підбір знарядь та засобів, які використовуються кримінальним правопорушником;

- спосіб проникнення вбивці в житло, оскільки вбивства осіб похилого віку та саодинок осіб у переважній більшості вчиняються та території домоволодіння останніх;

- спосіб позбавлення життя досліджуваної категорії потерпілих;

- дії щодо приховання слідів кримінального правопорушення.

Розглядаючи спосіб вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень, не можна обійти питання підготовки до нього, оскільки підготовка є початковою складовою повноструктурного способу вчинення.

Готування до вчинення злочину може характеризуватися різними за складністю, змістовним наповненням, тривалістю в часі діями злочинця. Злочинна діяльність цього періоду зумовлюється загальним злочинним задумом. Можливе вчинення злочинів і без будь-якого попереднього готування. Це злочини, умисел на вчинення яких виникає раптово, спонтанно. Проте й у таких випадках можливе виконання найелементарніших дій з готування, наприклад, підшукування предмета на місці для заподіяння з його допомогою тілесних ушкоджень [76, с. 57].

Старушкевич А. В. підготовку до вчинення злочину у криміналістичному її значенні і, як елемент способу вчинення злочину, визначає як дії (бездіяльність), що утворюють прийоми, направлені на відшукування і пристосування засобів і знарядь, а також будь-яку іншу розвідувальну, підготовчу до злочину діяльність, спрямовану на забезпечення злочинного результату [201, с. 114].

Як зазначає В. О. Коновалова, у загальній схемі способу вчинення вбивства являє інтерес етап підготовки. За загальним правилом, підготовка передбачає вибір знарядь, засобів і методів здійснення задуманого. Якщо знаряддя і засоби можна розглядати як традиційні, то методи здійснення нерідко можуть відрізнятися великою винахідливістю. Разом з тим, у плані підготовки до вчинення вбивства дослідників мало приваблювала психологічна сторона цього етапу злочину, яка представлялася швидше як

художня, ніж наукова. Тим часом, психологічні аспекти підготовки багато в чому визначають поведінку вбивці в період вчинення злочину і після нього, що дозволяє в процесі розслідування виявити нитки, що ведуть до встановлення особи злочинця [96].

Підготовка деяких умисних вбивств, починається з розробки плану злочинних дій. При здійсненні підготовчих заходів цей план може коригуватися з урахуванням можливостей суб'єкта і об'єктивних умов. Іноді, на стадії підготовки здійснюється підбір майбутньої жертви злочину. Такі операції реалізуються при здійсненні вбивств з корисливих мотивів. При цьому спочатку може намічатися конкретна жертва, а потім обирається конкретне місце і спосіб убивства [64].

З урахуванням думок науковців, а також аналіз кримінальних проваджень про вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, дозволив розділити зазначену категорію злочинів за способом підготовки на дві групи:

1) вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, що вчиняються без попередньої підготовки (57,8 %);

2) вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, що вчиняються із попередньою підготовкою (43,2 %).

В ході проведених досліджень встановлено, що досить часто вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, вчиняються без попередньої підготовки. В даному випадку можна відзначити, що вбивця вчиняє імпульсивний злочин під впливом раптово виниклого наміру, прагнучи до досягнення бажаної мети. Ця ситуація виникає в тих випадках, коли у суб'єкта несподівано з'являється можливість легкого заволодіння майном потерпілого, зазвичай віктимної поведінки, або

виникає термінова потреба в грошах на придбання наркотиків, спиртного і т.п.

Так, сестри-близнята з Сакського району АРК з користі позбавили життя 62-річну сусідку. Як було встановлено, у день вбивства сестри, як зазвичай, розпивали спиртне. Коли алкоголь закінчився, дівчата вирішили пожитися за рахунок пенсіонерів. Озброївшись молотком, вони вийшли з хати і попрямували до сусідів. Жінка, не чекаючи нічого поганого, сама впустила зловмисниць в будинок. Сестри почали погрожувати пенсіонерці, вимагаючи гроші та цінності. Потім одна з них стала наносити жінці удари молотком по голові і в груди, друга ж тримала жертву. Коли остання знепритомніла, зловмисниці стали обшукувати будинок. Забравши дві золоті каблучки та 1200 гривень, вони відправилися в найближчий магазин за випивкою та закускою.¹

Умисел в даному випадку на позбавлення життя потерпілого виникає раптово і, як правило, відразу ж реалізується [107, с. 377].

Цікавою з цього приводу є думка В. О. Коновалової, яка вважає, що момент раптовості і для злочинця, і для потерпілого майже рівноцінний. Це призводить до висновку про те, що стадії (або моменту) підготовки до вчинення вбивства немає. Дані твердження викликають сумніви, оскільки підготовчий етап (момент) існує і в імпульсивному злочині, хоча він мало простежується, так як існує в стислому вигляді (миттєві підготовчі дії: злочинець шукає знаряддя нападу, обирає місце нанесення травми, продумує свою безпеку) [96].

При здійсненні імпульсивних убивств, тобто позбавлення життя потерпілого в зв'язку з раптово виниклим умислом, підготовчі дії можуть не виконуватися взагалі або реалізується в дуже короткий період часу. Вони, як правило, зводяться до пошуку знарядь злочину [64].

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 13.12.2012 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

У наведеній ситуації, незважаючи на мало вловимі для сторонньої особи моменти підготовчого характеру, вони знаходять своє вираження в окремих діях, що передують власне злочинним, так як елемент свідомого в них присутній, хоча імпульсивна сторона переважає, створюючи видимість неусвідомленої поведінки. Ці дії досить очевидні при деякому їх аналізі, вони найчастіше супроводжують такі злочини, як імпульсивні вбивства. У таких випадках рідко мають місце спонтанні дії, в результаті яких травмувався б сам злочинець; більш того, їм обирається місце нанесення травми в життєво важливі органи жертви, вживаються заходи щодо уникнення її опору, що загрожує життю вбивці [96].

Слід додати, що в даному випадку на вибір способу злочину з раптово викликаним наміром впливає обстановка злочину. Опинившись в незнайомій обстановці, при реалізації дій, які не були результатом реалізації заздалегідь продуманого плану, злочинець на інтуїтивному рівні буде вибирати знайомі йому моделі поведінки. Тобто здійснюючи контакт з навколишнім середовищем за допомогою наявних навичок та звичок, які були сформовані на протязі значного періоду часу шляхом багаторазового успішного застосування. І тільки ті навички і вміння, котрі самою особою визнаються найбільш дієвими, будуть застосовуватись нею несвідомо, на рівні умовних рефлексів, у критичній ситуації [62, с. 596].

Але підготовка до вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб може представляти і складну систему заходів, в число яких входять розробка плану вбивства, підбір співучасників і підшукування знарядь злочину, засобів маскуванню зовнішності, пошук жертви та спостереження за нею, вибір умов, зручних для здійснення задуму, заманювання потерпілого в місце, обрані для вбивства. В таких ситуаціях знаходиться місце, зручне для реалізації злочинного наміру і обраного способу злочину [107, с. 377].

Для підготовлених, найбільш небезпечних вбивств характерні попереднє вивчення злочинцем майбутньої жертви (найчастіше, коли у

нього не було з нею постійного спорідненого чи іншого спілкування), спостереження за нею з метою визначення найбільш зручних для виконання злочинного задуму місця і часу, можливі попередні спроби вчинення вбивства, не увінчалися успіхом. Нерідко вбивця починає контакт з майбутньою жертвою і про це стає відомо іншим особам. Знаряддя вбивства при цьому вибирається з урахуванням цього вивчення [115].

У процесі вивчення даної категорії кримінальних правопорушень було виявлено, що при підготовці до вчинення вбивств злочинці здійснюють наступні дії:

- підготовка зброї, знарядь та інших засобів злочину – 59,6, % випадків;

- завчасний вибір та вивчення майбутньої жертви (особи похилого віку або самотньої особи), знайомство з потерпілим і входження у довіру до нього і відповідно вибір найбільш зручного місця вчинення злочину – 34,5 % випадків;

- вибір часу, потрібного для вчинення вбивства – 31,4 % випадків;

- підготовка засобів маскування зовнішності – 23,9% випадків;

- розробка плану вчинення кримінального правопорушення, підбір співучасників і розподіл ролей між ними – 18,7 % випадків.

Здійснюючи підготовчі дії злочинець пристосовується до об'єктивної обстановки і умов зовнішнього середовища, вивчає шляхи підходу і відходу з місця нападу з метою виключити присутність можливих очевидців і свідків. Ці дії здійснюються шляхом особистого спостереження за особливостями поведінки зазначеної категорії осіб, вивчення місця розташування будинків майбутніх жертв тощо. Злочинці при цьому враховували в яких домах проживають особи похилого віку та самотні особи, які підбирали за наявністю пластикових вікон, доглянутих присадибних ділянок, кондиціонерів тощо. При цьому бажано було, щоб домоволодіння були розташовані на околицях населених пунктів.

Значне місце в підготовці займають дії, пов'язані з пошуком майбутньої жертви (осіб похилого віку та саодиких осіб) і знайомство з нею. З цією метою правопорушники під будь-яким приводом відвідують будинки, виявляють потерпілих віктимної поведінки, встановлюють з ними знайомство і потім здійснюють щодо цих осіб злочин. Нерідко їхню увагу привертають увагу таблички на заборі або на вхідних дверях: «Тут живе ветеран Великої Вітчизняної війни». В даному випадку злочинці вважають, що тут можуть проживати особи похилого віку, у яких мають бути нагороди та медалі.

Обираючи спосіб вбивства, злочинець враховує особистісні особливості майбутньої жертви, спосіб життя тощо. Як свідчить практика, злочинці володіють інформацією про те, хто, де і з ким проживають потерпілі, у кого з людей похилого віку є проблеми зі здоров'ям, і де вони зберігають свої заощадження. Пенсіонерам добре знайомі злочинці, які входять у довіру своєю привітністю і доброзичливістю.

Окремо слід наголосити на способах проникнення вбивць на територію домоволодінь потерпілих. Як свідчить практика, злочинці потрапляють у житло осіб похилого віку, відрекомендовуючись співробітниками різноманітних соціальних служб, поштового відділення, районних електромереж тощо або мають вільний доступ до помешкання (родичі, друзі, знайомі, сусіди) [157, с. 122].

Мали місце випадки, коли, готуючись, вбивці продавали літнім особам різноманітні речі (одяг, побутовий товар тощо), при цьому обирали людей похилого віку та саодиких осіб, у яких можуть бути чималі заощадження, ордени, предмети антикваріату, золоті вироби та інші цінні речі. При будь-якій нагоді, заходячи в будинок чи на подвір'я, вивчали обстановку, шляхи відходу. Особливу увагу звертали на те, якими купюрами розраховується за товар літні люди, та обережно розпитували, хто живе в домі, чи навідують їх родичі й т.д. Цікаво, що аби увійти в довіру до майбутньої жертви й

потрапити до хати, злочинці часом віддавали свій товар майже за безцінь, а також уважно вивчали місце, з якого потерпілі діставали гроші. Згодом поверталися в дім, позбавляли пенсіонерів життя і забирали всі цінні речі.

Розробка плану іноді включає не тільки визначення способу позбавлення життя і заволодіння майном потерпілого, але й дії щодо реалізації майна жертви. Так, у травні 2016 року виявили тіло 40-річної мешканки Києва в меліоративному каналі в селі Городнявка Шепетівського району. Було встановлено, що жінка померла насильницькою смертю: їй нанесли близько 9-11 рубаних ран, після чого втопили в меліоративному каналі. У ході розслідування було встановлено, що вбивцею виявився мешканець столиці 1976 року народження. Чоловік раніше вже притягувався до відповідальності за розбійний напад. Слідчі встановили, що чоловік раніше був знайомий з потерпілою. Він знав, що жінка проживає сама і не має близьких родичів, тож вирішив заволодіти її квартирою. Спочатку зловмисник вивіз потерпілу до Хмельницької області, вбив і заховав тіло, але перед цим відібрав ключі від квартири. Потім він повернувся до столиці, де з квартири своєї жертви забрав її паспорт та всі документи на житло. Після цього зловмисник втілює у життя шахрайську схему з продажу квартири потерпілої. Називав себе представником власниці, яка перебуває за кордоном і не може особисто проводити перемовини з продажу житла. Цю ж історію він розповів 33-річній киянці, яка за окрему плату погодилась допомогти йому. Тож коли знайшов покупця на квартиру, чоловік вклеїв фото нової знайомої у паспорт своєї жертви, після чого в нотаріальній конторі в присутності шахрая, його пособниці та третіх осіб був укладений договір купівлі-продажу на суму понад півмільйона гривень.¹

Дії з безпосереднього здійснення вбивства, тобто з протиправного позбавлення життя потерпілого можуть бути, перш за все, класифіковані

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 19.11.2016 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

залежно від того, чи застосовуються при їх здійсненні будь-які знаряддя і засоби чи ні [64]. За ознакою використання знарядь і засобів злочину способи вчинення поділяють на такі, що вчиняють із застосуванням спеціально підготовлених, пристосованих знарядь і засобів, які опинились у злочинця випадково, або без їх застосування [76, с. 52].

На думку М. П. Яблокова, є прямий взаємозв'язок між вибраним знаряддям вбивства і способом життя жертви. Готуючи вбивство, злочинець має намір залишитися безкарним і при можливості воліє знайти таке знаряддя заподіяння смерті, яке дозволило б йому виконати задумане і одночасно убезпечити себе від переслідування і (або) направити слідство по хибному шляху [115]. Разом з тим, багатоваріантність способів використання знарядь убивства залежить як від характеру знарядь, так і часу і місця їх наміченого застосування [108, с. 625].

Для характеристики змісту способів вчинення досліджуваних вбивств важливим є визначення знарядь та засобів, які використовують убивці. Аналіз кримінальних проваджень про вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, показав, що під час його вчинення злочинцями використовуються різноманітні знаряддя та засоби:

1) Так у більшості випадків (66,2 %) вбивство було вчинено з використанням підручних тупих предметів (пляшок з-під алкогольних напоїв, скалок, палок, бит, каміння, сковорідок, молотків, металевої труби, автомобільного кардану, гантелі, табуретки, навісного замка, банки з медом тощо).

2) Значно меншу кількість травм (23,8 % від загальної кількості) були нанесені предметами, якими спричиняли колоті чи колото-різані ушкодження: ножиці, ножи, вили, коси, серпи, сокири.

3) У 10,0 % випадках злочинцями використовувались мотузка, скотч, провід від праски у разі задушення.

Вивчення судово-слідчої практики показало, що для аналізованої групи злочинів характерна виняткова стійкість повторюваних способів вчинення суспільно небезпечних посягань. Це питання має важливе значення для розслідування даних злочинів. Аналіз багатоепізодних кримінальних проваджень про вбивства осіб похилого віку та самотніх осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, констатував, що вони відбувалися однорідними способами, включаючи дії з підготовки, вчинення та приховування. Вбивці, обравши і випробувавши певний спосіб вчинення злочину, виключно рідко змінюють його і переходять на інші способи вчинення.

За типовий можна навести такий випадок. Співробітники оперативних підрозділів разом з працівниками органів досудового розслідування в Запорізькій області у власному будинку виявили труп 95-річного господаря з явними ознаками насильницької смерті та його дружину з численними тілесними ушкодженнями у напівсвідомому стані. З будинку зникли гроші у сумі близько 21 тисячі гривень, а також ордени та медалі. Окрім того, наприкінці травня у цьому ж районі правоохоронці виявили труп 76-річного чоловіка з ознаками насильницької смерті, а поряд з ним була його дружина з численними тілесними ушкодженнями. Було встановлено, що вночі двоє невідомих в масках та в камуфляжі вдерлися до їхнього помешкання, після чого зв'язали пенсіонерів та, вимагаючи розказати, де знаходяться коштовні речі і гроші, били їх дерев'яною палицею. Викравши в стареньких 45 тисяч гривень, годинники, медалі та нагрудні знаки, зникли у невідомому напрямку. Слідчі одразу висунули версію, що скоєння нападів на пенсіонерів справа рук одних і тих же злочинців. Адже в обох випадках зловмисники дотримувалися схожого «сценарію». Один із зловмисників приміряв на себе роль «навідника», він вишукував жертв для нападу задля легкої та прибуткової наживи. Зазвичай його цікавило подружжя людей похилого віку, які проживають тільки вдвох та мають чималі заощадження. Після обрання

жертв, вночі пара зловмисників чекала поблизу будинку, коли хтось із мешканців вийде на вулицю. Дочекавшись, вони зненацька били господаря, після чого вдиралися до хати. Побивши подружжя, зловмисники їх зв'язували. А потім, вимагаючи віддати гроші та коштовні речі, били пенсіонерів дерев'яною битою. Отримавши бажане, злочинці зникали в невідомому напрямкові, залишаючи стареньких помирати. Незважаючи на те, що зловмисники обирали своїми жертвами найбільш беззахисних людей та залишали напівживими тільки стареньких жінок, які, за логікою зловмисників, навіть якщо і виживуть, через страх та поганий зір не зможуть дати показання корисні задля виходу на «слід» злочинців. Так правоохоронці встановили особи злочинців. Ними виявились 45-річний та 60-річний раніше неодноразово засуджені мешканці Бердянська, які ретельно готувалися до вчинення злочинів та заздалегідь мали інформацію щодо способу життя та матеріального стану потерпілих.¹

За спостереженнями слідчих органів досудового розслідування серед способів вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, злочинці найчастіше вдаються до:

- нанесення потерпілому пошкоджень тупими, твердими предметами – 58,8 %;
- нанесення потерпілому пошкоджень колючо-ріжучими, рублячими предметами – 47,1 %;
- шляхом нанесення пошкоджень руками і ногами – 41,2 %;
- задушення петлею або шляхом закриття м'яким предметом дихаючих органів (рота і носа) – 37,5 %;
- отруєння – 10,3 %;
- утоплення – 8,0 %.

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 25.07.2014 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

З огляду на викладене та на підставі вивчених нами кримінальних проваджень способи вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, можна поділити на такі категорії:

По-перше, способи, що пов'язані із заподіянням тілесних ушкоджень і виділенням крові:

1) побиття, у тому числі з використанням різних предметів для нанесення ударів (кийків, пляшок, арматури тощо);

2) нанесення колото-різаних тілесних ушкоджень (із використанням колючо-ріжучих предметів).

По-друге, способи не пов'язані із заподіянням тілесних ушкоджень і виділенням крові, зокрема це асфіксія (задушення руками, мотузкою, з використанням скотча); утоплення; введення в організм смертельних ін'єкцій.

1.2. Способи приховування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном

Спосіб вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, включає не тільки безпосередні дії щодо позбавлення життя зазначеної категорії осіб, з метою заволодіння їх майном, але і дії щодо приховування вбивства. У сучасному вченні про спосіб злочину широко використовуються також такі поняття, як спосіб приховування злочину, спосіб ухилення від відповідальності, а в останні роки – і спосіб протидії розкриттю і розслідуванню злочину [104, с. 28].

Як зазначалось нами раніше, способи вчинення зазначеного виду злочину можна поділити на дві групи: вчиненні з попереднім умислом і ті, що вчиняються з раптовим умислом. В контексті викладеного, необхідно підкреслити, що в більшості випадків умисел на позбавлення життя осіб похилого віку та одиноких осіб, виникає раптово. Проте спонтанне бажання

позбавити життя іншу особу й реалізація цього наміру, як правило, не характеризуються витонченістю способу вчинення злочину. Бажання ж приховати сам злочин також виникає несподівано, після того, як убивця починає усвідомлювати свої дії і можливість кримінальної відповідальності [187, с. 21].

Встановлення в повному обсязі способу приховування злочину нерідко веде до виявлення важливих доказів: викраденого майна, зброї та інших знарядь злочину, нажитих злочинним шляхом грошей та інших цінностей і т. д. [104, с. 31]. Окрім того, прийоми приховування вбивства також вказують і на ймовірного суб'єкта [231, с. 296-297].

Розробці теоретичних питань, пов'язаних із приховуванням кримінальних правопорушень, присвячені праці таких вчених-криміналістів України та інших держав, як Р. С. Белкин., М. В. Даньшин, С. М. Зав'ялов, В. М. Карагодін, Н. С. Карпов, І. І. Когутич, В. О. Коновалова, В. П. Лавров, І. М. Лузгін, Г. М. Мудьюгін, В. А. Овечкін, Б. Б. Рибников, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков. У їх публікаціях натрапляємо на різні формулювання поняття «приховування», оскільки усі вони оцінюють це явище за різними критеріями.

Насамперед звернемо увагу на деякі з підходів до визначення самого поняття приховування та виділення характерних ознак. В криміналістиці багато авторів під приховуванням розуміють діяльність, спрямовану на утаювання, знищення, маскування або фальсифікацію інформації (або її носіїв) про злочин. Таке перешкоджання полягає в прагненні до недопущення відповідної інформації в сферу кримінального судочинства, її використання в процесі розслідування [230, с. 193]. Карагодін В. М. приховування розглядає як збереження в таємниці, утаювання будь-яких предметів, явищ і фактів. Іншими словами, це дії, спрямовані на те, щоб не були виявлені, залишалися в таємниці підготовка або вчинення злочинів, а також винність у їх вчиненні певних осіб [85, с. 92]. На думку І. М. Лузгіна,

приховування – це поведінка, що забезпечує таємність будь-чого, пов'язана з викривленням дійсності, створенням уявлення [130, с. 6].

В сучасному розумінні приховування злочину, як форма протидії розслідуванню, є своєрідним видом соціальної діяльності й являє собою систему навмисних, цілеспрямованих дій по перешкоджанню повному, всебічному та об'єктивному розкриттю і розслідуванню кримінальних правопорушень. Основними формами протидії розслідуванню є: приховування слідів злочину і злочинців; приховування й знищення інформації, яка має доказове значення; вплив на учасників кримінального судочинства (погрози, підкуп, шантаж та ін.); втручання у діяльність органів досудового розслідування [1, с. 17].

Загальновідомо, що по теперішній час проблема способу вчинення кримінального правопорушення залишається дискусійною. Водночас, до сих пір не має єдиної думки, як слід розглядати спосіб вчинення злочину та його приховування: ці дії є самостійними або складовими один одного. Серед науковців висловлювалося кілька точок зору про те, чи є приховування кримінальних правопорушень невід'ємною частиною способу його вчинення, або це різні поняття.

Досить часто приховування кримінального правопорушення називають обов'язковим елементом способу його вчинення. З цього приводу вважаємо слушною думку про те, що способи вчинення та приховування злочину як явища об'єктивної дійсності тісно пов'язані між собою, тому розгляд питань, що стосуються приховування злочину, неможливо у відриві від вчення про спосіб [85, с. 92].

Разом з тим підтримуємо позицію інших вчених, які вважають, що дії по здійсненню і приховуванню злочину можуть бути розірвані за задумом, коли цілі приховування спочатку не переслідувались, а виникли вже після вчинення злочину у зв'язку з непередбаченими обставинами. Спосіб приховування може існувати самостійно як система дій зі знищення,

маскування або фальсифікації слідів злочину і злочинця як матеріальних, так і ідеальних [18, с. 177]. Дії щодо приховання кримінального правопорушення може в окремих випадках бути поза системою способу злочину, примикати до неї, і водночас володіти певною автономією. Йдеться про ті випадки, коли особа, готуючи злочин, з різних причин не включає приховання до плану злочинних дій, а здійснює його лише після вчинення злочину. Це особливо характерно при вчиненні злочинів з умислом, що раптово виник [76, с. 50-51].

Таким чином, зрозумілим є той факт, що у випадках, коли дії з приховування були заздалегідь передбачені планом суб'єкта, реалізованого з урахуванням і у взаємному зв'язку з підготовчими операціями і прийомами по позбавленню життя, їх слід розглядати як елемент способу вчинення вбивства. Заходи з приховування вбивства, що не охоплюються способом, приймаються насамперед для приховування необережних, імпульсивних убивств, а також скоєних в стані афекту [107, с. 378].

В ході аналізу вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб було встановлено, що дійсно за певних умов спосіб приховання може і не входити до способу вчинення.

Шепітько В. Ю. найбільш типовими способами приховування вбивства називає: знищення слідів злочину; приховування чи знищення знарядь і засобів; інсценування вбивства під нещасний випадок чи самогубство; знищення трупа (спалювання, утоплення, розчленування, закопування); спотворення трупа з метою приховування особи потерпілого. Як правило, такі дії пов'язані з бажанням вбивці уникнути відповідальності, приховати свою причетність до злочину [105, с. 285].

Як і будь-яка діяльність людини, спосіб приховування злочину відбивається в навколишньої дійсності. Сліди відображення, звані іноді ознаками способу приховування злочину, можуть бути використані насамперед для його виявлення тобто успішного здійснення діяльності по

встановленню всіх його елементів [85, с. 92-96]. У більшості випадків виявлення ознак приховування вбивства свідчить про розуміння вбивцею значення вчинених дій і є важливим елементом доказування суб'єктивної сторони злочину [115]. М. В. Даньшин у своєму дисертаційному дослідженні аналізуючи практику розслідування кримінальних проваджень про вбивства, дійшов висновку, що ознаки приховування злочину в цілому характеризуються надмірністю або явною недостатністю, різнорідністю, демонстративністю або явною помисливістю, тобто нав'язливою належністю до різних систем ознак різних видів злочинів або завзятим підкресленням злочинцем своєї правдивості, непричетності, незацікавленості і добропорядності (і навпаки, кримінальності), що в результаті, при їх комплексному аналізі з іншими характеристиками злочину, сприяє виникненню у слідчого обґрунтованого сумніву в справжності події [59].

Серйозної уваги заслуговує вивчення обставин, які впливають на можливість, повноту і вибір способу приховування злочину. Всі способи реалізації цього задуму за винятком лише пасивних способів приховування, вимагають витрати певного часу. Тим часом, у багатьох випадках злочинець здійснює приховування злочину вже після його вчинення і відчуває при цьому природний дефіцит часу. Це відбивається на виборі способу приховування злочину, неповноту або недбалості інсценувань, їх розрахунку на тимчасову дію приховування [21, с. 433]. Даньшин М. В., досліджуючи поведінку злочинця, обумовлену приховуванням злочину, обґрунтовує думку, що на виконання певних дій по приховуванню злочину впливають такі фактори, як: факт здійснення злочину; здійснення злочину в групі; слідча ситуація, що склалася; знаряддя і засоби, використовувані злочинцем; місце і час приховування злочину; освіта; професія, вид діяльності і соціальний статус злочинця; життєва позиція, що сформувалася, ставлення до духовних цінностей, моральних підвалин і права; життєвий досвід; наявність у злочинця певних злочинних навичок; попередня злочинна діяльність

(злочинний досвід); стать; вік; психічні і фізичні властивості особистості; коефіцієнт розумового розвитку; психічні відхилення [59].

Поряд із визначенням змісту та ознак приховування вбивств виникає питання про класифікацію. Класифікація, являє собою особливий випадок застосування логічної операції поділу обсягу поняття, що представляє собою сукупність розподілень. Зазвичай в якості основ для розподілення в класифікації обирають ознаки, що є суттєвими для даних предметів. Класифікація призначена для постійного використання в будь-якій науці або області практичної діяльності [230, с. 196]. Широке застосування вона дістала і в криміналістиці [19, с. 93].

Відомо, що вперше класифікаційні системи стосовно приховування злочину сформулював В. А. Овечкін. Він спробував виділити такі дві основні групи:

1) способи, які виступають у формі перешкоджання отриманню органами досудового розслідування інформації про злочин. До цієї групи він відніс переміщення матеріальних джерел інформації про злочин, маскуванню інформації, знищення практичних даних, ухилення від явки до органу розслідування, відмова від надання свідчень;

2) способи, які виступають у формі перешкоджання отриманню вказаними органами інформації про злочин та видачі замість неї неправдивої інформації (інсценування та свідомо неправдиве свідчення) [147, с. 7].

На нашу думку, більш вдалою як в теоретичному так і в практичному значенні є класична класифікація способів приховування злочинів, яку запропонував Р. С. Белкін:

- 1) шляхом замовчування інформації та (або) її носіїв;
- 2) шляхом знищення інформації та (або) її носіїв;
- 3) шляхом маскуванню інформації та (або) її носіїв;
- 4) шляхом фальсифікації інформації та (або) її носіїв;
- 5) змішані способи [102, с. 699–700].

На думку М. П. Яблокова, дії по приховуванню вбивства поділяються на:

- 1) дії по приховуванню трупа;
- 2) дії по приховуванню знарядь злочину та інших слідів злочину;
- 3) створення алібі вбивці [115].

Водночас дії або прийоми з приховування злочину в рамках самого злочинного акту можуть здійснюватися в момент вчинення діяння, до і після нього. Самостійні дії з приховування можуть відбуватися тільки після реалізації дій, передбачених задумом злочинця. Причому в таких випадках виконання дій з приховування може бути не тільки значно віддалене у часі від моменту закінчення злочину, але часом триває в період досудового розслідування і судового розгляду і навіть після їх завершення. Після вчинення дій з приховування в рамках самих злочинних дій суб'єкт може в силу сформованих сприятливих умов вжити й інших заходів з приховування. [85].

Аналізуючи вищенаведені теоретичні позиції вказаних науковців, з урахуванням наведених класифікацій, а також залежно від часу виконання злочинцем дій з приховування, їх можна класифікувати на дії з приховування, виконувані під час вчинення злочину, і дії після його вчинення.

Вивчення думки практиків з цього питання, а також аналіз кримінальних проваджень дозволив виділити типові способи приховання, виконуваних в момент вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном.

Характерними способами приховання вчиненого вбивства зазначеної категорії осіб є *негайне заволодіння майном і зникнення з місця вчинення злочину* – 47,1 % та *приховування знарядь і засобів вчинення злочину* (найчастіше цей спосіб полягає у знищенні, перенесенні, спалюванні, скиданні

у річку, переховуванні та зберіганні, затирання або змивання слідів крові; підпал одягу з метою знищення мікрочастинок тощо) – 35,3 %.

Поширеними діями з приховування є *приховування трупа* (29,4 %). Результати узагальнення кримінальних проваджень про вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, проведеного нами, свідчать про те, що в багатьох випадках мають місце такі дії та заходи для приховання та знищення трупів, як: спалювання, прикидання сіном, скидання у річку, зливну яму та інші важкодоступні місця [153, с. 225]. Слідча практика знає особливі випадки що стосується приховання трупа, в яких способи мають достатньо важливе значення. Наприклад, убивства, поєднані з відчуженням житла громадян. Так, у 2007 році, в місті Корсунь-Шевченківський Черкаської області в річці сплило тіло літнього чоловіка, замотане в ковдру, з ознаками насильницької смерті. З метою розкриття даного злочину було висунуто ряд версій, та основною все ж була версія – вчинення злочину з метою заволодіння майном. У процесі перевірки підтвердилася інформація, що невідомі особи дійсно намагались будь-яким способом відібрати у потерпілого квартиру, проте останній не погоджувався та не бажав підписувати документи на переоформлення. Тоді злочинці у складі чотирьох осіб, вивезли чоловіка в Корсунський район, споювали спиртним, але власник квартири стояв на своєму, не віддаючи свою власність. Тоді злочинці побили останнього до тих пір, поки він не втратив свідомість. Після цього вони загорнули жертву в килим та вкинули у річку.¹

Мають місце випадки, коли вбивці використовують такий спосіб приховання вбивства як *інсценування* (27,5 %) самогубства або нещасного випадку. У подібних ситуаціях вони ставлять проміжні цілі недопущення

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 12.04.2011 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua> – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

виникнення слідів боротьби і самооборони на власному тілі, на шкірній поверхні і одязі трупа, а також знищує відображення свого перебування на місці вбивства або прагне не допустити їх утворення. Найчастіше суб'єкти злочину намагаються приховати свою причетність до вчиненого вбивства. Для цього, вони знищують сліди своєї присутності на місці злочину, особливо ті, в яких відображаються індивідуальні властивості особистості [64]. Так, уночі в одному з сіл на Житомирщині спалахнула пожежа. Під час гасіння пожежі в будинку було виявлено два трупи – чоловіка та жінки. На місці події працівники слідчо-оперативних груп встановили, що загиблі – це господарі оселі, 81 та 71- річні місцеві жителі. У чоловіка на тілі було виявлено ознаки насильницької смерті у вигляді різаних ран. У працівників правоохоронних органів були підстави підозрювати, що й жінка отримала тілесні ушкодження ще до пожежі. Уже за декілька годин оперативні працівники затримали 20-річного жителя Сумської області, який напередодні пізнього вечора зайшов до будинку пенсіонерів та почав вимагати гроші. Після цього підозрюваний наніс численні ножові поранення господарю і його дружині та підпалив будинок, аби приховати сліди вчиненого вбивства.¹

Щоб уникнути відповідальності, злочинець поряд із наведеними ще рідше включає в спосіб вбивства дії по *маскуванню* зовнішності і використання чужого одягу. Ці дії становлять 23,5 % всіх випадків. Злочинці в даному випадку маскують зовнішність: закривають обличчя панчохами, масками, шарфом, коміром і т.п. Так, на початку 2011 року на Черкащині почастишали випадки нападів на людей похилого віку. «Почерк» зловмисника, був майже однаковий: невідомий чоловік, в імпровізованій масці з чорної панчохи, вдирався до помешкань стареньких людей та,

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 2.11.2011 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

спричинявши ножем чисельні колото-різані рани, викрадав у пенсіонерів гроші, які вони відкладали з пенсії.¹

Як правило вбивці застосовують не один із вищеперерахованих способів приховування вчиненого. Так, на Одещині 72-річна жінка стала жертвою власного онука та його приятеля. Позбавивши пенсіонерку життя, 17-річні зловмисники підпалили квартиру. В ході огляду на тілі загиблої 72-річної господині були виявлені тілесні ушкодження у вигляді відкритої черепно-мозкової травми та колото-різаної рани шиї. Того ж дня працівники Суворовського відділу поліції встановили та затримали підозрюваних. Ними виявилися 17-річний онук загиблої та його приятель. Зловмисники зізналися у вчиненому і розповіли про обставини події. З'ясувалося, що причиною вбивства стали гроші, які зберігалися в квартирі. Онук потерпілої жив за вказаною адресою і знав про них. Він розповів про це своєму товаришеві та запропонував пограбувати власну оселю, пообіцявши тисячу доларів США. Юнак, який раніше вже був засуджений за грабіж, погодився. Приятелі ретельно підготувалися до злочину. Аби не бути впізнаними та не залишати слідів, вони купили маски з прорізами для очей, медичні рукавички та бахіли. Екіпірувавшись, прийшли у будинок потерпілої. Літня жінка була вдома сама. Зловмисники подзвонили в двері, і вона їм відчинила. За попередньою домовленістю, товариш онука схопив господиню та, прикривши рот рукою, заштовхнув в одну з кімнат. Доки він утримував пенсіонерку, її родич нишпорив по іншій кімнаті, шукаючи гроші. Зі слів затриманих, бабуса намагалася чинити опір і навіть спробувала нишком комусь подзвонити. Тоді спільник онука схопив дерев'яну биту та декілька разів ударив жінку по голові, після чого встромив в її горло ніж. Розправившись з потерпілою, зловмисники ще деякий час шукали гроші, проте так їх і не знайшли. Тоді, аби приховати сліди злочину, один з хлопців дістав з шафи пляшку

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 24.03.2011 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

спиртного, полив ним розкидані по кімнаті речі і підпалив. Коли почалася пожежа, юнаки залишили квартиру, прихопивши з собою мобільний телефон вбитої. Після вчиненого приятелі вирішили позбутися речових доказів. Біля гаражів у приватному секторі вони викинули «балаклави», рукавички та бахіли. Трохи далі - сховали всередині автомобільної покришки мобільний телефон жінки. А ще далі - зарили у купі сміття одяг онука вбитої зі слідами її крові.¹

За спостереженнями слідчих органів досудового розслідування найбільш поширеними діями з приховування, виконуваними після вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, є:

- підготовка неправдивого алібі – 53,7 %;
- швидка реалізація викраденого майна (мобільних телефонів, медалей та нагород, золотих виробів, транспортних засобів, рушниць тощо) – 41,4 %;
- від'їзд із місцевості, де вчинено злочин (в інше село, місто, область, у тому числі й за кордон) або постійна зміна місць проживання – 38,2 %;
- повідомлення неправдивих відомостей, заяв – 36,0 %;
- відмова давати показання на досудовому розслідуванні – 23,5 %;
- погроза, залякування, підкуп та інші форми впливу на свідків – 19,9 %.

Серед самотійних дій з приховування, є випадки, коли вбивці використовують вербальні, тобто ті, що полягають в створенні ідеальних слідів і словесних висловлювань. До них відносяться неправдиві заяви або свідчення свідків, підозрюваних, обвинувачених та інших осіб [64].

Так, в одному з сіл на Кіровоградщині 25-річний чоловік вчинив вбивство своїх сусідів-пенсіонерів, а саме 75-річного чоловіка та його 82-річної дружини. Заволодівши грошима останніх зловмисник подався додому, де майже годину спокійно спав. Пізніше чоловік почав турбуватися про те, як

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 02.11.2016 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

довести усім власну непричетність до смерті сусідів. Для цього він вирушив до місцевої крамнички, віддав борги та купив горілки, а далі майже до пізньої ночі пиячив з друзями для того щоб весь час перебувати на очах у людей. Щоб «закріпити результат», молодик вирішив остаточно заплутати сліди, тож особисто повідомив про тяжке кримінальне правопорушення працівників правоохоронних органів. Незважаючи на усі хитрощі, уникнути відповідальності злочинцю так і не вдалося. На місці злочину було знайдено низку речових доказів, які й стали основними у кримінальному провадженні. Зрозумівши, що ввести в оману нікого не вийшло, підозрюваний показав, де викинув закривавлений ніж та розповів, як саме витратив гроші, які взяв з рук потерпілої до того, як позбавив її життя.¹

Швидкий збут викраденого вбивця здійснює для того, щоб отримати гроші і витратити їх на свої особисті потреби, розваги, а також позбутися від зайвих доказів причетності до вчиненого кримінального правопорушення.

Підсумовуючи, слід констатувати, прийоми та заходи, що направлені на приховування зазначеного виду вбивств включають:

- 1) дії, що направлені на приховування злочину та трупу.
- 2) приховування матеріальних об'єктів, таких як знаряддя злочину, одягу або інші особисті речі потерпілого або злочинця, різноманітні сліди матеріального характеру, виникнення яких пов'язано з діями злочинця на місці вчинення злочину.
- 3) приховування, пов'язані зі створенням такої матеріальної обстановки, яка буде невірно розцінена слідчим. Це можуть бути інсценування природної смерті, нещасних випадків.
- 4) дії, що направлені на приховування фактичних даних про вбивство. Це можуть бути дії з підготовки неправдивого алібі; вчинення інших дій, що направлять слідство по невірному шляху.

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 31.10.2014 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

Слід також мати на увазі, що на думку практиків, і ми з ними погоджуємось, під час розслідування вказаних вбивств в окремих випадках має місце протидія у формі наймання висококваліфікованих адвокатів (41,1 %) та ненадання фізичними особами необхідної доказової інформації або знищення її джерел (34,5 %). Здебільшого така протидія здійснюється з боку підозрюваних (обвинувачених), їх спільників, а також близьких родичів та знайомих.

Разом з тим, варто зазначити, що існують непоодинокі випадки, коли злочинці не вдаються до приховання вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. Причин до цього може бути безліч. Це і відсутність у злочинця можливості і бажання приховувати сліди злочину і свою до нього причетність, відсутність необхідного часу для вживання відповідних заходів з приховання, незнання того, які саме сліди залишені злочином тощо [76, с. 69]. Особи, які намагаються приховати сам факт настання смерті, вже після вчинення вбивства найчастіше діють в складних умовах дефіциту часу, наявності не передбачуваних ними слідів позбавлення життя потерпілого, відсутності можливості використовувати найбільш ефективні для даної ситуації засоби приховування і т.д. [107, с.379].

1.3. Слідова картина та обстановка вчинення зазначених вбивств

Підготовка вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, їх вчинення та приховання викликають утворення різноманітних матеріальних змін, які в криміналістиці називаються слідами злочину. Такі сліди є результатом відображення минулого, поданого в сьогоденні, що є інформацією для пізнання події злочину. Сліди злочину представляють будь-які зміни в навколишньому середовищі, що причинно пов'язані з подією злочину. Разом з тим, вони являють собою сліди пам'яті, які іменуються уявними образами [180, с. 85]. Оскільки сліди злочину

реально відображають механізм вчинення злочину та його учасників, то їхня роль у розслідуванні надзвичайно важлива.

Слідова картина вбивства є, перш за все, структурним елементом криміналістичної характеристики, яка містить інформацію про обстановку, спосіб і механізм вчинення злочину, а також особистість злочинця. У зв'язку з цим дослідження слідів злочину сприятиме формуванню структури криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном.

Вбивство – злочин, завжди залишає сліди. Взаємодіють і впливають один на одного чотири елемента: жертва, місце вбивства, вбивця, знаряддя вбивства. В результаті утворюється специфічна слідова картина – так званий «хрест слідів», що дозволяє шукати і в багатьох випадках знаходити на кожному із зазначених чотирьох елементів сліди трьох інших [115].

Вагомий внесок у дослідження теоретичних питань, пов'язаних із вивченням слідової картини та обстановки вчинення злочину, зробили такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені-криміналісти, як Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, В. К. Весельський, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, І. П. Крилов, В. С. Кузьмічов, В. М. Плетенець, М. В. Салтевський, В. Ю. Шепітько та інші. Проте на сьогодні дискусійним залишається питання про зміст та структуру слідової картини та обстановки вчинення злочину.

Безпосереднім об'єктом криміналістичного дослідження є не сама подія злочину, а її відображення в матеріальній обстановці і у свідомості людей, які так або інакше сприйняли цю подію [82, с. 43]. Кожний злочин викликає зміни у навколишньому середовищі. З гносеологічної точки зору такі зміни є слідами злочину, які можуть бути двох видів: ідеальні («відбитки» події в свідомості людей) і матеріальні («відбитки» події на предметах, зміни обстановки події) [20, с. 37].

Сліди злочинів – це джерела інформації про події минулого. Отже вміння «читати» сліди злочину – одне з головних завдань співробітників

правоохоронних органів [103, с. 122]. Салтевський М. В. усі джерела інформації про подію злочину, що утворюються в процесі його вчинення, назвав «слідовою картиною» і визначив її як абстрактну модель слідів злочину, що відображаються в матеріальному середовищі внаслідок його вчинення [181, с. 150-151]. Сліди є результатом взаємодії суб'єктивних та об'єктивних факторів, а наявність їх на місці вбивства, тілі трупа, у злочинця та потерпілого слугує «візитною карткою» для їх виявлення [180, с. 448].

Слідова картина вбивства дає можливість установлювати, хто злочинець, як він пересувався на місці події, чи вистежував жертву, як напав, як здійснив мету – позбавив життя людину, де і які обов'язкові сліди злочинець повинен залишити, які сліди залишилися на його одязі і тілі [180, с. 449]. Топорков А. О. до типових слідів вбивства відносить перш за все матеріальні сліди, а саме: сліди, залишені на жертві злочину, і сам труп потерпілого; сліди застосування знарядь вбивства; самі знаряддя злочину; сліди перебування злочинця на місці вбивства і його дій та ін. [108, с. 626].

Видонов Л. Г. запропонував класифікувати сліди вбивств на сліди злочину й сліди злочинця, а всередині кожного виду виділяти певні підгрупи (підвиди) [40, с. 48-49].

Сліди злочину пов'язані зі способом скоєння злочину, і, виходячи з цього, до слідів злочину доцільно віднести сліди, що належать жертві вбивства і обстановці місця події, тобто все, що раніше складало єдине ціле з тілом і органами жертви і злочинця (кров, слина, клітини тіла і органів), з їх одягом, з речової обстановкою на місці злочину (цінності, предмети побуту та одягу, різні частки і речовини), а після злочину виявилось відокремленими від цілого [27, с. 48].

Аналіз кримінальних проваджень про вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, свідчить що діапазон об'єктів криміналістичного дослідження, на яких залишаються сліди вбивств, досить широкий і утворює п'ять груп:

– труп потерпілого або його частини, що зберігають у собі інформацію про спосіб, знаряддя, час вчинення злочину, можливі ознаки злочинця тощо. Враховуючи, що зазначені злочинні дії мають насильницький характер, то в слідовій картині буде відображено характер тілесного ушкодження (вплив, напрям та кут удару, сили докладеної енергії, знаряддя, що були використані при цьому).

– особа злочинця (наявність слідів крові потерпілого на одязі і взутті злочинця; тілесні ушкодження, які утворились в результаті опору потерпілого; сліди контакту особи наодинці з потерпілим в момент вбивства);

– предмети, які викрадаються вбивцями (гроші, годинники, ордени та медалі, золоті вироби, мобільні телефони, транспортні засоби тощо);

– предмети, за допомогою яких було вчинено злочин. Типовими знаряддями і засобами вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб є різноманітні предмети побуту, господарсько-виробничої діяльності (сокира, молоток, кухонний ніж, викрутка тощо) або випадкові предмети (табуретка, сковорідка, палиця тощо). Зазначені предмети часто викидаються неподалік від місця його вчинення;

– інші предмети матеріального світу: засоби сприяння вбивству (транспортні засоби, мотузка, скотч, засоби підпалу тощо); предмети, які свідчать про перебування злочинця на місці вбивства (недопалок від сигарет, текстильні волокна, обгортка від цукерки тощо).

Під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень матеріальні сліди виявляються, як правило, під час огляду місця події. Слідова картина на місці події дозволяє розпізнати ознаки елементів криміналістичної характеристики, які пов'язані з особою злочинця (їх кількості, професійні навички, окремі звички), способом вчинення злочину та ін. В даному випадку існує ймовірність знайти сліди самих злочинців (сліди рук, ніг, взуття та ін.). Разом з тим, на тілі підозрюваного, його одязі та

взутті, предметах, що знаходились при ньому, можуть залишитися сліди з місця події: сліди крові потерпілого, залишки ґрунту, фарби, волокна деревини, тканин, волосся та інші мікрооб'єкти [102, с. 711]. Цінними знахідками можуть бути речі – загублені, втрачені, кинуті злочинцем: частини одягу, взуття, речі з мітками, номерами підприємств побутового обслуговування; відірваний гудзик, гребінець, проїзний квиток тощо [108, с. 627].

Так, у Немирові правоохоронні органи затримали місцевих чоловіків, які вчинили вбивство подружжя пенсіонерів з корисливих мотивів у 2009-му році. У своєму будинку ледь живими зі зв'язаними руками та ногами було знайдено подружжя пенсіонерів. Вижити від завданих ран не вдалося жодному. Версія про пограбування тоді була визначена остаточною. Було опитано та перевірено більше двох десятків осіб, які могли бути причетними до скоєного. На місці злочину правоохоронцям вдалося знайти волосину на загубленій шапочці злочинців, а експерти-криміналісти виділили ДНК чоловічої статі, що згодом і стало зачіпкою для встановлення причетності до вбивства осіб 1978-1982 року народження, які ніколи не привертали уваги правоохоронців.¹

Образцов В. О. зазначає, що кожен спосіб учинення злочину залишає притаманні лише йому сліди, що є ознаками його використання [145, с. 89]. Вивчення слідів тілесних ушкоджень на тілі потерпілого дозволяє визначити знаряддя злочину, спосіб його впливу, звузити коло осіб, причетних до вбивства, а при виявленні знаряддя вбивства провести його ототожнення. В залежності від способу вчинення вбивства сліди можуть бути виявлені на трупі, тілі та одязі вбивці, знарядді вбивства, на стінах, підлозі, стелі тощо. Так, на Чернігівщині в ході огляду місця вбивства осіб похилого віку правоохоронці дійшли висновку, що обох потерпілих було вбито ударами

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 12.07.2013 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

важкого тупого предмету по голові. Тут же було виявлено ймовірне знаряддя вбивства — великий будівельний молоток зі слідами крові.¹

Поряд з матеріальними відображеннями на місці події вбивства існує ймовірність виявлення джерел (слідів) ідеальних відображень. Це «ідеальні сліди», що відобразили подію злочину в пам'яті потерпілих, свідків, підозрюваних, обвинувачених. На думку Р. С. Белкіна, механізм виникнення ідеальних змін і самі ці зміни, як уявні образи в свідомості людей – учасників або сторонніх спостерігачів події, є об'єктом дослідження криміналістики лише частково, оскільки криміналістика черпає основні дані про ці процеси з психології (загальної і судової), фізіології та інших наук про людину [20, с. 37].

Проте нерідко саме за допомогою ідеальних слідів вдається з мінімальною витратою часу встановити правопорушника. Серед ідеальних слідів, що залишаються злочинцем, можна виділити уявний образ вбивці, закарбованого в пам'яті потерпілих або свідків, оскільки цінну інформацію надають відомості про зовнішній вигляд злочинця, голос, манеру розмовляти, особливості ходи, міміки, жестів, які можуть мати важливе розшукове та ідентифікаційне значення.

Так, на початку серпня 2015 року в місті Черкаси з різницею в три дні, сталося два вбивства. В обох випадках жертвами нападників були літні самотні пенсіонерки. Їх зв'язали, побили та обмотали голову скотчем, від чого через брак повітря потерпілі померли. Зловмисники в цей час спокійно грабували їхні помешкання. Схожий почерк та виявлені сліди вказували, що діє одна й та сама особа або група осіб. Опрацьовуючи матеріали справи та моніторинг схожих кримінальних правопорушень по Україні, оперативники з'ясували, що схожі напади вчинено ще в Кіровоградській області та в Канівському районі. В обох цих випадках потерпілі, літні жінки за сімдесят,

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 18.04.2015 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

вижили. Вони і надали слідству детальний опис підозрюваних та схему, за якою вони діяли. Як розповіли потерпілі, напад на них вчинили двоє осіб: жінка близько тридцяти років слов'янської зовнішності і чоловік близько 25 років ромської національності. Ще одну зачіпку на шляху до виявлення зловмисників надали сусіди потерпілих, які вказали на автомобіль, на якому ймовірно пересувалися нападники. Отримана інформація та інші зібрані дані вказували, що підозрювані жителі саме Черкаської області. Проведене відпрацювання принесло позитивний результат. У дворі одного з районів області поліцейські виявили автомобіль, на який вказували свідки, а господарі будинку повністю підпадали під опис, наданий потерпілими. Під час обшуку в їх будинку, правоохоронці вилучили частину речей, які були викрадені у потерпілих.¹

Однак криміналістична характеристика злочинної діяльності була б неповною і некоректною, якби з неї виключили дані, що характеризують умови місця, часу, навколишнього середовища та інші фактори, які надають зовнішній вплив на постановку завдань, вибір способів і засобів їх рішення при підготовці, здійсненні і прихованні злочинів [34, с. 97].

Обстановка вчинення злочину як елемент його криміналістичної характеристики має істотне значення для будь-яких злочинів. У кожній злочинній події при її аналізі вдається виявити ряд взаємодіючих об'єктів, явищ і процесів, що характеризують основні умови об'єктивної реальності, що склалися до моменту його вчинення, що дають криміналістичну інформацію для вибору оптимальних шляхів і методів розслідування. Зокрема, правильна оцінка обстановки дозволяє скласти уявлення про особливості особистості злочинця, спосіб вчинення злочину, виявити слідову інформацію, вжити ефективних заходів щодо розшуку та затримання

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 10.12.2015 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

злочинців, встановити фактори, що вплинули на хід злочину і його результати, обставини, що сприяли вчиненню даного злочину [106, с. 240].

Визначну роль відіграє вивчення обстановки вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. Елементи обстановки вчинення злочину стають відомими тільки після «прочитання» слідової картини. Саме сліди несуть інформацію про місце, час та інші обставини події злочину.

У криміналістичній літературі є різні підходи до розуміння обстановки злочину, які, в основному, розрізняються стосовно обсягу даного поняття [34, с. 100].

На думку О. В. Волохова, під обстановкою вчинення злочинів в широкому сенсі слова розуміється сукупність суспільно-політичних, економічних, соціальних, правових та інших умов, що складаються на певному етапі розвитку суспільства і впливають на динаміку злочинності. У вузькому сенсі слова обстановка вчинення злочину розуміється як певна група факторів, що впливають на взаємодію між собою об'єктів, явищ (процесів) і характеризують умови місця, часу та інші умови навколишнього середовища, виробничі процеси, особливості поведінки учасників подій та інші обставини об'єктивної реальності, що склалися (незалежно чи з волі учасників) в момент злочину і впливають на спосіб і механізм його здійснення, що дозволяють судити про особливості впливу цієї системи на утримання злочинного події [106, с. 240].

Яблоков М. П. визначив обстановку вчинення злочину як систему «різного роду взаємодіючих між собою до та у момент злочину об'єктів, явищ і процесів, що характеризують місце, час, матеріальні, природно-кліматичні, виробничі, побутові й інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної дії, психологічні зв'язки між ними й інші фактори об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови й інші обставини вчинення злочину» [114, с. 42].

Підтримуємо думку М. Х. Валеева, який вважає, що до елементів обстановки вчинення злочину мають належати: «місце, час, об'єкт, предмет вчинення посягання, склад співучасників та характер їх взаємовідносин з потерпілим і іншими особами, а також матеріальні елементи оточуючого середовища» [36, с.21]. Під обстановкою вбивства розуміється характеристика місця в поєднанні з механізмом подій, що відбувалися на ньому в певний час, діями учасників цих подій [111, 428].

Однією з вагомих характеристик обстановки вчинення даного злочину є місце вчинення вбивства, яке тісно пов'язане з іншими елементами криміналістичної характеристики. Узагальнення слідчої практики показує наявність зв'язків ознак місця злочину зі способом скоєння, даними, що належать до особистості злочинця, місця його проживання, перебування та ін. [199, с. 35]. Місце злочину може розглядатися як певна географічна точка (територія, приміщення тощо), яка тісно пов'язана з обстановкою злочину [230, с. 187-188].

Стосовно до такого злочину, як вбивство, місце його вчинення має особливе значення, оскільки є джерелом численних слідів, що відображають механізм злочинної дії, взаємини злочинця і жертви, дані про знаряддя вбивства, про особу злочинця і його психофізіологічні ознаки, в окремих випадках про одяг і способи маскування [96].

За результатами анкетування та аналізу кримінальних проваджень можна зазначити, що місцями вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, є:

- місце проживання потерпілих (квартира, будинок тощо) – 89,0 %;
- відкрита місцевість (лісопосадки, дорога й поля) – 52,2 %;
- підвали й горища будівель – 31,6 %;
- нежилі приміщення – 24,3 %;
- під'їзди будинків і сходові площадки – 9,6 %;
- інше – 14,0 %.

Отже, як показує аналіз кримінальних проваджень більшість кримінальних правопорушень даної категорії вчиняються за місцем проживання потерпілого переважно у сільській місцевості. Це пояснюється тим, що в сільській місцевості зосереджена значна частина осіб похилого віку. Більшість вбивств відбувається в оселях і, на пов'язаних з ними територіях. Такими в сільській місцевості найчастіше є: будинки з прилеглими до них ділянками і господарськими будівлями (лазні, альтанки, сараї, гаражі т. д.), а також територія біля них з боку вулиці (тераси, ганок) [137, с. 379-380].

Передусім, необхідно пам'ятати, що вибір місця вчинення злочину обумовлюється не випадковими чинниками, а міркуваннями безпеки, конспіративності і сценарними задумами [27, с. 36].

Не менш значущим елементом обстановки є час вчинення вбивств. Час впливає на всі етапи виникнення, існування та використання доказової інформації. Урахування впливу часового чинника в процесі розслідування дозволяє: визначити час події злочину; встановити часові зв'язки між фактами; з'ясувати черговість подій, дій або фактів; обчислити тривалість різних подій та ін. Разом з тим, дії злочинців характеризуються певною вибірковістю в часі [105, с. 277]. Час злочину як обставину криміналістичної характеристики злочинів не обмежується астрономічними властивостями: рік, місяць, дата, години, хвилини, секунди. Вона розглядається у всій сукупності його взаємозв'язків і відносин з іншими обставинами розслідуваного злочинного діяння. Це може бути час, пов'язаний з сезонністю, з настанням темряви або, навпаки, світлого часу доби, часом найменшої кількості можливих свідків і т.п. [230, с. 188-189].

Аналіз вивчених кримінальних проваджень показує, що вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб переважно вчиняються в робочі дні у вечірній час. Обстановка вчинення таких вбивств характеризується найчастіше відсутністю ймовірних свідків [156, с. 302].

Таким чином, час і місце вибирається злочинцем, як правило, виходячи з міркувань своєї безпеки, зручності застосування обраної ним зброї злочину, місцезнаходження жертви та інших міркувань [108, с. 625].

1.4. Характеристика особи злочинця та потерпілого при розслідуванні вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном

Однією з визначальних демографічних особливостей сучасності можна вважати старіння людства. Цей процес відбувається з різною інтенсивністю в усіх без винятку країнах світу і породжує цілу низку проблем у різних галузях буття [176, с.128]. Зі збільшенням тривалості життя зростає період безпомічного існування людей похилого віку з різними хронічними і психічними захворюваннями. Люди похилого віку з порушенням повсякденних функцій становлять приблизно 60% усіх тих, хто звертається за допомогою у медичні та соціальні служби [225]. Разом з тим, старіння населення відбувається в умовах нестабільної економічної і політичної обстановки та на фоні зниження суспільного благополуччя.

Наведене зумовлює вчинення насильницьких злочинів, зокрема вбивств відносно однієї з безпорадних та беззахисних верств населення – осіб похилого віку. Ефективному розслідуванню вбивств осіб похилого віку, пов'язаних із заволодіння їх майном, сприяє з'ясування даних, що складають криміналістичну характеристику, в тому числі дослідження таких структурних елементів криміналістичної характеристики як особа злочинця та особа потерпілого.

Проблеми дослідження особи потерпілого та кримінального правопорушника (злочинця) на сьогодні досить широко досліджуються у наукових розробках різної галузевої спрямованості. Не є виключенням і криміналістика. Дане питання досліджувалося такими ученими-

криміналістами, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. В. Вандишев, І. О. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, С. П. Зеленковський, І. Г. Іванова, А. В. Іщенко, О. М. Колесніченко, В. О. Коновалова, О. В. Кузьменко, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Р. М. Мельник, М. І. Порубов, М. В. Салтевський, Д. О. Сорокотягіна, Є. О. Центров, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та інші.

Поняття особи є предметом зацікавлення багатьох наук, зокрема філософії, соціології, історії, психології, педагогіки, права, психіатрії тощо. Останнім часом зростає інтерес до вивчення особи кримінальною та кримінальною процесуальною науками, кримінологією, криміналістикою та ін. Так, переважна більшість вчених-криміналістів, що займалися розробкою поняття криміналістичної характеристики злочину і встановленням її структурного змісту, в тому чи іншому формулюванні включають в її склад дані про особу злочинця, що можна вважати цілком правильним і обґрунтованим [38, с. 74].

Зауважимо, що криміналістичне вивчення особи спрямоване на вирішення основних завдань:

- встановлення особи – властивостей і ознак, що проявляються в злочинній поведінці;
- з'ясування характеру поведінки особи до моменту скоєння злочину;
- розслідування поведінки у момент суспільно небезпечних дій;
- можливе прогнозування поведінки особи в процесі розслідування [221, с. 89].

Особа злочинця – поняття, що виражає соціальну суть особи, складний комплекс рис, що характеризують його, проявів, зв'язків, його внутрішній, моральний і духовний світ, узяті в розвитку, у взаємодії з соціальними і індивідуальними життєвими умовами і що в тій чи іншій мірі визначили скоєння злочину [126, с. 18]. На думку М. В. Салтевського, криміналістична характеристика особи злочинця повинна давати опис людини як соціально-

біологічної системи, властивості й ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі і використовуються для розслідування злочинів. До таких властивостей належать: фізичні, біологічні, соціальні [180, с. 422].

У криміналістиці склалося два напрямки дослідження особи кримінального правопорушника. Перше передбачає її вивчення по залишених на місці слідах, як матеріальним, так і ідеальним. Виявлені сліди дозволяють швидко знайти і затримати підозрюваного, а в подальшому здійснити його ідентифікацію. Другий напрямок передбачає вивчення особистості підозрюваного (обвинуваченого) в процесі розслідування з метою встановлення вичерпної криміналістичної характеристики його особистості. В даному випадку збираються відомості про життєву установку, ціннісні орієнтири, особливості психофізіологічного комплексу, антигромадські погляди, зв'язки, особливості поведінки до, під час і після скоєння злочину. Наявні дані використовуються для встановлення психологічного контакту з винним, отримання від нього правдивих показань, для визначення оптимальних прийомів і методів розслідування [106, с. 240-241].

Вивчення особистості злочинця в криміналістичному аспекті проводиться з позиції системно-структурного аналізу і в якості найважливіших типових елементів її структури виділяються наступні:

- 1) певні елементи соціально-демографічних ознак (стать, вік, освіта і т.д.);
- 2) деякі морально-психологічні властивості;
- 3) власне криміналістичні відомості, що використовуються для успішного вирішення завдань розслідування [63, с. 32].

З метою встановлення особи злочинця використовуються виявлені на місці злочину сліди, професійні навички та інші ознаки, що відобразились в об'єктах матеріальної обстановки. Але у науковій літературі більше значення для криміналістичної характеристики злочинців мають соціальні, соціально-

демографічні та соціально-психологічні властивості особи злочинця, які вказують на особу, індивідуалізують її та одночасно характеризують [38, с. 76].

Особистісні особливості сучасних злочинців істотно змінилися. Погіршення рівня матеріального забезпечення населення стимулює розвиток таких соціальних пороків, як пияцтво і наркоманія, веде до збільшення числа осіб, що не має постійного джерела доходів, безробітних, маргіналів і т.д. Наслідком цього в кримінальний спосіб життя стали залучатися представники різних соціальних груп, в тому числі і ті, які раніше порівняно рідко скоювали злочини. Особи, які вчиняють насильницькі злочини, найчастіше використовують сучасні види зброї, оснащені і матеріально забезпечені набагато краще співробітників правоохоронних органів. Збиток від їх злочинної діяльності обчислюється багатьма загиблими і покаліченими людьми, величезними матеріальними витратами, появою люмпенізованої частини соціуму. Особливий цинізм і виражена зневага людської особистості, її життя, гідності, цивільними правами ведуть до девальвації цінності особистості в суспільній свідомості, зниження рівня правової культури, провокують подальше зростання криміногенної зараженості суспільства [220, с. 68-69].

Про особливості властивостей осіб, які вчиняють вбивство, можна сказати так: ця особистість є носієм специфічних мотивів, істотних і відносно стійких властивостей, закономірно сформованих під впливом негативних елементів соціального середовища; вбивство завжди є вираз індивідуалізму, закономірний наслідок усієї попередньої поведінки вбивці [182, с. 27].

Постійне вивчення особи злочинця, винної у вчиненні вбивств з корисливих мотивів, необхідно для того, щоб систематично виявляти й оцінювати властиві їй риси характеру (властивості), інтереси, прагнення, потреби і т.д. [132, с. 112]. Особа вбивці порівняно часто характеризується явними і прихованими негативними якостями (егоїзм, жорсткість, зневага до

чужих інтересів і почуттів, жадібність, марнославство, побутова розбещеність і т.п.). Декому з них притаманні велика сила волі, цинізм, інші, навпаки, характеризуються неврівноваженістю психіки, агресивністю, схильністю до зловживання спиртними напоями та ін. [199, с. 98]. Шепітко В. Ю., характеризуючи особу вбивці, відмічає, що останній відрізняється жорстокістю, агресивністю, низьким інтелектом, стремлінням до наживи [227, с. 264].

Досліджуючи осіб, які вчиняють вбивства осіб похилого віку та самотніх осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, не можливо не залишити поза увагою соціально-психологічну характеристику. Таким особам притаманні такі властивості, як: збудливість, зневага до поважного віку потерпілих, дратівливість, аморальність, егоїзм, холоднокрівність, відсутність належного самоконтролю, прагнення до легкої наживи, схильність до насильства, жорсткість, відсутність почуття жалю до потерпілих, асоціальний спосіб життя, небажання заробляти чесним шляхом та ін. Зазвичай такі особи не навчаються та не працюють, а також характеризуються безцільним проведенням часу.

Зрозуміло, що кожній категорії злочинців притаманні певні риси. Вбивці дуже імпульсивні, поведінку вибудовують із здійснення лише своїх інтересів. Злочинці-вбивці абсолютно не цінують життя інших людей, не уміють співпереживати. Вбивці тривожні, підозрілі, мстиві і внутрішньо не зібрані [171]. Разом з тим, у поведінці вбивці завжди відбуваються певні зміни, які можуть бути помітні для оточуючих (підвищена нервозність, настороженість, пригніченість, несподівана зміна місця проживання, звільнення з роботи та ін) [199, с. 99].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень показує, що в число осіб, які вчиняють зазначені вбивства, входять співробітники поштового відділення (листоноші); друзі або родичі потерпілих (діти, внуки,

племінники); місцеві жителі (сусіди, знайомі); колишні засуджені; особи, що займаються жебрацтвом та ін.

За спостереженнями практиків, особи похилого віку, саодикі особи та злочинець перебували у наступних відносинах:

- взагалі незнайомі – 57,4 %;
- знайомі за місцем проживання (сусіди) – 38,2 %;
- родинні стосунки – 32,4 %;
- знаходились у матеріальній та психологічній залежності 26,5 %;
- дружні відносини – 14,0 %;
- знайомі за місцем роботи – 6,6 %.

При цьому рівень участі родичів у вчиненні вбивств осіб похилого віку та саодиких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, досить високий. На думку 39,7 % опитаних слідчих, ступень участі рідних у вчиненні злочинів складає не менше ніж 50,0 %.

Нерідко вбивці, щоб потрапити до помешкання потерпілих користуються довірливістю літніх осіб і представляються соціальними працівниками соціальних, медичних та пенсійних установ. Практика знає випадки, коли вбивці літніх людей знаходились у родинних стосунках з працівниками державних підприємств. За типовий можна навести наступний приклад. Хлопець не мав постійної роботи та час від часу допомагав своїй матері, яка працювала поштаркою. І про те, коли і скільки пенсіонери отримують пенсійних коштів, він знав досконально, адже сам їх розносив стареньким. Думки про збагачення за рахунок людей похилого віку його навідували кожного разу, коли ті отримували пенсію. Гадаючи, що його жертви повинні мати певні фінансові збереження, зловмисник вирішив пограбувати старих, а щоб залишитись невідзнаним, йому нічого іншого не прийшло на думку, як позбавити їх життя та спалити оселю.¹

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 10.11.2010 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

Вбивства осіб похилого віку вчиняються здебільшого одноособово (73,8 %). Проте мають місце вчинення вбивств і групою осіб (26,2 %). Так, у грудні 2016 року оперативні працівники та слідчі поліції Полтавщини разом із Службою безпеки України затримали групу зловмисників віком від 18-ти до 27-ми років за підозрою у вчиненні вбивства та розбійних нападів. Використовуючи транспортний засіб, вони пересувалися територіями різних областей України та нападали на осіб похилого віку. Діяли зухвало, зв'язували та били людей, відбирали гроші, коштовності та інше майно.¹

Серед осіб, що вчинили вбивство осіб похилого віку, переважну більшість складають чоловіки, які ведуть паразитичний спосіб життя. Серед них можливо зустріти осіб, які не мають постійного місця проживання, безробітних, вихідців з неблагополучних сімей. Нерідко вбивці окрім алкогольних і наркотичних залежностей страждають так званою «ігроманією», тобто маніакальною залежністю від ігрових автоматів.

Розглядаючи особу злочинця, слід звернути увагу на таку її ознаку як злочинний досвід. Переважна більшість осіб, які вчиняють вбивство літніх людей, раніше судимі кілька разів за вчинення тяжких злочинів. Так, наприкінці серпня 2014 року на Харківщині 53-річний раніше неодноразово судимий за скоєння тяжких злочинів місцевий житель п'яним навідався до сусіднього дачного домоволодіння. Заставши у будинку стареньких господарів, злочинець накинувся на них з сокирою. Забивши до смерті подружжя, викрав 180 гривень, два мобільні телефони та годинник.²

Виходячи з цього, вбивць осіб похилого віку та одиноких осіб, можна класифікувати на наступні групи:

- 1) особи, раніше не судимі;

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 7.12.2016 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

² Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 13.08.2014 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

- 2) особи, раніше судимі за різні злочини;
- 3) особи, раніше судимі за аналогічні злочини.

До *першої групи* належать особи вперше вчинили вбивство і які раніше не притягалися до кримінальної відповідальності. Перш за все, вони скоюють злочини, як правило, в нетверезому стані, заздалегідь не готуючись до них. Здійснюють свої злочинні дії ці особи, в основному, в поодинці, під впливом об'єктивних чинників або, найчастіше, у складі групи, яка характеризується епізодичними зв'язками. Основна маса цих злочинців у віці від 14 до 25 років. Вони легко піддається впливу інших осіб. Після їх встановлення і затримання порівняно швидко визнають себе винними і не вдаються до різних хитрощів, спрямованих на ухилення від відповідальності.

До *другої групи* належать особи, які притягувалися до кримінальної відповідальності за різні злочини, а саме крадіжу, грабіж, розбій, хуліганство, злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, незаконне зберігання холодної зброї тощо. У більшості випадків ці особи, звільнившись з місць позбавлення волі, не змогли адаптуватися до нормальних умов і стали вести антисоціальний спосіб життя. Значна частина цих осіб не працює, не навчається, не мають постійного місця проживання. Ці особи вчиняють злочини як в складі злочинної групи, так і поодинці, переважно в стані алкогольного сп'яніння. Групи формуються випадково, ґрунтуючись на спільне проведення часу. Розподіл функцій в групі, як правило, відбувається випадково. Основна маса злочинців цього класифікаційного типу у віці від 25 до 30 років, яким притаманні такі негативні риси характеру, як агресивність, зухвалість, жорстокість, егоїзм, користь і інші.

Третю групу складають особи, раніше судимі за аналогічні злочини, зокрема за вчинення вбивств, в тому числі осіб похилого віку. Так, у Котовську до довічного позбавлення волі засуджено 47-річного рецидивіста, який у 2012 році з особливою жорстокістю вбив двох чоловіків та жінку з корисливих мотивів. До чергової частини надійшло повідомлення від

жительки Котовського району, про те, що її чоловік виявив за місцем мешкання труп свого 82-річного батька, з ознаками насильницької смерті.

Виїхавши на місце пригоди, слідчо-оперативна група в одній з кімнат будинку виявила тіло пенсіонера з різними тілесними ушкодженнями, які і спричинили смерть. Підозрювана особа у правоохоронців визначилася відразу, так як на подвір'ї перед входом у будинок встановлено камеру відео нагляду з відеореєстратором, яка і зафіксувала останнього гостя та події, що відбувалися перед входом в будинок. Ним виявився мешканець сусіднього села. При собі у затриманого була сумка, в якій знаходились речі з житла загиблого. В ході слідчих (розшукових) дій було встановлено, що затриманий вже був раніше двічі засуджений та відбував покарання за вбивство рідної бабусі.¹

Отже, особи, які вчиняють досліджувану категорію злочинів, суттєво не відрізняються від злочинців загальнокримінального типу, насамперед своїм соціальним статусом, образом життя, морально-психологічними установками і мотивацією. Більшу частину вбивств вчиняють чоловіки (94,5 %). Рівень жінок становить 5,5 %. Практика свідчить, що останні беруть участь у вчиненні вбивств спільно зі своїми співмешканцями.

Вік осіб, які вчинили вбивство осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язані із заволодінням їх майном, досить різноманітний: від 16 до 60 років. За віковою ознакою найбільшу кримінальну активність становить вікова група від 25 до 40 років (53,8 %), тобто працездатна, зріла частина населення. 36,5 % осіб належали до групи 16–24 – річних ; 9,7 % – до групи 41–60 річних. Окремо слід наголосити на тому, що за останні роки намітилася тенденція до «омолодження» контингенту осіб, які вчиняють ці злочини. Слід зазначити, що саме в цьому віці формуються злочинні

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 4.09.2014 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

схильності, звички, а також антисуспільні риси характеру, які в подальшому призводять до ведення паразитичного способу життя і вчинення злочинів.

Зазначена класифікаційна група осіб не характеризується високим рівнем освіченості. Переважна більшість правопорушників (59,7 %) не мали вищої освіти, 21,4 % – середню спеціальну освіту, та лише 18,9 % – вищу.

Наведені вище дані дають змогу змодельовати типовий портрет вбивці, який позбавив життя осіб похилого віку та одиноких осіб з корисливих мотивів. Це чоловік активного працездатного віку (25-40 років), який веде асоціальний образ життя (зловживає алкогольними або наркотичними засобами), як правило раніше судимий за вчинення тяжких злочинів, не працюючий.

З огляду на психологічні якості та особливості, особа вбивці, на думку слідчих, характеризується такими рисами як: холоднокровність – 63,2 %; жорстокість і витонченість у способах вчинення злочину 47,0 %; спокійність, байдужість – 41,9 %; лицемірство при створенні обстановки гіркоти втрати – 35,3 %; яскраво виражений цинізм як імітація поведінки особи, яка не має відношення до злочинної події – 27,9 %; добре продуманий механізм вчинення й інсценування злочину – 15,4 %.

На особу злочинця нерідко вказує особа потерпілого. В криміналістичній характеристиці вбивств важливе значення мають відомості про потерпілого. Вивчення його особистості – складова частина діяльності слідчого, що включає в себе збирання даних, які характеризують особу потерпілого, їх аналіз та фіксацію у відповідних процесуальних документах. Це не тільки автобіографічні дані, але і побутова характеристика, відомості про стан здоров'я, спосіб життя, коло знайомих, поведінку та ін. [199, с. 93]. Система ознак, що стосуються особи потерпілого, має складну структуру. Вона охоплює загальні демографічні ознаки, риси характеру, навички і схильності, зв'язки і стосунки [227, с. 257]. Криміналістику цікавлять ті дані про особу потерпілого, які вказують на зв'язок з даними, що відносяться до

інших елементів криміналістичної характеристики (про спосіб, механізм слідоутворення, про обстановку та особистість злочинця) [34, с. 93].

Виявлення і вивчення криміналістично значущих особливостей в особистості потерпілих і їх поведінці дозволяють детально розібратися в багатьох обставинах злочину, особливо характеризуючих його причини, спрямованість та мотиви поведінки злочинця, його загальні та індивідуальні якості, оскільки при вчиненні злочинів проти особистості злочинці, як правило, не випадково вибирають окремих осіб об'єктами свого посягання. Криміналістичний аспект особистості потерпілого зазвичай проявляється в демографічних даних, характері завданих йому збитків, своєрідності обраного злочинцем способу і обстановки посягання, фізичних, біологічних, психологічних особливостях особистості потерпілого, способі життя, ціннісних орієнтирах, елементах віктимності в поведінці та ін. [106, с. 241].

Судакова Н. В. жертвою вбивства вважає особу, якій у результаті вчинення щодо неї злочинного діяння заподіяно фізичну шкоду (заподіяння смерті), та яка наділена соціально-демографічними, морально-психологічними, біофізичними якостями, що сприяють різною мірою, у залежності від об'єктивних та суб'єктивних факторів конкретної ситуації, формуванню умов можливого заподіяння їй смерті та отримують свій вираз у виході поведінки за межі безпечності [205, с. 8].

Дані про потерпілого включають також відомості про його віктимність тобто схильність деяких людей становитися внаслідок низки обставин жертвами певних злочинів [227, с. 257]. При характеристиці особи потерпілої (загиблої) у вбивствах осіб похилого віку слід звернути увагу на віктимність поведінки. В даному випадку мова йде про так звану вікову віктимність, про великий ступінь ймовірності стати жертвою злочину в силу свого безпорадного стану та неспроможністю чинити опір вбивці.

Як зазначає О. М. Гришко, поведінка осіб похилого віку як потенційних жертв злочинних посягань набуває важливого значення. Вона

виступає як умова, що може вплинути на прийняття рішення злочинцем вчинити злочин. Встановлено, що основними умовами вчинення суспільно небезпечного діяння щодо особи похилого віку є:

- 1) умови, які пов'язані із особистісними (психологічними та фізіологічними) особливостями особи похилого віку;
- 2) умови, які пов'язані із соціальними особливостями зазначеної категорії осіб.

Перша група умов характеризується, перш за все, психологічними та фізіологічними особливостями зазначеної категорії осіб, які виражаються у суб'єктивній здатності особи стати жертвою корисливого злочину. Серед них: фізична слабкість, уповільнена реакція на подразники зовнішнього середовища, погіршення зору та слуху, надмірна довірливість, добродушність, необережність тощо.

Друга група умов детермінації віктимної поведінки осіб похилого віку пов'язана із соціальними особливостями цієї категорії осіб, які виражаються в об'єктивній здатності особи стати жертвою такого посягання [51, с. 11].

Слід констатувати, що процес старіння неоднорідний. На даний час все частіше підкреслюється, що з психологічної точки зору не існує узагальненого зразка старіння. Кожна людина старіє по-своєму і тут мають місце суттєві індивідуальні особливості перебігу цього процесу. Разом з тим, можна зафіксувати певні загальні тенденції, що з високим ступенем ймовірності будуть виявлятися у старших осіб загалом [176, с. 131].

Саме тому, так званий похилий вік є поняттям відносним. Більшість науковців вважає, що починається він із 60 років і триває до смерті. Так, в Росії під це визначення підпадають жінки старше 55 років і чоловіки старше 60. Якщо слідувати класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я, то вони стануть «старими» в 75 років, і «довгожителами» в 90. Однак в останні 10-20 років в зарубіжній геронтологічній літературі поступово відмовляються

від термінів «старі» і «старики», все частіше мова там йде про осіб похилого і дуже похилого віку [99, с. 11]. Так, О. Б. Барсукова пропонує наступну класифікацію пізнього періоду життя людини: 1) похилий вік (чоловіки від 60 до 74 років; жінки від 55 до 74 років); 2) передстаречий вік (від 75 до 90 років); 3) старечий вік або довголіття (більше 90 років) [11, с. 9]. В Україні громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року.

Найчастіше жертвами таких вбивств становляться особи похилого віку чоловічої та жіночої статі у віці від 60 до 74 років (54,6 %). Лише 6,7 % осіб відносились до вікової групи більше 90 років; 38,7 % до групи 75 – 90 річних. Нерідко позбавляють життя з корисливих мотивів одиноких осіб, переважно жінок у віці 40 – 55 років (89,0 %).

Характеризуючи осіб похилого віку як жертв зазначених злочинних дій, варто зауважити, що в сучасних умовах життя люди похилого віку зіштовхуються з багатьма проблемами, а саме: матеріальними, економічними, побутовими та психологічними, які ставлять їхнє життя на рівень виживання. Дані проблеми виникають тому, що більшість людей похилого віку залишаються самотніми, відчують труднощі через відсутність підтримки від близьких людей, стають хворобливими, немічними. Демографічні дані говорять про те, що відбувається тенденція зростання кількості людей похилого віку, і в суспільстві спостерігається дискримінація людей за віком, тобто неприйняття молодим і сильним поколінням старих і слабких [225]. Водночас зміни при старінні відбуваються і на біологічному рівні. Змінюється зовнішність, рухливість, а також робота сенсорних систем – слух, зір, смак і нюх, як правило, з віком починають працювати менш ефективно [138, с. 427].

З урахуванням викладеного та на підставі проведеного нами дослідження злочинів у цій сфері можна констатувати, що зазначена

категорія осіб є вразливою частиною населення. З переходом у категорію людей похилого віку, пенсіонерів, найчастіше змінюється спосіб життя, розпорядок дня, коло спілкування. Особи похилого віку характеризуються безграмотністю, довірливістю, запасливістю, ощадливістю, а старість майже завжди супроводжується різними недугами. Наведені обставини викликають у злочинців бажання легкої наживи і спонукають до вчинення вбивств осіб похилого віку з метою заволодіння їх майном [154, с. 183].

1. 5. Кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики зазначеного злочину

Науковці неодноразово наголошували у криміналістичній літературі, про те, що дослідження криміналістичної характеристики злочинів не має практичного значення, якщо не встановлено кореляційні зв'язки між її елементами. Так, Л. Я. Драпкин та В. М. Карагодін визначають криміналістичну характеристику злочинів як наукову категорію, в якій з певним ступенем спільності описані типові ознаки і властивості події, обстановки, способу вчинення суспільно небезпечних діянь певної класифікаційної групи, процесу утворення і локалізації слідів, типологічні якості особистості та поведінки винних, потерпілих, стійкі особливості інших об'єктів посягання, а також зв'язки і відносини між усіма перерахованими структурними елементами [64]. Колесниченко О. Н. й В. О. Коновалова криміналістичною характеристикою називають систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду, що відбиває закономірні зв'язки між ними і служить побудові й перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних злочинів [116, с. 27].

Синчук В. Л. у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтовує думку про те, що наукових розробок щодо створення практичної частини криміналістичної характеристики вбивств, механізму її застосування як

робочого інструментарію слідчого здійснено поки ще недостатньо. І це дійсно проблема сьогодення, розв'язання якої можливе тільки за наявності виявлених кореляційних залежностей між елементами криміналістичної характеристики, виражених у кількісних показниках. Ця інформація стає підставою для побудови типових версій насамперед відносно суб'єкта злочину, що дозволяє значно звужити коло осіб, щодо яких необхідно здійснювати розшукові заходи [190, с. 3].

Практичне значення криміналістичної характеристики окремих видів умисних вбивств, на думку О. С. Саїнчіна, полягає, по-перше, у тому, що вона відкриває можливість встановлення та використання кореляційних залежностей і зв'язків між її елементами для пошуку і прогнозування місця знаходження необхідних джерел інформації та їхнього змісту, а надалі і для виявлення невідомих обставин злочину, що розслідується [179, с.17].

Вивчення опублікованих досліджень щодо групових та окремих методик розслідування кримінальних правопорушень, зокрема криміналістичної характеристики, ми дійшли висновку, що недостатньо приділено уваги дослідженню кореляційних зв'язків між її елементами. Як справедливо зазначив з цього приводу Р. С. Белкін: «Легше описувати елементи характеристики, та ще за власною схемою, ніж займатися досить трудомістким процесом виявлення кореляційних залежностей між ними [17, с. 221].

Таким чином, пошуковий характер групових криміналістичних характеристик багато в чому обумовлений кореляційними зв'язками (ймовірними залежностями) між її структурними елементами. Тому, якщо отримано інформацію про одну з обставин, яка має значення у справі, то це дає можливість ефективно перекинути версійний інформаційний місток до іншої, ще не відомої обставини [64].

Як слушно зауважив В. К. Гавло, вивчення кореляційної залежності між елементами криміналістичної характеристики злочинів заслуговує на

особливу увагу. Важливо визначити конкретну залежність одного елемента від іншого або певної їх сукупності. При цьому треба враховувати, що причинно-наслідковий зв'язок може бути складним і опосередкованим іншими обставинами. Як показали дослідження, все частіше тяжкі насильницькі злочини проти людини, відбуваються як наслідок складної мотивації, дедалі виразнішими стають жорстокість і користь. Зросла легкість вступу в конфлікти, різко збільшилася кількість вбивств, скоєних узгодженими і продуманими способами [45, с.106].

Криміналістична характеристика вбивств як системне утворення передбачає обов'язкове встановлення відносин між її елементами, які в свою чергу існують не ізольовано, а у нерозривному взаємозв'язку, тобто залежать один від одного. Наявність залежностей між елементами криміналістичної характеристики вбивств є необхідною умовою реалізації її функціонального призначення. При цьому специфіка цих відносин полягає в тому, що залежність одного з елементів від іншого (або інших) ускладнюється наявністю решти випадкових (ситуаційних) факторів, а це, в свою чергу, зумовлює необхідність застосування саме кореляційних методів щодо їх виявлення і дослідження [190, с. 12].

Кореляційні зв'язки зазвичай підрозділяються на два види:

- 1) однозначні, коли наявність однієї ознаки дозволяє судити про існування іншої або інших ознак;
- 2) неоднозначні або ймовірнісні, коли наявність однієї ознаки дозволяє з більшою або меншою часткою ймовірності припустити наявність іншої або інших [13, с. 285].

В першому випадку це означає, що наявність ознак одного елемента буде означати обов'язкову присутність пов'язаного з ним іншого елемента. На аналізі однозначного зв'язку базується діяльність слідчого при виявленні негативних обставин. Однак велика частина зв'язків між елементами злочину є зв'язками ймовірнісними. Ймовірність при цьому розуміється таким чином,

що між певними елементами в конкретних умовах події зв'язок не виник, а отже – і не проявився [90, с. 126].

При розробці конкретних методик обов'язково повинні і досліджуватися і показуватися кореляційні зв'язки між різними елементами криміналістичної характеристики, особливо між способом і іншими структурними елементами. В даний час безперечно встановлено, що кореляційний залежність існує в зв'язках між способом і особою злочинця, між місцем і часом вчинення злочину і особистістю правопорушника, між особливостями особистості і поведінки потерпілого і діями злочинця і, що досить очевидно, між механізмом слідоутворення і іншими структурними елементами криміналістичної характеристики [107, с. 347].

Слід враховувати, що типовими зв'язками відомостей про спосіб вчинення злочину з іншими елементами криміналістичної характеристики є дані про «спосіб вчинення злочину» – «предмет злочинного посягання»; «спосіб вчинення злочину» – «суб'єкт злочину»; «спосіб вчинення злочину» – «наслідки злочину»; «спосіб вчинення злочину» – «обстановка злочину» тощо. Так, наприклад, відомості про способи вчинення вбивств є найважливішим елементом криміналістичної характеристики злочину [76, с.65].

Як зазначає О. Я. Баєв, Л. Г. Відонов і Н. А. Селіванов виявили розгалужену систему залежностей між місцем вбивства і його мотивом, мотивом і особистістю вбивці, місцем, часом вбивства, віком потерпілого і відстанню від місця вбивства до місця проживання злочинця. Слідча практика показала досить стійкий характер таких взаємозв'язків у структурі криміналістичної характеристики вбивств і високу ефективність їх використання при визначенні напрямків слідчого пошуку при розслідуванні цих злочинів. Тому, приступаючи до розслідування конкретного злочину проти особистості, необхідно не тільки ґрунтуватися на механізмі слідоутворення, але і використовувати відомості про інші елементи і їх

взаємозв'язки криміналістичних характеристик того виду злочину, до якого відноситься дане діяння. Однак не слід забувати, що багато які з них носять статистичний характер, тому при розслідуванні саме даного злочину далеко не всі з них можуть підтвердитися [8, с. 231-232].

Спираючись на думки науковців, та на підставі аналізу кримінальних проваджень автором виявлено характерні стійкі зв'язки між усіма структурними елементами криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, специфіку і своєрідність їх проявлення.

Кореляційні залежності елементів криміналістичної характеристики досліджуваних кримінальних правопорушень можуть проявлятися між наступними структурними елементами: особа потерпілого, обстановка вчинення вбивств, предмет злочинного посягання, способи вчинення, знаряддя і засоби вчинення вбивств, механізм слідоутворення, особа злочинця.

Ми спробували виявити взаємозв'язок між *жертвою вчинення вбивства і особами кримінального правопорушника*, взявши за основу особу потерпілого. Важливо відзначити, що виявлені нами зв'язки в переважній більшості випадків носять імовірнісний характер і не є однозначними. Однак ці дані можна використовувати як орієнтуючу інформацію при висуненні слідчих версій і плануванні розслідування.

Особа потерпілого нерідко вказує на особу злочинця (зв'язки потерпілого зі злочинцем, характер їхніх стосунків, мотиви вчиненого злочину). Тому вивчення особи потерпілого дозволяє висунути версії щодо вбивці, мотивів учинення злочину, в окремих випадках щодо віктимної поведінки потерпілого [105, с. 286]. Князьков О. С., розглядаючи зв'язок «особа потерпілого – особа вбивці» зазначив, що очевидним є взаємне відображення одного елемента на іншому: аналіз наявних відображень злочинця як елемента криміналістичної характеристики злочину на

потерпілому дозволить звузити коло осіб, в числі яких буде відбуватися пошук вбивці [90, с. 126].

Дійсно, в більшості випадків вбивці були добре знайомі з потерпілими за місцем проживання, їх пов'язували сімейні, сусідські, приятельські або товариські відносини. Серед вбивць найчастіше зустрічалися: сусіди, онуки (онучки), приятелі, приїжджі, співмешканці, коханці, листоноші та їх родичі. Саме на ці категорії осіб слід звертати особливу увагу як на найбільш потенційно можливих вбивць. Найчастіше вбивці мали попередню судимість за злочини проти власності (крадіжка, грабіж, розбій) та проти життя і здоров'я особи (нанесення умисних тілесних ушкоджень, вбивство, в тому числі осіб похилого віку) та нерідко ведуть паразитичний спосіб життя [152, с. 94].

Разом з тим *особа потерпілого тісно ув'язується з вибором способу вбивства та засобів і знарядь його вчинення*. Найчастіше осіб похилого віку та одиноких осіб позбавляють життя шляхом нанесення тілесних ушкоджень підручними тупими предметами, рідше із застосуванням колото-ріжучих, рублячих знарядь, а також шляхом задушення та утоплення.

Не менше важливим є зв'язок між *особою злочинця та місцем вчинення вбивств*. Серйозна увага приділяється злочинцями вибору місця вчинення злочину. Більшість зазначених вбивств відбувається за місцем проживання жертви зокрема на території домоволодінь останніх переважно у сільській місцевості. Такими місцями є: будинки, прилеглі до них території (гараж, сарай тощо), квартири. Рідше осіб похилого віку та одиноких осіб позбавляють життя з корисливих мотивів на відкритій місцевості (лісосмуга, поле, дорога тощо). Таким чином злочинці обирають місце з таким розрахунком, щоб не було очевидців скоєння злочину, і ніщо не могло б перешкодити реалізації злочинного задуму [104, с. 403].

Існує зв'язок між *способом вчинення вбивства, знаряддям вбивства і слідами його застосування*, оскільки характер слідів може вказувати на те,

які знаряддя вбивства використовувалися, а ті в свою чергу орієнтують слідчого на встановлення способу позбавлення життя зазначеної категорії осіб.

Мотивом злочинного діяння та особою злочинця. Мотив – це спонукання, яким керується особа при вчиненні злочину. Його вивчення сприяє встановленню особи злочинця, його викриттю [45, с. 111]. Мотивом вбивств даної категорії злочинів в 100 % випадків є заволодіння майном потерпілих осіб, зокрема грошима, нагородами та орденами, золотими виробами, мобільними телефонами тощо. В багатьох випадках злочинці прагнуть отримати право власності на квартиру, будинок потерпілого. Слід також зазначити, що мають місце часті випадки, коли дані кримінальні правопорушення вчиняються у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння.

Наведені кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, більш детально розглянуті у попередніх підрозділах дисертаційного дослідження. Таким чином, виявлені характерні і стійкі зв'язки між структурними елементами аналізованої групи злочинів дозволили зробити висновок про те, що найбільшу тактичну, пошукову та оперативну значимість має взаємозв'язок чотирьох і більше елементів криміналістичної характеристики, в основі якого лежить особа потерпілого (особи похилого віку та одинокі особи). Водночас кореляційні зв'язки носять вірогідний характер та виступають орієнтиром під час розслідування кримінальних правопорушень.

Висновки до 1 розділу

Дослідження криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб дозволяє сформулювати такі основні висновки та пропозиції:

1. Можемо констатувати, що в умовах гострої політичної та економічної кризової ситуації в Україні постає проблема достатнього забезпечення прав осіб похилого віку в різних сферах їх життєдіяльності. Та найгостріше постає питання кримінально-правового захисту прав на життя та на захист від усіх форм насильства. Отже, особливу тривогу викликає зростаючий рівень вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням майном. Саме процес старіння населення та тяжка економічна ситуація в країні викликає у злочинців бажання вчинення вбивств з метою заволодіння майном зазначеної категорії осіб.

2. Визначено, що серед способів вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, злочинці найчастіше вдаються до: нанесення потерпілому пошкоджень тупими, твердими предметами; нанесення потерпілому пошкоджень колючо-ріжучими, рублячими предметами; шляхом нанесення пошкоджень руками і ногами; задушення петлею або шляхом закриття м'яким предметом дихаючих органів (рота і носа); утоплення; введення в організм смертельних ін'єкцій. Знання способів вчинення вбивства допомагає встановити вид зброї або знаряддя, що використовувалися для злочину, визначити коло осіб, серед яких слід шукати підозрюваного.

3. Встановлено, що переважна більшість вчинення вбивства, в тому числі осіб похилого віку та одиноких осіб, супроводжується приховуванням вчиненого, а саме знищенням чи прихованням трупа, переміщенням трупа з місця події, захопленням знарядь вбивства, одягу та взуття вбивці, речей жертви, знищенням слідів, інсценуванням нещасного випадку, природної

смерті тощо. Спосіб приховання слідів вбивства може вказувати на зв'язок злочинця і жертви, оскільки часто злочинцями є родичі або знайомі осіб похилого віку. Дії та прийоми щодо приховання вбивства є перш за все формою протидії розслідуванню, які залишаються супутником усіх етапів кримінального провадження.

4. Спектр об'єктів криміналістичного дослідження, на яких залишаються сліди вбивств, досить широкий і утворює п'ять груп: труп потерпілого або його частини, що зберігають у собі інформацію про спосіб, знаряддя, час вчинення злочину, можливі ознаки злочинця тощо; особа злочинця; предмети, які викрадаються вбивцями; предмети, за допомогою яких було вчинено злочин; інші предмети матеріального світу. У структурі криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, визначено роль обстановки, місця та часу вчинення злочинів та їх зв'язки з іншими елементами цієї характеристики.

5. Внаслідок вчинення зазначених злочинних дій виникає очевидна необхідність отримання комплексного, об'єктивного знання про літніх людей та одиноких осіб, їх проблеми та способи життя. Аналізуючи психологічні складові потерпілих осіб похилого віку, дійшли висновку, що злочинців приваблюють такі характерні риси похилого віку, як: самотність, немічність, хворобливість, довірливість, добродушність тощо. Активним елементом криміналістичної характеристики злочинів є особа злочинця. Розкрито соціальні, соціально-демографічні та соціально-психологічні властивості особи злочинця.

РОЗДІЛ 2.

ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ОДИНОКИХ ОСІБ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАВОЛОДІННЯМ ЇХ МАЙНОМ

2.1. Початкові слідчі ситуації розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном

Сьогодні є підстави говорити, що у своїй повсякденній роботі уповноважені представники слідчих відомств під час розслідування кримінальних правопорушень повсякчасно стикаються з пізнанням. Отже діяльність слідчого у контексті розслідування кримінальних правопорушень пов'язана з пізнанням дійсності. При осмисленні наведеного розуміння пізнання важливо звернути увагу на те, що питання про можливості та внутрішні механізми людського пізнання – це зрештою питання про зміст і перспективи людського ставлення до дійсності. У даному випадку знання – це об'єктивна реальність, що існує у свідомості людини, яка протягом своєї діяльності відображає, ідеально відтворює об'єктивні закономірності зв'язків реального світу. Тому знання правових норм, основ психологічної діяльності, правовий та життєвий досвід тощо є невід'ємною частиною діяльності слідчого як форма пізнання. Пізнання обумовлюється перш за все суспільно-історичною практикою і становить процес набуття і розвитку знань, постійне їх розширення, розвиток, удосконалення і відтворення. Тобто це така взаємодія об'єкта та суб'єкта, результатом якого є нові знання (наприклад слідчий, вивчаючи слідчі ситуації, може будувати типові версії) [204, с. 174]. Під час пізнавальної діяльності слідчого встановлюється факт наявності або відсутності злочину, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження. Пізнання спрямоване на встановлення об'єктивної істини, у процесі якого відбувається збирання, дослідження, оцінка й використання

доказів. Водночас пізнавальна діяльність слідчого передбачає використання різних процесуальних та криміналістичних засобів (слідчих дій, тактичних операцій, тактичних комбінацій, техніко-криміналістичних та тактичних прийомів тощо). Тому криміналістика має пропонувати слідчій практиці найбільш оптимальні та раціональні криміналістичні прийоми, їх доцільну послідовність, відповідні програми розслідування або комплекси слідчих дій та оперативно-розшукових заходів для вирішення проміжних завдань розслідування [228, с. 25, 26].

Розглядаючи особливості пізнання на початковому етапі розслідування досліджуваних вбивств, перш за все необхідно зазначити, що початковий етап розслідування, як пише В. І. Лунгу, – це «система взаємопов'язаних початкових невідкладних та інших слідчих дій, що зумовлені вимогами невідкладності та процесуальної економії, спрямовані на з'ясування обставин вчиненого суспільно-небезпечного діяння, як правило, по гарячих слідах, виявлення та закріплення слідів злочину, встановлення та затримання осіб, причетних до нього, забезпечення подальшого усестороннього, повного та об'єктивного розслідування з тим, щоб вжити заходів до ліквідації шкідливих наслідків, усунути причини та умови, які сприяли вчиненню суспільно-небезпечних діянь» [131, с. 11-12]. В сучасному розумінні початковий етап розслідування вбивства – це період проведення слідчих (розшукових) дій (гласних і негласних), часовому чиннику реалізації яких властива так звана невідкладність, і головними завданнями яких є, крім іншого: максимальне підтвердження початкового припущення, що подія, відомості про яку внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань, має ознаки вбивства; встановлення особи, яка вчинила вбивство. Початок цього етапу співпадає з початком досудового розслідування, визначеним ч. 1 ст. 214 КПК України, а завершується виконанням вищенаведених завдань (вбивство сталося; відомості про особу, яка його вчинила, встановлено) [91, с. 235]. Найчастіше на початковому етапі слідчий має (повний чи не повний)

комплекс даних, що характеризують результати злочинної дії. Ці дані виступають як наслідок певних причин, встановити які й є завданням слідчого [110].

Пізнавальна діяльність слідчого на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, в тому числі і вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, направлена на виявлення осіб, які його вчинили, по суті заснована на сприйнятті слідчим картини події злочину за допомогою виділення тих змін у навколишньому середовищі, які відобразились в ньому внаслідок підготовки, вчинення або приховання зазначеного злочину. Проте, отримані таким чином відомості, як відомо, не завжди дозволяють зробити правильний висновок про наявність або відсутність у тому, що відбулося, ознак кримінального правопорушення. В результаті зміст пізнавальної діяльності слідчого на початковому етапі розслідування злочинів в цілому, а також зокрема і вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, певною мірою залежить від категорії слідчих ситуацій, які склалися на цьому етапі. В цьому контексті вбивства досліджуваної категорії осіб відзначаються певною слідчою ситуацією, що дає можливість органу досудового розслідування визначитись із стратегією розслідування, а саме із необхідністю проведення відповідних до ситуації слідчих (розшукових) дій та інших заходів.

Безумовно динамічний розвиток суспільства і, як наслідок, злочинності накладає відбиток на процес розслідування кримінальних правопорушень. Наведене обумовлює необхідність постійного реагування як з боку науковців, так і практиків щодо вдосконалення криміналістичних рекомендацій. Як справедливо зазначає Т. С. Волчецька, важливою умовою підвищення ефективності криміналістичних рекомендацій є організація криміналістичного наукового знання, орієнтованого на конкретні ситуації [42, с. 3]. Будь-який злочин унікальний. Немає двох абсолютно однакових злочинів. І відповідно до цього не може бути однакових розслідувань двох

злочинів, навіть, якщо вони відносяться до одного виду (двох вбивств). Саме тому методика розслідування злочинів проти особистості багато в чому обумовлюється слідчою ситуацією, яка виникає [7, с. 74-76]. Загальновідомо реально утворені ситуації при розслідуванні конкретного злочину, як на первинному, так і на подальших етапах, обумовлюють стосовно кожного з них необхідність прийняття рішень про подальший напрямок роботи. Такі рішення та їх реалізація є результатом осмислення ситуації, визначення похідних від неї завдань, вибору слідчих дій. Саме пізнання і врахування умов, що утворюють обстановку, в якій повинен діяти слідчий, аналіз і оцінка зібраних фактичних даних дозволяють визначити обставини, які потрібно з'ясувати, і, пов'язані з ними ситуаційні задачі, обрати для їх вирішення процесуальні дії і тактику їх проведення [49, с. 97]. Іншими словами, слідча ситуація – як би зріз процесу розслідування в той чи інший момент, відображає результати вже виконаної роботи. Однак якщо слідча ситуація – об'єктивна, то її аналіз і вироблення програми подальшого розслідування – суб'єктивні. Типові слідчі ситуації дозволяють визначити типові прийоми і рекомендації розслідування злочинів. Оцінка слідчої ситуації обумовлює основні етапи розслідування, прийняття рішень і вибір способу дії, здійснює вирішальний вплив на визначення змісту і черговості слідчих дій при розслідуванні окремих видів злочинів. Перехід від аналізу слідчої ситуації до вироблення програми розслідування – це процес реалізації криміналістичної методики, яка носить комплексний характер [50, с. 10-12].

В спеціальній літературі домінує думка про те, що успішність початкового етапу розслідування залежить від адекватного відображення слідчої ситуації в свідомості слідчого, від його здатності правильно визначити тип ситуації. Найбільше значення для успішного розслідування вбивств має знання початкових типових ситуацій і вміле зіставлення їх даних з конкретними обставинами при оцінці характеру сформованої індивідуальної слідчої ситуації в кожному окремому випадку розслідування

[231, с. 299]. Тому не випадково ситуаційний підхід з кожним роком все більше і більше оволодіває мисленням криміналістів. До теперішнього часу в криміналістичній науці вже, мабуть, добігає кінця процес формування теорії слідчих ситуацій, в якій визначено їх поняття, виявлено сутність, розроблені основи їх класифікації. Теорія слідчих ситуацій включає в якості найважливішої своєї частини проблему закономірних взаємозв'язків між слідчими ситуаціями і поведінкою слідчого, обвинуваченого, інших учасників розслідування [43, с. 55]. Таким чином дослідження пізнавальної діяльності слідчого на початковому етапі розслідування зазначених убивств логічно починати з аналізу сучасного розуміння слідчої ситуації, як невід'ємної частини процесу розслідування.

Розкриваючи суть слідчої ситуації в цілому, насамперед зазначимо, за словником С. І. Ожегова, ситуація – «сукупність обставин, становище, обстановка» [197]. Водночас у сучасній криміналістиці у поглядах науковців однозначне розуміння поняття, змісту класифікації такої категорії як слідча ситуація відсутнє.

Автор поділяє погляди В. К. Лісиченка й О. В. Батюка про те, що тут необхідне чітке розмежування конкретної слідчої ситуації, що створюється стосовно конкретного кримінального провадження, і типової слідчої ситуації як наукового поняття, що використовується в криміналістиці для розробки ефективних тактичних прийомів і методів розслідування різних категорій злочинів [125, с. 3-9]. Так, у прикладному аспекті ситуація – це обстановка, що оцінюється суб'єктом для прийняття рішення відповідно до її оптимальної трансформації. Водночас з пізнавальних позицій ситуація – це стан часу [42, с. 50].

На думку В. К. Гавло, слідча ситуація – це сукупність даних, що характеризують стан слідства у справі без урахування умов, у яких воно відбувається [44, с. 90]. Шиканов В. І. переконливо розглядає слідчу ситуацію передусім як обстановку, умови, картину розслідування, що

склалася до певного моменту [229, с. 157]. З позиції Д. В. Бахтєєва слідча ситуація – це сукупність результатів пошуково-пізнавальної діяльності слідчого, яка відображає інформаційний стан процесу розслідування злочину на певний момент, що є підставою прийняття інформаційних, тактичних і організаційно-управлінських рішень [16, с. 106-112]. Драпкин Л. Я. визначає слідчу ситуацію як динамічну інформаційну систему, елементами якої є істотні ознаки і властивості обставин, що мають значення у кримінальному провадженні, зв'язки і відносини між ними, а також між учасниками процесу розслідування. Побудова моделі слідчої ситуації, на його думку, – це не тільки отримання інформації, але її всебічна оцінка, що включає як логічні аспекти, так і елементи вольової дії на заключному етапі процесу [66, с. 40-44.]. Отже центральним питанням в з'ясуванні поняття слідчої ситуації є визначення обставин, умов, факторів, або простіше – елементів, що становлять «картину розслідування» того чи іншого злочину [50, с. 9].

Серед існуючих точок зору про сутність слідчої ситуації, на нашу думку, слід дотримуватися визначення даного поняття в трактуванні Т. С. Волчецької, яка при вирішенні питання про те, що ж є слідча ситуація: реальна обстановка, що характеризує розслідування, або її інформаційна модель, виходить з того, що слідчий приймає рішення і діє при цілком реальних обставинах, в реально існуючих умовах, індивідуальне поєднання яких, і створює конкретну слідчу ситуацію. В силу таких міркувань вчений визначив слідчу ситуацію як ступінь інформаційної обізнаності слідчого про злочин, а також стан процесу розслідування, який склався на будь-який певний момент часу, аналіз і оцінку якого дозволяють слідчому прийняти найбільш доцільні у справі рішення [42, с. 94].

Згідно досліджень сучасного періоду слідчу ситуацію визначають як сукупність матеріальної та ідеальної інформації про умови, які, з одного боку, відображають розслідувану подію, а з другого – обстановку, за якою

відбувається той чи інший етап цього розслідування і, яка екстраполюється на його завдання, а також шляхи та засоби їх реалізації. Це поняття, зазначає І. І. Когутич, є одним із базових у методиці розслідування, оскільки саме слідча ситуація детермінує (диктує) особливості тактики проведення відповідних слідчих (розшукових) дій, зокрема і методики розслідування в цілому. Тобто, вона обумовлює конструювання слідчих версій, конкретизує етапно диференційовані завдання розслідування та алгоритм дій слідчого на їх вирішення [91, с. 234]. Саме тому слідчу ситуацію потрібно розглядати як динамічну модель, що може постійно змінюватись, своєчасно враховувати нові відомості й коригувати версії та відповідні плани розслідування [87, с. 125]

Віддаючи належне результатам наукових пошуків зазначених учених, слід констатувати, що формуючи різні рішення, висуваючи версії, складаючи плани розкриття і розслідування злочинів, проводячи тактичні операції і окремі процесуальні дії, слідчий безпосередньо виходить не з реальної ситуації, а з її ситуаційної моделі, з того, що відображено в його свідомості і стало своєрідною базою для подальшої діяльності [65, с. 14].

Разом з тим слідча ситуація зумовлює насамперед тактику конкретних слідчих дій. Її оцінка реалізується саме в тактичному рішенні, який отримує своє зовнішнє вираження в плануванні розслідування. Уявлення про компоненти слідчої ситуації, про фактори, що впливають на її формування, не пов'язані з видами або родами злочинів і мають загальне для всіх них значення, що характерно саме для тактичних категорій. Для того щоб бути використаними в криміналістичній методиці, слідчі ситуації потребують типізації, бо конкретні приватні методики розраховані саме на типові слідчі ситуації, подібно до того, як вони враховують типові слідчі версії, містять типову послідовність слідчих дій і т. п. Саме в такій якості слідчі ситуації як тактичне поняття грають найважливішу роль в побудові приватних методик і в узагальненому вигляді складають елемент загальних положень

криміналістичної методики. Але від цього вони не втрачають своєї тактичної природи [18, с. 95].

У цьому контексті необхідно підкреслити, типізація слідчих ситуацій дозволяє:

- висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії і визначити (скоригувати) шляхи подальшого ходу розслідування у потрібному для кримінального провадження напрямку;
- накреслити оптимальний набір слідчих (розшукових) дій і цілеспрямовану їх черговість з метою належного розвитку ситуації;
- звести до мінімуму кількість методичних рішень слідчого [232, с. 11–15].

Наша думка збігається з поглядами Р.Л. Степанюка про те, що типова слідча ситуація може бути визначена як сформульована на підставі аналізу практики розслідування певної категорії злочинів абстрагована штучна модель, яка відображає стан наявної у слідчого інформації про обставини злочину й обстановку, що склалася на відповідному етапі розслідування [202, с. 111]. Отже типові слідчі ситуації є науковою категорією, що розроблена на підставі вивчення слідчої практики. При цьому вони виконують орієнтовно-методичну функцію [124, с. 23-29]. Конкретна слідча ситуація – явище індивідуальне і неповторне в силу надзвичайної розмаїтості формуючих її умов. Однак і тут необхідне виділення сукупності тих факторів, що мають організаційно-методичне і тактичне значення і можуть бути використані для управління слідчою ситуацією і вирішення правильно виділених слідчих завдань. Проте це вже проблема практичної діяльності, вирішенню якої має сприяти наукова теоретична розробка використання типових слідчих ситуацій [211, с. 962].

Більшість вчених розподіляють слідчі ситуації на типові та конкретні [47; 65; 186]. Доречно звернути увагу на думку В. В. Тіщенка про те, що вихідну типізацію слідчих ситуацій доцільно здійснювати на основі трьох

типів зв'язків і відносин між цими елементами, поклавши в основу найбільш інформаційний елемент – подію злочину. Це дозволить виділити й охарактеризувати ситуацію за схемою відносин: «подія – особа злочинця», «подія – особа потерпілого», «подія – предмет посягання» [212, с. 189].

Баєв О. Я. переконує, що у найширшому сенсі слова на початковому (найбільш складному і ситуативному) етапі розслідування можливе виникнення наступних слідчих ситуацій:

1) Відома кримінальна подія (діяння, що містить достатні дані, які вказують на ознаки злочину). Необхідно встановити, хто і за яких найбільш істотних обставин вчинив його, наявність в його діях складу злочину, а також всі інші обставини, що входять до предмету доказування у кримінальному провадженні. Зрозуміло, що це ситуація так званого «неочевидного» злочину, коли слідчий відштовхується в розслідуванні лише від самого факту наявності кримінальної події.

2) Відомо особу, яка, як це вбачається з первинної інформації, можливо, учинила кримінально-каране діяння. Необхідно встановити, чи дійсно ця особа вчинила кримінальне діяння, чи містить воно всі необхідні елементи складу того чи іншого злочину проти особистості, або будь іншого кримінально-караного делікту, а також всі обставини, що входять до предмету доказування.

3) Відомо кримінальну подію, відома особистість, яка вчинила злочин. Необхідно встановити наявність або відсутність в діянні всіх елементів складу того чи іншого злочину проти особистості (або іншого злочинного діяння) і всі обставини, що підлягають встановленню у кримінальній справі. [7, с. 74-76].

Єнікєєв М. І., в свою чергу, до таких ситуацій відносить:

1. Ситуації, зумовлені особливостями джерел інформації. Вихідна інформація виходить безпосередньо в результаті сприйняття і емпіричного дослідження подій (вбивства, крадіжки, пожежі); відображення в психіці

людей (шахрайство, вимагання); з документів (посадові зловживання, господарські злочини); з комплексних джерел;

2. Ситуації з дефіцитом вихідної інформації щодо різних обставин, які підлягають встановленню. Недостатність вихідної інформації для визначення кримінальної або некримінальної суті подій; відсутність вихідної інформації про суб'єкта злочину, мотиви і способі його вчинення або про один з цих елементів; відсутність повної інформації про суб'єкта злочину, але наявність деяких даних про підозрюваного; дефіцит інформації про обставини вчинення злочину підозрюваною особою;

3. Ситуації, обумовлені тактичною позицією обвинуваченого (підозрюваного) і свідків. Обвинувачений, підозрюваний, свідок володіють інформацією і сумлінно передають її слідчому, але ця інформація не адекватна дійсності в силу суб'єктивних спотворень сприйняття і відтворення; особа володіє адекватною пошуковою інформацією, але приховує її; особа має пошукову інформацію, але навмисне її спотворює; помилкова слідча ситуація – допитувана особа не володіє пошуковою інформацією, слідчий же помилково трактує його позицію як позицію приховування [72].

Синчук В. виділяє такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивства залежно від вихідних даних:

- виявлено труп з ознаками насильницької смерті;
- виявлено частини розчленованого трупа;
- встановлено факт зникнення людини за наявності обставин, що вказують на можливість її вбивства;
- має місце з'явлення із зізнанням;
- одержано заяву від очевидців вбивств або потерпілих, що залишилися в живих при замаху на вбивство.

Зазначені слідчі ситуації, справедливо відмічає учений, відрізняються динамічністю. При цьому трансформація стосується не тільки різноманітних

якісних, а й кількісних показників, тобто одна вихідна ситуація може перерости в декілька ситуацій початкових. Крім того, треба враховувати, що на процес формування слідчих ситуацій також впливають кримінальні ситуації, тобто ситуації вчинення злочину. Щодо вбивств, то йдеться насамперед про очевидні та неочевидні кримінальні ситуації. Так, щодо початкового етапу розслідування вбивств за наявності трупа типовими можна визнати такі слідчі ситуації.

1. Одержано повну інформацію щодо всіх елементів криміналістичної характеристики, тобто відомості про місце, час, знаряддя, обстановку, спосіб вчинення злочину, особу жертви та злочинця (така ситуація трапляється у 80% випадках розслідування очевидних убивств).

2. Одержано інформацію щодо всіх елементів криміналістичної характеристики за винятком відомостей про мотив вчинення злочину (така ситуація можлива при розслідуванні очевидних убивств, коли характер і спрямованість дій злочинця суперечать його показанням).

3. Одержано інформацію щодо місця, часу, знаряддя, обстановки, мотиву, способу вчинення вбивства, особи жертви, але невідома особа злочинця (відсутність даних щодо таких елементів криміналістичної характеристики, як мотив, місце, час дещо ускладнює зазначену ситуацію, але не на стільки, щоб істотно вплинути на тактичні завдання, які постають перед слідчим, та алгоритм його дій і тому не можуть слугувати підставами для виділення їх у самостійні різновиди слідчих ситуацій).

4. Одержано інформацію щодо місця, часу, знаряддя, обстановки, способу вчинення вбивства, але особу потерпілого не встановлено, бракує даних про особу злочинця та мотив [191, с. 184-185].

Цілком обґрунтовано типові ситуації, що складаються під час розслідування вбивств, найчастіше диференціюються залежно від того, виявлений труп чи ні, знайдений труп цілком або його частини, встановлена чи ні особистість потерпілого [64]. Чорний А. М., розглядаючи типові слідчі

ситуації, які виникають при розслідуванні вбивств з корисливих мотивів, справедливо аргументує, що найбільші труднощі виникають при розслідуванні вбивств з корисливих мотивів, поєднаних з безвісним зникненням громадян [222, с. 11].

Враховуючи викладене, завершимо ряд визначень слідчої ситуації розглядом її як засобу удосконалення методичних рекомендацій розслідування вбивств. На підставі аналізу вищевикладених концепцій розглянемо специфіку формування, зміст та види слідчих ситуацій початкового етапу розслідування вбивств осіб похилого віку та самотніх осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. При цьому слід зазначити, що початковий етап розслідування пов'язаний передусім із вирішенням двох загальних ситуацій. Перша з них зумовлена потребою встановлення події злочину, друга – пов'язана з проблемою встановлення особи злочинця. Вирішення зазначених завдань складає зміст розкриття злочину [213, с. 68]. Разом з тим проблемні ситуації початкового етапу розслідування досліджуваних злочинів, пов'язані, на нашу думку, з труднощами застосування тактичних і методичних положень до умов конкретної слідчої ситуації.

Весельський В. К., аналізуючи погляди науковців, приходить до висновку, що всі класифікації слідчих ситуацій, які наведені у криміналістичній літературі, є окремими класифікаціями, оскільки в їх основі лежить якась одна ознака ситуації. Підставою ж для загальної класифікації слідчих ситуацій є її якісна, стосовно можливості досягнення цілей розслідування, характеристика. Тому вчений поділив всі слідчі ситуації на сприятливі та несприятливі для розслідування і вважає, що досягнення слідчим будь-якої з намічених цілей має починатися з оцінки існуючої слідчої ситуації і, за необхідності, – з ужиття заходів щодо зміни її в сприятливу сторону [39, с. 197].

Беручи за основу такий поділ слідчих ситуацій, враховуючи логічну послідовність: типова слідча ситуація – її характеристика – типові завдання і версії – рекомендована система слідчих і оперативно-розшукових дій у вигляді відповідних програм розслідування – перспективна типова ситуація, що прогнозується на наступному етапі розслідування [99, с. 964], а також вивчення практики розслідування кримінальних проваджень щодо вбивств осіб похилого віку та саодинок осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, дозволяє виділити слідчі ситуації, розкриття суті яких, дасть можливість більш повно дослідити обставини події.

Сприятливі ситуації. Сприятливими називають ситуації, коли для їх вирішення слідчому потрібно лише забезпечити раціональну реалізацію своїх можливостей [136, с. 13]. За дослідженнями І. Л. Калімбет, сприятливі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування характеризуються [83, с. 74]:

- наявністю достатньої інформації про злочинців чи їх затримання (87,3 %);
- відсутністю протидії розслідуванню з боку злочинців чи кримінального середовища загалом (12,8 %);
- наявністю достатньої кількості фактичних даних для висунення конкретних версій та побудови чіткого алгоритму формування доказової бази в межах кримінального провадження (26,4 %);
- сприянням потерпілих розслідуванню (82,5 %);
- сприянням розслідуванню всіх або окремих членів затриманого організованого злочинного угруповання неповнолітніх тощо (96,4 %).

Перша ситуація. Заява свідка про відомі йому обставини вбивства осіб похилого віку та саодинок осіб, яке вчинене конкретною особою (особами) з метою заволодіння майном потерпілого, підозрюваний затриманий, інформація про жертву злочину встановлена.

Цілком зрозуміло, що така слідча ситуація є найбільш сприятливою на початковому етапі розслідування. Вихідні дані тут характеризуються

значним обсягом накопиченої оперативної та процесуальної інформації про криміналістично значимі обставини злочину, а саме, місце, час, спосіб вчинення злочину, мотив, потерпілу особу та винних осіб тобто в цілому ясною є картина вбивства.

Загальний алгоритм слідчих (розшукових) дій та інших заходів, на нашу думку, полягає у:

1) огляді місця події та огляді трупа, пошук, виявлення та вилучення знарядь та засобів, слідів убивства;

2) затриманні та особистому обшуку, освідчуванні затриманого, допит затриманого;

3) допит потерпілого щодо обставин злочину та пред'явлення для впізнання. Практиці відомі ситуації, коли подібні злочини розкриваються по прикметах, описаних потерпілою особою, коли вона залишається живою після нападу;

4) вилучення та огляд викраденого майна;

5) проведення слідчого експерименту з метою перевірки та уточнення показань на місці події;

6) проведення обшуку за місцем проживання і роботи підозрюваного з метою виявлення викраденого майна (грошей, мобільного телефону, орденів, медалей тощо);

7) призначення судово-медичної та криміналістичних експертиз;

8) допити свідків;

9) паралельно слідчий здійснює: збір даних про особу підозрюваного, його зв'язки, спосіб життя; перевірку на причетність підозрюваного до вчинення інших злочинів.

Таким чином складається проста ситуація, сприятлива для розслідування. Проте не слід забувати, що сприятлива ситуація на наступних етапах розслідування може трансформуватися у несприятливу у разі активної

протидії розслідуванню з боку підозрюваного (обвинуваченого), його захисника, родичів та інших осіб.

Друга ситуація. Заява свідка про відомі йому обставини вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, яке вчинене конкретною особою (особами), підозрюваний не затриманий, інформація про жертву злочину відома. Обстановка в домоволодінні вказує на те, що там шукали гроші та цінні речі. Відомо що чоловік (жінка) мешкав один, не одразу вдалося з'ясувати, що саме зникло. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що такі ситуації є непоодинокими. В таких випадках злочинці не вчиняють дії щодо приховання вбивства, що полегшує отримання інформації про вчинення вбивства конкретною особою. Вихідні дані в даному випадку можуть містити відносно повну та достовірну інформацію про подію злочину та винних осіб. Проте, ця ситуація вимагає проведення ряду перевірочних дій, результати проведення яких повинні бути закріплені та підтверджені.

Першочерговими завданнями органів досудового розслідування у наведеній слідчій ситуації є:

1) вжиття заходів щодо встановлення місцезнаходження особи (осіб) злочинця, надалі – забезпечення затримання злочинців та їх безпосереднє затримання (допит рідних, близьких та знайомих підозрюваного, обшук житла або іншого приміщення, де може переховуватись злочинець, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем тощо);

2) проведення огляду місця події, місця проживання злочинців та приміщень господарського призначення за місцем їх проживання з метою виявлення знарядь та засобів вчинення вбивства, майна, здобутого злочинним шляхом та інших речових доказів (одяг злочинцями зі слідами крові убитого тощо);

3) в разі необхідності наступним кроком є опрацювання оперативної інформації щодо можливих місць збуту викрадених речей, а також осіб, які

причетні до збуту майна, отриманого злочинним шляхом, перевірка місць реалізації такого майна. У контексті викладеної ситуації необхідно підкреслити, що убивці витрачали гроші викрадені у осіб похилого віку на алкогольні та наркотичні засоби, розваги в іншому місті, наприклад, гральні автомати та інші власні потреби. А викрадене майно (мобільні телефони, ордени, медалі, золоті вироби тощо) продавалися відразу після вчинення вбивства;

4) допити очевидців та свідків, допит затриманих із метою з'ясування картини злочину та встановлення місцезнаходження викраденого майна;

5) призначення судово-медичної та криміналістичних експертиз.

Таким чином в ситуації даного виду є достовірні відомості про злочинця, і головне завдання слідства полягає в отриманні та закріпленні доказів від уже виявлених носіїв інформації, що досягається провадженням слідчих (розшукових) дій, характерних для попередньої ситуації.

Особливої уваги заслуговують *несприятливі ситуації* початкового етапу розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень. Несприятливі найчастіше характеризуються відсутністю достатньої інформації і слідчий повинен обрати заходи для її отримання. За характером і обсягом даних несприятливі ситуації в літературі поділяють на:

- 1) відсутні дані, необхідні для встановлення і розшуку підозрюваного;
- 2) є відомості, що сприяють встановленню і розшуку підозрюваного, але їх використання не дало результату;
- 3) є дані, що дозволяють перевірити причетність до вчинення злочину, але вони недостатні для розшуку злочинця (сліди взуття, знарядь злочину) [136, с. 14]. Відомо, що найбільш несприятливі ситуації виникають у зв'язку з відсутністю інформації про особу злочинця та особу потерпілого.

Перша ситуація. виявлений труп особи похилого віку або самотньої особи із слідами насильницької смерті, інформація про жертву злочину встановлена, відомості про злочинця відсутні, очевидний мотив злочину.

В даному випадку необхідно встановити картину убивства шляхом проведення огляду місця події, призначенні відповідних експертиз, допиту очевидців, сусідів, родичів про відомі їм обставини злочину, відпрацювати місця збуту викраденого майна. Слід зазначити, що нерідко вбивство розкривається саме в результаті опитування жителів населеного пункту, де було вчинено вбивство.

Так, наприклад, вбивство 65-річного жителя одного з сіл Херсонської області сталося через гроші, які пенсіонер під відсотки позичав багатьом людям. Зловмисник завдав потерпілому кілька ударів молотком по голові, після чого обшукав будинок. Забравши гроші та золоті вироби, які люди залишили у якості застави, підозрюваний втік до Вінницької області. Саме там його затримали херсонські оперативники. Упродовж тижня поліцейські опитали сотні жителів села, де проживав потерпілий, а також прилеглих сіл. Паралельно відпрацьовувалися дві основні версії скоєння злочину: вбивство позичальником, щоб не повертати борг, або вбивство з метою заволодіння грошима. В результаті проведених оперативно-розшукових заходів поліцейські вийшли на слід злочинця. Один з жителів села згадав, що біля будинку потерпілого бачив немісцевого молодого хлопця. Оперативники встановили його особу. Ним виявився 18-річний житель сусіднього села. Поліцейські з'ясували, що хлопець здав до ломбарду золоті прикраси, які належать боржникам потерпілого. Після чого виїхав до Вінницької області.¹

Друга ситуація. Виявлений невпізнаний труп, особа злочинця невідома. В наведеній ситуації головним першочерговим завданням слідчого є встановлення особи потерпілого, дійсного виду смерті (насильницька, ненасильницька) та її причину в результаті дослідження трупа та встановлення потерпілої особи. Як наслідок можна робити припущення щодо мотивів убивства.

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 20.04.2017 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

В даному випадку алгоритм дій слідчого полягає у проведенні наступних слідчих (розшукових) дій та інших заходів:

1) ретельний огляд місця події, прилеглої території, трупа, виявлення та дослідження слідів та матеріальних об'єктів, залучення до слідчої дії службової собаки з метою переслідування та затримання злочинця та відпрацювання інших слідів;

2) пред'явлення для впізнання трупа потерпілого родичам, які заявляли раніше про зникнення їх рідних, знайомих з метою встановлення його особи, пред'явлення фото загиблого для впізнання особам з числа жителів місцевості, де було виявлено невпізнаний труп, а також перевірка за обліками безвісно відсутніх;

3) з метою встановлення особи злочинця необхідно:

- зібрання даних про особу злочинця у ході огляду місця події;
- допитати в якості свідків: очевидців вбивства; осіб, які у відповідний час бачили неподалік від місця вчинення злочину підозрілих осіб; рідних, друзів, сусідів обізнаних про спосіб життя потерпілих, розпорядок дня тощо; осіб, які бачили (зустрічали) потерпілого незадовго до вчинення убивства; осіб, які виявили потерпілого або його труп;

4) призначення судово-медичної експертизи трупа, криміналістичних експертиз з метою дослідження знарядь та засобів вчинення вбивства та інших виявлених слідів злочину.

В даному випадку слідчий у взаємодії з оперативними підрозділами повинен акумулювати всі процесуальні та оперативні можливості щодо збору інформації про потерпілого, а вже після встановлення особи останнього, враховуючи вже відомі обставини злочину, висувати та перевіряти версії щодо особи, яка ймовірно вчинила вбивство.

Третя ситуація. Є відомості про зникнення потерпілого (особи похилого віку або самотньої особи) та підстави вважати, що було вчинене вбивство з корисливих мотивів. В криміналістичній літературі, залежно від

обставин зникнення потерпілого виділяються типові слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування, і мають низку певних особливостей, властивих убивствам з корисливих мотивів. Ситуація перша — потерпілий пішов з будинку і пропав безвісті; ситуація друга — потерпілий виїхав до родичів, друзів, знайомих, у відрядження, на нове місце проживання й т.ін. і до місця свого призначення не прибув; ситуація третя — потерпілий виїхав з будинку, прибув до місця призначення, однак назад не повернувся [222, с. 11].

Практика свідчить, що нерідко вбивства, поєднані з безвісним зникненням потерпілого, вчиняються з метою заволодіння житловою площею. Так. На Кіровоградщині троє осіб вбили самотнього чоловіка, щоб заволодіти його житлом. Про тяжкий злочин, скоєний із корисливих мотивів, стало відомо лише через рік. Потерпілий з різних причин по кілька місяців не бував вдома, тож його зникненню сусіди не надали жодного значення. Не зверталися із заявою до поліції і родичі чоловіка, адже поряд із собою він нікого не мав. Оперативну інформацію про зникнення 44-річного жителя міста Олександрії поліцейські отримали через рік зникнення останнього. Як з'ясувалося, однокімнатна квартира у центрі міста дивним чином перейшла у власність третіх осіб. Про колишнього власника ніхто з сусідів і гадки не мав, бо раніше траплялося, що він по півроку не бував вдома. Поки хворий на наркоманію чоловік знаходився у лікувальному закладі, помешкання у нього винаймали сторонні люди. Працівники відділу розкриття злочинів проти особи, встановили і затримали зловмисників, причетних до зникнення чоловіка, та з'ясували, де заховано тіло потерпілого. Троє громадян, добре знайомих між собою, винайняли житло у майбутньої жертви та влаштувалися на роботу. Отриманих прибутків молодикам вистачало на нормальне життя, однак мрія одного з них мати власний автомобіль підштовхувала до того, аби вигадати обладку для швидкого збагачення. «Ідею» вбити чоловіка на початку серйозно не сприйняли двоє його друзів, однак обіцянка отримати

готівкою гроші згодом таки змінила їх думку. Після повернення потерпілого додому, двоє зловмисників покликали громадянина «на розмову», начебто аби владнати невинішені справи з його майном і навіть підмовили взяти з собою документи на квартиру. Після зустрічі з третім співником, всі разом виїхали за межі села, де на узбіччі польової дороги, власника житлової площі задушили, а тіло закопали у лісосмузі. Вже наступного дня один із підозрюваних «виміняв» документи на квартиру, що належала потерпілому, на неновий автомобіль ВАЗ 2108, двом товаришам пообіцяв виплатити їх частину грошей після того, як продасть транспортний засіб, однак протягом року свою обіцянку так і не виконав. Зловмисник дійсно згодом продав легковика, та на виручені гроші купив собі більш нову машину.¹

В даному випадку алгоритм дій слідчого направлений на виявлення місцезнаходження трупа і полягає у проведенні наступних слідчих (розшукових) дій та інших заходів:

1) необхідно докладно зібрати дані про особу потерпілого, встановити, як був одягнений зниклий, які супроводжуючі речі були при ньому (документи про право власності, гроші, цінні речі). Для цього слід допитати в якості свідків: заявника про зникнення потерпілого; осіб, які останніми бачили потерпілого; рідних, друзів, сусідів обізнаних про спосіб життя потерпілого, розпорядок дня тощо, про його можливе перебування в лікувальних закладах; осіб, які бачили (зустрічали) потерпілого незадовго до вчинення убивства; осіб, які проживають у домоволодінні потерпілого або винаймають житло у останнього.

2) з метою встановлення місця вчинення убивства потрібно провести огляд місця останнього проживання та роботи потенційного потерпілого, за необхідності провести обшуки у приміщенні, де раніше проживав зниклий,

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 24.06.2016 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

пошук ймовірних слідів убивства, знарядь вчинення злочину та інших слідів можливого вбивства.

3) ретельно допитати осіб, проживаючих у житлі зниклого на предмет: кому належить квартира (будинок), у кого він її придбав або винаймає, оглянути документи на право власності тощо [155, с. 121].

Як справедливо переконує І. І. Когутич, у наведеній слідчій ситуації у будь-якому разі необхідно встановити, чи міг зниклий виїхати з постійного місця перебування не із власного бажання шляхом: одержання пояснень, показань від заявників зникнення, родичів, сусідів, співробітників, знайомих; отримання довідок, особистих справ, історії хвороби тощо із установ і закладів (РАЦСів, моргів, лікарень), у тому числі підрозділів інформаційних технологій системи МВС різних рівнів; проведення огляду місця проживання та місця роботи з метою виявлення предметів, речей, без яких зникла людина не могла кудись виїхати (речі особистої гігієни, окуляри, лікарські препарати, предмети одягу) документів. І лише якщо у результаті такої перевірки стає достеменно відомо, що: після певної дати зниклу особу ніхто не бачив; не отримував від неї жодних повідомлень; що вона не переїхала на інше місце проживання; не знімалась з відповідних обліків (військового, лікарського, адміністративного); особисті речі і документи, які зазвичай були при ній, залишились удома; жодних суттєвих причин для раптового виїзду не було; вона не перебуває в лікарнях тощо – тоді всі ці факти можна оцінювати як підставу для продовження розслідування вбивства [91, с. 244].

Підводячи підсумки розгляду початкових слідчих ситуацій розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, необхідно підкреслити, що висновки, які впливають з оцінки слідчої ситуації, в основному зводяться до наступного: де могли залишитися сліди кримінальних дій злочинця і як їх краще використовувати для вирішення поставлених завдань; які умови сприяють протиправним діям злочинця і які заходи слід вжити, щоб їх усунути; де

може перебувати розшукуваний і які заходи слід вжити швидше, щоб виявити і затримати його і т.д. [5]. Разом з тим, аналізуючи слідчу ситуацію, встановлюється зв'язок між особою злочинця (вбивці) з однієї сторони і потерпілими (особою похилого віку та одинокою особою), місцем, часом, знаряддям, способом вчинення вбивства – з іншої.

2.2. Початкові слідчі версії, що визначають напрямок розслідування зазначених злочинів

Відомо, що однією з особливостей пізнавального процесу при розслідуванні злочину є встановлення істини, тобто з'ясування усіх обставин злочинної події. В цьому контексті з'ясування істини на стадії досудового розслідування, забезпечення відповідності всіх встановлених обставин вчиненого злочину об'єктивної дійсності, що існувала в момент вчинення злочину, – це складний процес, діалектично суперечливий шлях від незнання до знання, від знання дрібних, приватних чинників розслідуваного злочину до пізнання всіх його сторін, до встановлення особи, яка його вчинила. Криміналістична наука відкрила цілий ряд закономірностей процесу пізнання об'єктивної істини в кримінальному судочинстві; одночасно вона виробила для потреб слідчої практики ефективні науково-технічні засоби, тактичні способи і методи пізнання розслідуваного злочину. Одним з таких методів є мислення слідчого в формі слідчих версій, їх розробка та перевірка [198, с. 81].

Таким чином наступним засобом пізнавальної діяльності слідчого на початковому етапі розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, є версія. Слідча версія є засобом пізнання на етапі розслідування, оскільки виражає попередню оцінку зібраних матеріалів і, таким чином, підказує, які наслідки необхідно встановити, вказує напрямок подальшого планомірного розслідування. Отже,

слідча версія сприяє пошуку нових доказів, на основі яких можна було б зробити висновок про ступінь відповідності уявлень слідчого об'єктивній дійсності [198, с. 83].

У юридичній літературі теорію версій називають однією з розроблених проблем у системі наукових досліджень в галузі криміналістики [23; 37; 102, с. 476; 129; 178, с. 27].

Під версією розуміється основане на матеріалах справи припущення слідчого про характер розслідуваного злочину, мотиви, в силу яких воно вчинене, і осіб, які могли вчинити злочин [224, с. 76]. Джерелом обґрунтування слідчої версії є об'єктивний світ, конкретні сліди, залишені в свідомості людей і на предметах [198, с. 85]. При цьому особливим джерелом формування такого роду теоретичних положень виступають відомості про наявність імовірно-статистичних і кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики цих злочинів [192, с. 19-20], які були дослідженні автором у попередньому розділі.

Значення версій полягає в тому, що протягом встановлення обставин вчиненого злочину, вони повинні пройти етапи процесу доказування і перетворитися з можливих версій в достовірні знання, які, по суті, є доказами. Як і в будь-якому пізнавальному процесі, з версії необхідно логічним шляхом отримати достовірне знання, в результаті сукупності дій: по висуненню версій, перевірки версій і на підставі перших двох дій отримання і накопичення доказів [188, с. 101]. Основною метою висунення версії є її кінцевий результат роботи в процесі розслідування – доведення її до логічного завершення, перетворення на достовірне судження, тобто визначення всіх параметрів модельованої ситуації, де на основі отриманих даних можна зробити висновок про те, яким чином, у яких умовах, з яких причин сталася досліджувана подія, у якій послідовності вона відбувалась тощо. Для висунення версій про злочин, який вчинено, потрібно визначений мінімум інформації, який може бути отримано в ході перевірки заяви про

злочин чи інших обставин. На початку розслідування вдається побудувати версії лише за окремими елементами складу злочину, а інколи за його окремими сторонами (мотив злочину, спосіб скоєння тощо). Якщо під час скоєння неочевидного злочину не можна висунути версію про особу злочинця, то будуюмо її за колом осіб, серед яких слід його розшукувати (наприклад осіб, які вчиняли дані види злочинів). Не можна ігнорувати версії, які висувають інші учасники процесу [204, с. 176].

Версії у справі висуваються у вигляді деякої множини, яка відповідає множинності фактів, на підставі яких версії висуваються, і множинності фактів, за допомогою яких вони підтверджуються [214, с. 15-16]. Водночас перелік висунутих версій повинен бути вичерпним, тобто необхідно «будувати» всі без винятку можливі версії. Але практично неможливо перевірити і спростувати всі теоретично мислимі версії (наприклад, довести непричетність всіх жителів міста і приїжджих, які перебували в ньому в день вбивства). Така можливість буває лише в тих випадках, коли коло осіб, можливо причетних до злочину, свідомо обмежений. І навіть якщо у справі є можливість висунення і перевірки всіх мислимих версій, то все одно єдина версія, що залишилася з них, потребує позитивного обґрунтування, а це можливо тільки за правилами неформальної логіки. Висунути можна, безперечно, безліч версій про можливих осіб, які вчинили злочин, але детально перевірити і спростувати кожен з них вельми проблематично. Крім того, немає гарантії того, що ряд висунутих версій є вичерпним [198, с. 86].

Неприпустимо додержуватися однієї версії, якою б правдоподібною вона не здавалася [105, с. 289-290]. В цьому сплетінні справедливою є думка Г. Гросса, який писав: «Ніколи не потрібно захоплюватися однією упередженою ідеєю. Потрібно твердо триматися цього вельми важливого основного правила» [53, с. 21].

Версії за змістом повинні бути короткими, чіткими, зрозумілими. Існують й інші умови їх побудови, проте однією з головних є побудова

максимальної кількості версій (інколи малоймовірних) та одночасність їх перевірки. Практика свідчить, що інколи малоймовірні версії пізніше стають правдоподібними, мало того – істинними. Одночасна перевірка всіх версій не завжди є можливою, тому, вичленувавши малоймовірні версії, їх перевірку можна здійснити пізніше. Сутність перевірки версій зводиться до того, що слідчий отримує фактичні дані, які підтверджують її чи спростовують [204, с. 176].

Успіх розслідування вбивств визначається його плануванням, яке в своїй основі передбачає висунення версій, виявлення доказів унаслідок логічного аналізу їх походження, ролі та значення. Висунення загальних версій є важливим етапом планування і здійснюється на тій стадії розслідування, коли вже проведено основні невідкладні слідчі дії. Аналізуючи одержані докази, слідчий висуває найбільш ймовірні версії, серед яких суттєве значення мають версії про осіб, які вчинили вбивство, і мотиви вчинення злочину. Залежно від одержаних матеріалів можуть бути висунуті такі слідчі версії: смерть є наслідком вбивства; смерть є наслідком самогубства; смерть є наслідком нещасного випадку; природна смерть.

Щодо мотивів вбивства можуть бути висунуті такі версії: вбивство з метою заволодіння майном потерпілого; вбивство із помсти; вбивство з метою приховування іншого злочину і страху викриття; вбивство з метою позбавитися необхідності турбуватися про потерпілого чи з метою одержати свободу дій (вступити в інший шлюб, не сплачувати аліменти та ін.); вбивство у сварці, бійці; вбивство з необережності; вбивство при необхідній обороні.

Висунення слідчих версій сприяє вирішенню таких питань:

- чи вчинено вбивство в місці виявлення трупа;
- шляхи проникнення вбивці до місця злочину або виявлення трупа;
- діяла на місці злочину одна людина чи декілька;
- що змінив на місці події вбивця;

- тривалість перебування вбивці на місці події;
- час вчинення вбивства (час доби);
- положення жертви і вбивці в момент вбивства;
- які дії, крім вбивства, вчиняв злочинець на місці злочину;
- які предмети залишив убивця на місці злочину;
- які сліди з місця події могли залишитися на вбивці;
- хто і звідки міг бачити і чути те, що відбувалося [105, с. 289-290].

Чорний А. М. дійшов висновку, що у всіх традиційних методиках розслідування вбивств відомості про особу потерпілого є вихідним матеріалом для побудови моделі злочину, у якій головним стрижнем є закономірна залежність: жертва – злочинець. Однак, якщо особа потерпілого не встановлена, такий зв'язок на початковому етапі розслідування відсутній. Більше того, якщо це тільки частина трупа, то інформація про особу потерпілого вимагає для її одержання значних зусиль з боку слідчого й оперативних працівників. У такій ситуації головна орієнтуючо-пошукова роль належить типовим версіям, які стосуються головним чином характеристики події злочину.

Висування слідчих версій як основа планування розслідування завжди припускає складну аналітичну діяльність, пов'язану з уявним проникненням у логіку подій, які зосереджують у собі людські пориви, мотиви, цілі. Це являє особливу складність при розслідуванні вбивств з корисливих мотивів, пов'язаних з наступним розчленовуванням чи спотворенням трупа, де слідчий має справу тільки з окремими фрагментами події, з яких потрібно отримати інформацію, яка дозволяє визначити напрям розслідування, організувати слідчі і оперативно-розшукові дії, виробити власну позицію у побудові моделі події. А це не завжди вдається, тому що подібні завдання носять не алгоритмічний характер, при якому рішення, чи його варіанти, обов'язково існують, а евристичний, який припускає пошук нетрадиційних шляхів вирішення проблеми.

У більшості випадків відомостей про особу убитого буває вкрай мало, або вони відсутні, тому висувуються типові версії, які мають у своїй основі науково узагальнену слідчу практику й теоретичні дослідження в області методики розслідування вбивств. Тут найбільш перспективними є версії щодо осіб, які раніше піддавалися кримінальній реєстрації, тобто перебувають на криміналістичному обліку. При конструюванні версій за таких обставин найкращим є метод побудови версій, де загальними положеннями можуть бути такі: дані наукових узагальнень слідчої практики; загальні рекомендації криміналістичної теорії (методики розслідування вбивств; криміналістичні програми розслідування для типових випадків виявлення трупів); власний досвід слідчого по розслідуванню злочинів однотипної категорії; публікації в журналах оперативно-слідчої тематики [222, с. 11-12].

В науковій літературі система типових версій щодо розслідування умисних убивств може бути побудована залежно від інформаційних даних (компонентів) про виявлений труп. Зокрема, загальна схема типових версій, які висувують у ході розслідування вбивств, виглядає наступним чином:

Ситуація А.: виявлено труп з ознаками насильницької смерті. Типові версії: а) вчинено вбивство; б) вчинено самогубство; в) вчинено інсценування самогубства.

Ситуація Б.: виявлено труп з наявністю тілесних ушкоджень. Типові версії: а) вчинено вбивство; б) має місце нещасний випадок; в) вчинено іншу кримінальну подію (наприклад, розбій); г) вчинено іншу некримінальну подію (наприклад, нещасний випадок).

Ситуація В.: виявлено частину розчленованого трупа (декілька частин трупа). Типові версії: а) вчинено вбивство з подальшим розчленуванням трупа з метою приховування вчиненого злочину; б) вчинено вбивство з метою канібалізму; в) вчинено некримінальну подію (наприклад, нещасний

випадок на залізниці); г) вчинено садистське вбивство; г) вчинено сексуально-садистське вбивство.

Ситуація Г.: виявлено муміфікований або скелетований труп. Типові версії: а) вчинено вбивство; б) має місце нещасний випадок; в) має місце природня смерть; г) вчинено самогубство; г) вчинено іншу кримінальну подію (наприклад, незаконне позбавлення волі і настання смерті потерпілої особи).

Ситуація Г.: труп не виявлено, але є інформація про зникнення особи за наявності даних щодо її можливого вбивства. Типові версії: а) вбивство не було вчинено, має місце інша некримінальна подія; б) вбивство не було вчинено, має місце інша кримінальна подія (наприклад, викрадення людини); в) вчинено вбивство, труп переховується; г) вчинено вбивство, здійснено розчленування трупа і переховування його частин; г) вчинено вбивство, зроблено спробу щодо знищення трупа [120, с. 111-112].

Ситуація Д.: виявлено труп з ознаками насильницької смерті за наявності даних, що свідчать про корисливий мотив убивства. Типові версії: а) вчинено вбивство з метою заволодіння цінними речами; б) вчинено вбивство з метою заволодіння нерухомим майном.

До кожної із запропонованих ситуацій можливе здійснення подальшої диференціації версій залежно від певних підстав.

В найбільш несприятливих слідчих ситуаціях на початку розслідування існує досить невеликий об'єм інформації про подію злочину та злочинця, тому саме на даному етапі розслідування велика роль приділяється типовим версіям [93, с. 21].

Розглядаючи питання про початкові слідчі версії, що визначають напрямок розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, варто враховувати загальні положення криміналістики про систему слідчих версій, опиратися на типові обставини та слідчі ситуації, що характеризують процес розслідування злочинів

досліджуваної групи. На початковому етапі розслідування вбивств можуть бути зібрані дані, які дозволяють зробити наступні висновки: чи вчинено вбивство; чи є місце виявлення трупа місцем злочину; хто є жертвою убивства; мотиви вбивства; хто вчинив злочин, одна особа чи декілька; які предмети використовувались в якості знарядь та засобів вчинення кримінального правопорушення; хто міг бути свідком вчинення вбивства; час, спосіб підготовки, вчинення та приховання злочину; відтворення обстановки вбивства; внесення певних змін у обстановку вчиненого діяння.

Першу групу типових версій початкового етапу розслідування злочинів, досліджуваних злочинів, складають загальні версії про правову сутність події: мало місце вбивство; мало місце інсценування злочину; мала місце подія некримінального характеру (самогубство, природна смерть).

Висунути версію про те, що вбивство осіб похилого віку та одиноких осіб вчинено із метою заволодіння грошових та матеріальних цінностей або з метою заволодіння житловою площею свідчать наступні обставини:

1) Як свідчить практика потерпілими в даному випадку є забезпечені пенсіонери, які мають значні суми грошей (заощадження) або мають матеріальні цінності (золоті вироби, ордени, медалі та інші цінні нагороди), автотранспорт та інше. Як приклад можна навести такий випадок. Оперативні працівники затримали двох раніше судимих чоловіків, які вбили самотнього заможного пенсіонера. Дізнавшись, що у літнього чоловіка є заощадження, зловмисники зв'язали його скотчем та вбили. Мертвим літнього чоловіка у власній квартирі виявив товариш. Потерпілий протягом дня не відповідав на телефонні дзвінки, тому друг, який жив у сусідньому будинку, вирішив його провідати. Двері квартири були незамкнені, а зв'язаний скотчем мертвий господар знаходився в кухні на підлозі. Одного з підозрюваних, жителя м. Немирів, затримали у с. Вороновиця Вінницького району, а другого, жителя Одещини – у Жмеринці. Обидва 38-річні чоловіки раніше відбували покарання у місцях позбавлення волі. Один

за вчинення крадіжок, другий – грабежів. Під час затримання у одного з підозрюваних вилучили речі потерпілого. Свою причетність до даного злочину затримані заперечували, плуталися у показаннях, але зібрані правоохоронцями речові докази змусили їх зізнатися у вбивстві з метою заволодіння грошима у сумі близько 35 тисяч.¹

На версію про вчинення вбивства з метою заволодіння майном потерпілого також вказує обстановка в домоволодінні, яка підтверджує той факт, що там шукали гроші та цінні речі, про це свідчить страшений безлад в оселі, перевернуті меблі, викинуті на підлогу речі із шафи та ящиків, знятий та порізаний матрац з ліжка тощо. Усі ці ознаки явно демонструють, що злочинець розшукував цінні речі та гроші.

Підставою для висунення даної версії є також відомості про продуманість проникнення у житло. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень про досліджувані вбивства показують, що злочинці проникали в житло під виглядом працівників районних електромереж, працівників пошти, під приводом щось купити або продати. Разом з тим може мати місце застосування фізичного впливу і тортур з метою отримання відомостей про місце знаходження цінностей.

2) У випадку, якщо потерпілий проживав один, у нього відсутні близькі родичі, житло після його смерті переоформлено на інших осіб, з'являються підстави для висунення версії про вчинення вбивства з метою заволодіння житлом потерпілого. Такі злочини, як правило, вчиняються групою осіб, ретельно готуються та приховуються.

Так, наприклад, Маріупольські правоохоронці викрили злочинну групу, яка здійснювала вбивства з метою заволодіння нерухомістю. До правоохоронних органів поступали заяви про пропажі городян. Всі зниклі були самотніми людьми похилого віку і значилися, як соціально

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 27.04.2015 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

неблагополучна категорія громадян. Одночасно слідчим відділом розслідувалися кримінальні справи, пов'язані з шахрайським заволодінням нерухомого майна. Після вивчення і аналізу приватизаційних справ було встановлено, що квартира одного із зниклих незаконно приватизована і продана. Так вдалося вийти на групу осіб, що займається «чорним» ріелторством. До складу угруповання входило троє постійних учасників, окрім них була задіяна ще низка осіб, серед яких юристи і працівники житлових організацій. Організатором виявився 35-річний житель Жовтневого району, який мав досвід у сфері купівлі-продажу квартир. Працюючи у слідчому ізоляторі, він познайомився з одним із затриманих і запропонував зайнятися прибутковою справою. Коли той вийшов на волю, то задіяв до перспективного бізнесу і свого молодшого брата. Родичі знайомилися з пенсіонерами-одинаками і під різними приводами входили до них в довіру. Знайомство було не випадковим, ватажок заздалегідь підшукував відповідного старого. Коли потерпілий запрошував незнайомців до себе в будинок пропустити пару чарок, зловмисники починали діяти. В процесі гуляння брати розправлялися з нещасним, а потім забирали паспорт і документи на житло. На останнє вбивство чоловіки залучили ще і свояка, який допоміг позбавитися від трупа. Тіла всіх убитих спільники скидали в каналізаційний колектор. Після цього папери передавали лідерові, який в подальшому займався відчуженням майна. Отримані гроші керівник групи ділив самотійно, віддаючи виконавцям жалюгідний гріш. За такою схемою негідники позбавили життя трьох маріупольців, проте їм не удалось оволодіти житлом всіх жертв. До їх рук потрапила тільки одна квартира, в решті випадків родичі загиблих перешкодили довести задумане до кінця.¹

Злочини, предметом яких є нерухомість, охоплюють широкий спектр розділів і статей Кримінального кодексу України. З числа злочинів у сфері

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 11.06.2008 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

нерухомості найбільш поширеним є шахрайство – 50,6 %, вимагання – 11 %, вбивство – 10,2 % [139].

До другої групи версій відносяться окремі версії, які доцільно розподілити в залежності від елементів складу злочину. Отже ці версії представляють собою припущення, що спрямовані на встановлення:

- 1) особливостей предмету посягання (майна потерпілого);
- 2) обставин об'єктивної сторони злочину (загальної схеми злочину, способу підготовки, вчинення та приховання злочину);
- 3) суб'єкту злочину, можливих співучасників, осіб, причетних до вчинення злочину.

Стосовно версій щодо злочинця, характерних для початкового етапу розслідування вбивств, у вихідних даних (умовах ймовірного судження) можуть враховуватись, наприклад, місце, спосіб, мотив вчинення злочину, а у даних, що встановлюються (ймовірному судженні), – стать, вік злочинця, стосунки з потерпілим (родич, друг, приятель, знайомий, незнайомий), місце його проживання/перебування відносно місця кримінального правопорушення (той же чи інший населений пункт). Наявність причинно-наслідкових зв'язків між зазначеними елементами втілюється, як правило, у такого роду ймовірно умовне судження: «Якщо є такі-то фактичні дані, то їх походження, ймовірно, обумовлене такими-то обставинами». На підставі цього аналізу формується відносно сталий перелік типових версій, який знаходить своє відображення у відповідній криміналістичній методиці [75, с. 119].

Версії за суб'єктом вчинення вбивства:

- 1) вбивство вчинено особою, з якою потерпілий мав дружні або службові відносини;
- 2) вбивство вчинено рідними та близькими потерпілого особами;
- 3) вбивство вчинено знайомим потерпілого, який проживає в одному населеному пункті, на одній вулиці, в одному будинку тощо;

- 4) вбивство вчинено «гастролерами»;
- 5) вбивство вчинено раніше судимими особами за злочини проти життя та здоров'я (в тому числі осіб похилого віку та самотніх осіб) та злочини проти власності;
- 6) вбивство вчинено особами, які зловживають наркотичними засобами та алкогольними напоями;
- 7) вбивство вчинено працівниками (або їх родичами) державних підприємств, установ, організацій;
- 8) вбивство вчинено особами обізнаними про наявність грошових коштів та інших матеріальних цінностей у потерпілого;
- 9) злочин вчинено особами, які ведуть специфічний спосіб життя – ніде не навчаються, не мають постійного місця роботи, і натомість живуть, як кажуть «на широку ногу»;
- 10) вбивство вчинено особами, які винаймали житло (кімнату) у потерпілих;
- 11) вбивство вчинене недобросовісними ріелторами так званими «чорними ріелторами». Наприклад, звернувся пенсіонер або самотня людина до ріелтора з метою обміну більшої квартири на меншу. Ріелтори замість шукати квартиру для обміну, вчиняють вбивство з метою заволодіння житлом;
- 12) злочин вчинено особами, страждаючими на ігromанію тощо [159, с. 146].

Значення для висунування версій має той факт, що більшість злочинців проживають в районі вчинення вбивства. В практиці також мали місце випадки, коли з метою уникнути покарання за вчинене вбивство зазначених осіб з корисливих мотивів, вбивці відправляються служити в зону АТО, розраховуючи, що там їх не будуть шукати правоохоронні органи.

На початковому етапі розслідування в цьому випадку є надзвичайно мізерна інформація, якою можна було б оперувати для пошуку злочинця,

часто відсутні сліди, які могли б хоч якось сприяти встановленню особи злочинця. Тому вся діяльність слідчого повинна бути спрямована спочатку на встановлення кола осіб, серед яких слід шукати підозрюваного, а потім вже конкретну особу, яка вчинила цей злочин. Версії, характерні для вирішення цієї ситуації, їх перевірка проводиться шляхом реалізації системи слідчих дій. Слідчий повинен здійснювати пошук злочинця за такими критеріями, як наявність судимості та район місця проживання, межі якого необхідно розширити в зв'язку зі збільшенням кола осіб, серед яких можливо знаходиться особа, яка вчинила злочин [63, с. 47].

При цьому у випадку розслідування вбивства «без трупа» припущення слідчого про причетність до злочину родичів потерпілого або інших осіб може бути слідчою версією за наявністю наступних підстав: обставин зникнення потерпілого; ворожих чи неприязних стосунків у родині з одним із близьких; нелогічне поведіння, дії або висловлення родичів після зникнення потерпілого; прямих вказівок заявника або інших осіб на те, що злочин учинений одним із родичів або близьких осіб потерпілому; явний корисливий мотив злочину. Відсутність названих та інших можливих підстав не дозволяє висунути слідчу версію про вбивство потерпілого його родичами або близькими особами [35, с. 228].

Після висунення версій про те, що суб'єкт злочину належить до певного кола осіб, необхідно визначити параметри щодо перевіряемого масиву осіб. У найбільш складних ситуаціях можливо лише побудова версій про те, що суб'єкт злочину належить до групи осіб, що володіють фізичними властивостями, що відбилися в слідах злочину, або знаряддям вчинення вбивства, або володіють предметами, що раніше належали потерпілому, і т.п. При виявленні подібних осіб з'ясовується, де вони перебували під час вчинення вбивства, чи не з'явилися у них після цього тілесні ушкодження, будь-які сліди на одязі і взутті, предмети, подібні до зниклих у потерпілого. Така перевірка, особливо на початку її проведення, повинна здійснюватися

таємно від суб'єкта. Поряд з цим виявлені сліди злочину дозволяють висунути версію про спосіб вчинення вбивства. У свою чергу, встановлення способу вбивства дозволяє побудувати версію про особу суб'єкта злочину. Як відомо, в способі вчинення злочину відображаються властивості особистості суб'єкта злочину. У справах про вбивства в слідах відображаються не тільки такі властивості, як зріст, вага, фізична сила, група крові, довжина і колір волосся, а й соціально-демографічні, психологічні якості [64].

Група типових версій, що характеризує знаряддя та засоби вчинення вбивства та слідову картину:

- 1) сліди, які залишилися на місці події, свідчать про «професійні навички» злочинців, які вчинили вбивство;
- 2) сліди, які залишилися на місці події, свідчать про «непрофесіоналізм» та неузгодженість дій злочинців при вчиненні вбивства;
- 3) сліди, що залишилися після вчинення злочину, свідчать про використання підручних знарядь для убивства досліджуваної категорії потерпілих;
- 4) сліди про наявність транспортних засобів та ін.

Наступну групу типових версій складають припущення щодо місцезнаходження викраденого майна. Виявлення викраденого допоможе встановити особу злочинця, а також виявити інші сліди вчиненого вбивства.

- 1) викрадене майно знаходиться за місцем проживання вбивці або одного з них;
- 2) викрадене майно знаходиться за місцем роботи вбивці;
- 3) знаходиться за місцем проживання або роботи знайомих злочинців;
- 4) транспортному засобі злочинців;
- 5) пунктах приймання металобрухту;
- 6) місцях реалізації наркотичних засобів та психотропних речовин;
- 7) ломбардах, ринках;

8) у колекціонерів медалей орденів, покупців раритету, на ринках антикваріату тощо;

9) у разі викрадення пенсійної пластикової банківської картки, перевірити камери спостереження біля банкоматів.

Якщо вбивця відомий, слідчий може висунути версії про місцезнаходження злочинця; місцезнаходження викраденого майна; про можливих співучасників тощо.

Безумовно, наведений перелік слідчих версій не є вичерпним і здебільшого залежить від обставин вчинення конкретного вбивства. Разом з тим, цілком очевидно, що в основу пізнавальної діяльності початкового етапу розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, покладено висунення та ретельна перевірка слідчих версій, які складаються при знайомстві з тією інформацією, яка відома на момент відкриття кримінального провадження відповідно до типової слідчої ситуації.

2.3. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами

Під час розслідування вбивств, в тому числі осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, особливого значення набуває взаємодія слідчого з оперативними підрозділами, оскільки забезпечити встановлення особи злочинця, його місцезнаходження, затримання, тобто повне розкриття вбивства, практично неможливе без спільної діяльності зазначених суб'єктів. Ми погоджуємось з тими вченими, які під взаємодією розуміють узгоджене визначення та здійснення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших заходів під керівництвом слідчого з метою ефективного вирішення завдань кримінального провадження [118, с. 184-185]. При цьому взаємодія в діяльності з розкриття і розслідуванні злочинів повинна мати конкретний характер, ґрунтуватися на

законі й правильному сполученні форм і методів роботи та здійснюватися з дотриманням таких принципів: процесуальної самостійності слідчих, невтручання в їх процесуальну діяльність; вимог законності; самостійності співробітників оперативно-розшукових підрозділів, слідчих і спеціалістів у виборі засобів при здійсненні узгоджених заходів; поділу компетенції між учасниками взаємодії; нерозголошення учасниками взаємодії даних процесуальної, оперативно-розшукової та іншої діяльності; узгодженості планування і виконання дій учасників взаємодії, наявності обміну інформацією та ін. [143, с. 186].

На думку представників органів досудового розслідування, головними завданнями взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час розслідування досліджуваних злочинів є:

- всебічне, повне розкриття і розслідування злочинів – 88,2 %;
- спільна діяльність із розшуку злочинців – 52,9 %;
- притягнення до встановленої законом відповідальності осіб, що вчинили злочини, та відшкодування завданої ними шкоди – 47,0 %;
- попередження злочинів – 35,3 %.

На сьогодні питанням взаємодії в цілому та з оперативними підрозділами зокрема приділено достатньо багато уваги з боку науковців та практиків [10; 12; 25; 46; 54; 55; 57; 67; 86; 100; 122; 134; 142; 163; 165; 195-196; 209]. Проте, сьогодні існує недосконалість форм, методів взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, що, відповідно, є однією з проблем практики кримінально-процесуальної пізнавальної діяльності слідчого. Стає очевидним, що найбільшою проблемою в українських реаліях є абсолютна неузгоджена діяльність щодо розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, яка панує у правоохоронних органах. Так, на думку практиків причинами низької ефективності взаємодії є:

- недостатній обмін інформацією, байдужість, велика завантаженість слідчих та оперативних працівників – 52,9 %;

- неналежне виконання доручень, вказівок, порушення строків, передбачених законом – 47,0 %;
- різні завдання слідчих та оперативних працівників – 35,3 %;
- недосконалість професійних знань – 17,6 %;
- низька заробітна плата працівників обох структур – 17,6 %;
- неякісна робота працівників оперативних підрозділів – 11,8 %;
- ігнорування керівної ролі слідчого в ході розслідування – 5,9 %.

В цьому сплетінні автор поділяє погляд Б. П. Смагоринського про те, що добре налагоджена, ділова та раціональна взаємодія слідчого з працівниками оперативних підрозділів служить однією з важливих умов, що забезпечують успішне розслідування злочинів. Відомо, що слідчі, оперативно-розшукові підрозділи мають специфічні, тільки їм притаманні засоби і методи розкриття злочинів, тому надзвичайно важливо, щоб ці можливості було використано не розрізнено, а в комплексі. Однією з істотних ознак взаємодії виступає узгодженість, яка досягається в роботі за допомогою раціонального поєднання заходів, що вживаються суб'єктами взаємодії. Однак взаємодія передбачає також і чітке розмежування прав і обов'язків між учасниками такої спільної діяльності. Кожен з них, діючи в межах своєї компетенції, використовуючи свої засоби і методи, в кінцевому підсумку прагне до досягнення єдиної мети – швидкого і повного розкриття злочинів і викриття винних [112, с. 252-253]. В науковій літературі основою взаємодії слідчих і оперативних працівників називають встановлене законом розмежування їх компетенції, щоб діловий контакт в роботі не підмінявся незаконною передачею повноважень. Діловий контакт в роботі слідчого і оперативного працівника, що забезпечує успішне поєднання слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів при розслідуванні злочину, передбачає: чітке розмежування їх повноважень, спільний виїзд на місце події з метою виявлення та закріплення слідів злочину, розшук і затримання злочинця, спільну участь в розробці плану розслідування у справі

і плану окремих, найбільш складних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; систематичне взаємне інформування про отримані дані, що стосуються обставин розслідуваного кримінального правопорушення, і особи, яка його вчинила [113, с. 431].

Слушним є погляд А. В. Дулова, який обґрунтовано вважає, що більш повною формою взаємодії є здійснення її за цільової ознакою. Визначення загальної мети призводить до перебудови, зміни спрямованості функцій, дій взаємодіючих ланок системи. Науковець зазначає, що розвиток цього виду взаємодії вимагає і нових форм його здійснення. Уже недостатньо, щоб одні ланки тільки виконували якусь функцію, а інші тільки вимагали її виконання. Цільова взаємодія вимагає спільного вирішення однієї і тієї ж задачі, спільних зусиль щодо визначення оптимального порядку здійснення дій (їх черговості, спрямованості), постійної узгодженості в проведенні дій. Саме така взаємодія і має здійснюватися в процесі розслідування злочинів в разі використання слідчим функцій різних ланок системи в боротьбі зі злочинністю [70, с. 26-27]. Разом з тим практика останніх років показала, що найкращою формою взаємодії слідчих з оперативними підрозділами є виділення одного співробітника відповідної служби для постійної допомоги слідчому протягом усієї роботи у справі. Така форма взаємодії при керівній ролі слідчого звільняє останнього від необхідності писати безліч доручень, дозволяє оптимально використати методи й засоби, які є на озброєнні оперативно-розшукових апаратів, і тим самим дає можливість більш ефективно проводити роботу з розкриття злочинів і викриття осіб, що їх скоїли [146, с. 279]. Підтримуючи думку науковців, вважаємо, що ці форми співпраці органів досудового розслідування та оперативних підрозділів необхідно розвивати й удосконалювати.

Ми не будемо вдаватись у наукові дискусії щодо поняття, змісту, форм, принципів взаємодії, оскільки, на нашу думку, вона достатньо повно і вичерпано досліджена у науковому середовищі. Лише зазначимо, що згідно з

діючим КПК України відбулася зміна концепції досудового розслідування кримінальних правопорушень, яка передусім полягає у зміні системи слідчих дій, що відбулися за рахунок уведення до її складу негласних слідчих (розшукових) дій. За походженням ці дії є оперативно-розшуковими заходами, в основу яких покладено передбачену законодавством, із використанням специфічних методів та засобів, послідовність дій уповноважених суб'єктів, спрямованих на виявлення, розкриття та припинення протиправних посягань. Основним функціональним призначенням негласних слідчих (розшукових) дій в оновленій системі кримінального процесу України є забезпечення оптимальних шляхів використання у кримінальному процесуальному провадженні інформації, здобутої із використанням негласних сил та засобів, якими послуговується оперативно-розшукова діяльність [194, с. 16]. При цьому організація проведення негласних слідчих (розшукових) дій лежить у площині оперативного забезпечення, під яким розуміють створення належних умов для їх проведення (оперативних, агентурних, технічних тощо). Тож на практиці більшість таких дій слідчий доручає уповноваженим оперативним підрозділам (ініціаторам), які, у свою чергу, для їх проведення на підставі власного завдання (з комплектом необхідних документів) залучають інші оперативні та оперативно-технічні служби [177, с. 453].

Анкетування слідчих органів МВС України дозволило встановити найбільш доцільні форми взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами в процесі розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном:

- доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам – 64,7 %;
- консультації – 47,0 %;

- погоджене планування спільних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів – 41,2 %;
- спільна узгоджена діяльність у складі слідчо-оперативної групи – 35,3 %;
- обмін взаємодіючих суб'єктів інформацією, що надходить за повідомленнями про вчинені злочини і злочини, що готуються, а також з інших питань слідчої й оперативно-розшукової діяльності (зокрема, використання можливостей автоматизованих банків даних, криміналістичних та оперативно-довідкових обліків тощо) – 35,3 %;
- надання допомоги слідчому при провадженні окремих слідчих (розшукових) дій – 23,5 %;
- координація проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій – 29,4 %;
- спільне використання техніки, засобів зв'язку і транспорту, що має в своєму розпорядженні оперативні підрозділи тощо – 17,6 %;
- спільний аналіз причин і умов, що сприяють вчиненню злочину, та обговорення профілактичних заходів – 11,8 %.

Практики підтверджують, що основною формою взаємодії є доручення слідчого оперативним підрозділам проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій. Але при цьому, як вірно зазначає А. М. Ларін, не повинно доручатись проведення найбільш складних слідчих дій, а також тих, що відображають оцінку доказів і визначають напрям розслідування [123, с. 118-119]. Водночас, як свідчить практика, слідчі дають оперативним підрозділам доручення не на здійснення конкретних слідчих дій, а на виконання невизначеного обсягу діяльності (наприклад, встановлення місця перебування осіб чи предметів) без зазначення у дорученні дій, які мають бути здійснені. Слідчі також доручають оперативним співробітникам надавати «мотивовану відповідь разом з матеріалами, отриманими в перебігу виконання доручення». На виконання таких «генеральних» доручень співробітники оперативних підрозділів рапортують про здійснення

«комплексу розшукових дій» без зазначення яких саме і без надання документів, у яких були б зафіксовані факт, зміст і результати цих «розшукових дій». У такий спосіб співробітники оперативних підрозділів здійснюють розшукову діяльність у межах досудового розслідування, що заборонено кримінальним процесуальним законом та ч. 4 ст. 7 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність». Характерно, що і прокурори – процесуальні керівники надають доручення щодо встановлення винних осіб оперативно-розшуковими заходами [127, с. 139-140].

Анкетування слідчих дозволило встановити, що основними умовами ефективності взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів є [160, с. 69-70]:

- спільне планування слідчих (розшукових) дій – 58,8 %;
- організуюча роль і відповідальність слідчого за своєчасне і якісне розслідування злочинів, процесуальна відповідальність у виборі рішень, за винятком випадків, коли законом прямо визначено коло інших осіб – 47,0 %;
- самостійність оперативних підрозділів у виборі засобів і методів під час проведення слідчих (розшукових) дій в межах чинного законодавства – 41,2 %;
- активне використання досягнень науки і техніки в розкритті та розслідуванні злочинів – 29,4 %;
- відповідність спільної діяльності вимогам закону – 17,6 %.

Найбільш ефективною формою співпраці з метою створення сприятливих умов для успішного проведення окремих слідчих (розшукових) дій та інших заходів є створення слідчо-оперативної групи. Її створення обумовлено тяжкістю вчиненого злочину і, відповідно, особливою складністю провадження, невизначеним колом осіб, причетних до його вчинення та іншими обставинами. На питання, чи доцільно створювати слідчо-оперативну групу під розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, анкетовані слідчі

майже одноголосно відповіли позитивно – 82,4 %. Отже, не випадково, слідча практика свідчить, що в сучасних умовах зусиллями одного слідчого важко забезпечити успіх розслідування. Про переваги формування слідчих бригад та СОГ зазначалось у науковій літературі [28, с. 55; 166, с. 16-17; 189, с. 60-61; 208, с. 7].

Водночас взаємодія слідчого з оперативними співробітниками передбачає і отримання оперативної інформації. На думку опитаних працівників правоохоронних відомств, оперативні дані у розслідуванні злочинів даної категорії посідають:

- визначальне – 35,3 %;
- допоміжне – 64,7 %.

Відомо, що взаємодія повинна мати місце протягом усього процесу розслідування, причому особливості роботи у кримінальних провадженнях про вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб передбачають тісне співробітництво слідчого з оперативними працівниками, яке починається, як правило, на момент внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Водночас необхідно підкреслити, що під час розслідування зазначених вбивств, особливе місце належить взаємодії під час розшуку та затримання злочинців. Нажаль існує проблема взаємодії на наступному етапі розслідування вбивств, зокрема значно слабшає оперативна робота, щодо встановлення місцезнаходження викраденого майна, інших учасників вчинення вбивства, виявлення фактів інших кримінальних правопорушень, вчинених ними тощо.

Висновки до розділу 2

Дослідження пізнавальної діяльності слідчого на початковому етапі розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із

заволодінням їх майном, дозволяє сформулювати наступні висновки та пропозиції:

1. Пізнавальна діяльність слідчого на початковому етапі розслідування досліджуваних злочинів направлена на встановлення факту наявності або відсутності убивства, особи злочинця (злочинців), винності особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження. Безумовно динамічний розвиток суспільства і, як наслідок, злочинності накладає відбиток на процес розслідування кримінальних правопорушень. Наведене обумовлює необхідність постійного вдосконалення криміналістичних рекомендацій, які орієнтовані на конкретні ситуації.

2. На підставі думок науковців і вивчення практики розслідування кримінальних проваджень щодо вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, беручи за основу якісну, стосовно можливості досягнення цілей розслідування, характеристику, автор класифікує слідчі ситуації на сприятливі та несприятливі, розкриття суті яких, дає можливість більш повно дослідити обставини події.

3. Дисертантом підкреслено значення слідчих версій як засобів пізнавальної діяльності слідчого на початковому етапі розслідування. Автором розглянуто рекомендації щодо висунення та перевірки версій під час розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, обумовлених виділеними нами слідчими ситуаціями. Наголошено на ролі типових версій на цьому етапі саме в найбільш несприятливих слідчих ситуаціях розслідування вбивств. У дослідженні запропоновано систему типових версій щодо розслідування зазначених кримінальних правопорушень у відповідності до характеру вихідних даних, одержаних слідчим на момент внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; змісту вихідної інформації про подію злочину та винних осіб.

4. Передумовою успішного розслідування злочинів, зокрема на початковому етапі, є взаємодія слідчого та оперативного підрозділу. Розкриття та розслідування вбивств осіб похилого віку та садинок осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, потребує узгодженої, цільової та раціональної співпраці слідчого з оперативними працівниками, спрямованої на досягнення спільної мети. Звернено увагу на важливість використання різних видів та форм взаємодії під час розслідування злочинів.

РОЗДІЛ 3.

ПРОВАДЖЕННЯ НЕВІДКЛАДНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ОДИНОКИХ ОСІБ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАВОЛОДІННЯМ ЇХ МАЙНОМ

3.1. Огляд місця події

Перш за все, необхідно зазначити, слідчі (розшукові) дії являють собою систему процесуальних засобів збирання, дослідження та використання доказової інформації у кримінальному провадженні криміналістичними методами та засобами [15, с. 19; 226]. Роль слідчих (розшукових) дій у процесі розслідування кримінальних правопорушень вагома і суттєва, адже вони є основним способом збирання доказів. Свої роботи цим питанням у різні роки присвятили Л. Є. Ароцкер, М. В. Багрій, Т. М. Балицький, В. П. Бахін, І. Є. Биховський, О. В. Бишевець, В. К. Весельський, В. Я. Горбачевський, А. Я. Дубинський, А. В. Іщенко, С. Ю. Карпушин, О. І. Котюк, М. М. Михеєнко, Д. Й. Никифорчук, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. В. Рябоконь, Д. Б. Сергєєва, М. І. Скригонюк, В. В. Циркаль, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. П. Шибіко, Л. Д. Удалова та багато інших [3; 22; 24; 30; 48; 71; 78; 84; 88; 97; 144; 193; 223].

Особливе значення при розслідуванні злочинів даної категорії мають невідкладні слідчі (розшукові) дії, які складають основу подальшого планування та організації розслідування. Як свідчать результати інтерв'ювання слідчих МВС України, під час розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, проводяться такі першочергові слідчі (розшукові) дії як: слідчий огляд місця події (82,4 %), допит свідків (65,4 %), проведення експертизи (50,0 %), допит підозрюваного (22,8 %), обшук (16,9 %), пред'явлення особи для впізнання

(6,6 %), слідчий експеримент (5,9 %), освідчування особи (5,1 %). Основними першочерговими негласними слідчими (розшуковими) діями при розслідуванні злочинів даної категорії є: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (52,2 %); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (31,6 %); аудіо-, відеоконтроль особи (19,1 %); аудіо-, відеоконтроль місця (16,2 %); спостереження за особою, річчю або місцем (14,0 %); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (11,0 %); зняття інформації з електронних інформаційних систем (6,6 %). Кожна з цих дій має свій порядок проведення, специфіку та особливості.

Отже, на думку автора, детального висвітлення потребують питання організації тактики проведення таких невідкладних слідчих (розшукових) дій як огляд місця події; допит потерпілих, свідків, підозрюваних; призначення та проведення експертиз. В цьому контексті у рамках дослідження автор зробив спробу комплексно визначити теоретичні особливості провадження окремих слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідуванні вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, і сформулювати на їх основі науково-обґрунтовані рекомендації, направлені на удосконалення розслідування цих злочинів.

Безумовно, для кваліфікації таких кримінальних правопорушень як вбивства вчинені з корисливих мотивів є, відповідно, встановлення мотиву. Одним з основних процесуальних засобів фіксації, на які слідчий посилається при визначенні мотиву, є протокол огляду місця події. Так, про наявність названих мотивів, тобто вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, можуть говорити обстановка та сліди, залишені на місці події. Водночас огляд місця події дозволяє виявити сліди, які можуть допомогти в складанні антропологічного, психологічного і біологічного портрету злочинця, а також змодельовати механізм вчиненого злочину. Наведене закладає основу в питаннях пошуку вбивці, тактиці

проведення інших слідчих (розшукових) дій таких як допитів, обшуків, призначення та проведення відповідних експертиз тощо.

Таким чином, огляд місця події повинен полягати не тільки в споглядальній констатації змін в речовій обстановці, викликаних подією злочину, фіксації та вилученні виявлених слідів, потрібна постійна уявна робота з моделювання механізму вчиненого злочину, для того щоб забезпечити «зоровий» пошук слідів, наприклад відбитків пальців, а також на основі виявленого негайно будувати слідчі та розшукові версії, намічати призначення відповідних експертиз [149, с. 10].

Як для науковців, так і практиків загальновідомим є те, що домінуючою основою інформаційної бази розслідування кримінальних правопорушень, в тому числі вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, є місце події. В криміналістиці місце події – це найважливіший інформаційний вузол, осередок численних і різноманітних «фактів-станів», причинно або іншим чином пов'язаних з розслідуваною подією, і тому релевантних в кримінально-правовому, процесуальному і тактико-криміналістичному відношенні [26, с. 3]. Гусєв С. І. відзначає, що місце події при розслідуванні вбивств – це ділянка території (акваторії) чи приміщення, де вчинено вбивство і виявлено труп, а також прилеглий до цієї ділянки чи приміщення простір, де можуть бути виявлені сліди і предмети, що стосуються злочину [56, с. 48].

З метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів (ст. 237 КПК України). Огляд – це загальне методологічне поняття, що характеризує спосіб дії суб'єкта, який здійснює безпосереднє сприйняття та дослідження фізичних тіл і явищ для одержання інформації з метою пізнання механізму і причин взаємодії [180, с. 333]. Таким чином, сутність слідчого огляду полягає в тому, що слідчий за

допомогою органів відчуття переконується в існуванні та характері фактів, що мають доказове значення [143, с. 88].

Учені наголошують, що проведення огляду – це складна слідча дія, що вимагає від слідчого та інших учасників слідчої групи наявності професійних навичок і досвіду проведення оглядів, оскільки вже на початковому етапі виникає безліч проблем, нюансів, які при неправильному їх вирішенні можуть сильно вплинути на якість огляду і на весь успішний результат розслідування [161]. Основним змістом огляду місця події є усунення дефіциту інформації про подію злочину шляхом безпосереднього сприймання та фіксації змін матеріальної обстановки на місці події [172, с. 27]. Значимість огляду місця події особливо зростає при розслідуванні злочинів в умовах неочевидності, до яких відносяться такі суспільно небезпечні діяння, як вбивства [149, с. 10].

З урахування викладених наукових точок зору, цілком зрозуміло, що у криміналістичній літературі достатнього багато і, навіть, вичерпано приділено уваги тактиці проведення огляду місця події (вбивства). Бібліографія з цього питання обіймає досить широке коло джерел і, тому немає сенсу детально спинятися на безперечних положеннях. В даній роботі ми зупинимось на деяких особливостях огляду, характерній для даної категорії вбивства.

Аналіз практики розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, дає змогу виокремити такі найбільш розповсюджені місця події, що підлягали слідчому огляду:

- домоволодіння потерпілого (будинок, квартира, гараж, город, подвір'я тощо);
- відкрита місцевість (лісосмуга, лісопосадка, каналізаційні колектори тощо).

Рассейкін Д. П. пропонує такий перелік обставин, які встановлюються під час огляду місця події, де було вчинено вбивство: що відбулося

(вбивство, самогубство, нещасний випадок чи природна смерть); особа вбитого; місце вбивства; спосіб, знаряддя та засоби вбивства; час вбивства; положення потерпілого у момент його огляду; інші злочини, які вчинив злочинець на місці події; свідки злочину; кількість злочинців; шляхи, якими злочинці проникли до місця злочину, а також втекли з нього; ознаки, що вказують на можливість використання останніми засідки; зміни, які злочинці внесли на місці події; речі, які злочинці залишили на місці події та які забрали із собою; сліди, які могли залишитися на тілі або одязі злочинця; сліди, які злочинці залишили після себе як на місці вчинення злочину, так і на шляху втечі; особливі прикмети злочинців; можливість використання слідчими негативних обставин, наявних у зв'язку з діями злочинців [174, с. 51-52].

Слід звернути увагу на те, що слідчий повинен систематизувати отриману в ході огляду місця події інформацію відповідно до наступних груп:

- 1) характер місця виявлення трупа особи похилого віку;
- 2) слідова інформація, що свідчить про перебування злочинця на місці події;
- 3) спосіб вчинення та приховання злочину, а також знаряддя та засоби, що використовувалися злочинцем під час вчинення вбивства;
- 4) дані, що характеризують потерпілих (особу похилого віку чи самотню особу), встановлені під час огляду місця події;
- 5) корисливі мотиви вбивств, про які можна судити за результатами оглядів місць подій.

З урахуванням різних думок учених-криміналістів, а також практиків назовемо деякі специфічні організаційні й тактичні правила огляду місця події при розслідуванні злочинів досліджуваної категорії.

По-перше, основними правилами слідчого огляду місця події вбивств осіб похилого віку та самотніх осіб є невідкладність його проведення,

всебічність та повнота. Доведено, що місце події, в даному випадку, є найповнішим джерелом інформації про вчинений злочин, включаючи дані про мотив його вчинення.

Слід акцентувати увагу на тому, що значення огляду місця події при розслідуванні вбивства та наведені правила цієї слідчої дії нерідко недооцінюються. Так, І. Є. Биховський підкреслює, що огляд місця події віднесено до неповторних слідчих дій, тому що, на відміну від деяких інших слідчих дій (наприклад, слідчого експерименту, допиту), помилки і упущення, допущені при провадженні первинного огляду місця події дуже часто не можуть бути заповнені під час повторного огляду [29, с. 18]. В цьому контексті В. О. Коновалова наголошує, що недоліками, які відносяться до провадження огляду місця події є:

- огляди місця події провадяться недостатньо уважно, наслідком чого є втрата значної кількості слідів та іншої речової інформації;
- при огляді місця події не приймають участь спеціалісти, зокрема судові медичні експерти, судові балісти, судові біологи, які допомогли б виявити обставини, важливі для розслідування вбивств;
- не проводяться експрес-аналізи окремих слідів;
- не виявляються і залишаються поза увагою сліди нашарування і мікросліди, що вказують на присутність убивці на місці злочину і сприяють отриманню деякої інформації про нього;
- не вилучаються недопалки цигарок, які виявлені на місці події, з метою провадження генної експертизи слини для встановлення особи злочинця, а також для провадження трасологічної експертизи за слідами зубів (слідами прикусу);
- не проводяться аналізи вихідного доказового матеріалу для висування як слідчих, так і розшукових версій;

– не завжди своєчасно приймаються заходи для організації переслідування за гарячими слідами, тобто поквартирні, подворові обходи для встановлення даних про особу вбивці;

– недостатньо використовуються науково-технічні засоби, зокрема засоби фіксації місця події (не проводяться всі рекомендовані криміналістичною технікою види фотозйомки на місці події, у тому числі орієнтовна, оглядова, вузлова зйомки, що дозволяє дійти до висновку про механізм та інші обставин події злочину);

– не завжди використовуються кулегільзотеки з метою встановлення інших убивств, що вчинені з досліджуваної зброї [96].

Отже, необхідно відмітити той факт, що огляд місця події є не тільки незамінною, а й неповторною слідчою дією. Це означає, що заповнити прогалини, допущені при проведенні первинного огляду місця події, неможливо при проведенні вторинного огляду, тому що виникає велика ймовірність як утрачання окремих слідів, так і зміни обстановки в цілому. Результати огляду є підґрунтям для побудови й розвитку версій, перевірка яких багато в чому сприяє розкриттю злочину [187, с. 66].

По-друге, з міркувань повноти огляду місця події необхідно проводити за участю спеціалістів.

Слід констатувати, що відповідно до Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України залучені спеціалісти під час ОМП:

– консультують слідчого з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок щодо порядку та особливостей пакування слідів та об'єктів-слідоносіїв, можливості дослідження виявлених слідів, об'єктів, речей, документів, доцільності вирішення тих чи інших питань, а також потреби залучення для цього інших спеціалістів;

– на початку огляду спеціалісти допомагають визначати межі та порядок проведення огляду, після чого спеціаліст здійснює фотографування та відеозйомку місця події;

– після отримання доручення слідчого на проведення динамічної стадії ОМП та завдання на виявлення слідової інформації спеціалісти визначають алгоритм пошуку доказів (слідів, речей, документів) і методи їх виявлення;

– перед переміщенням об'єкта (з метою огляду та виявлення слідової інформації) спеціалістом здійснюється його вузлова фотозйомка;

– під час проведення пошуку та виявлення слідів спеціалісти застосовують наявні технічні засоби та використовують насамперед неруйнівні методи їх виявлення, а в разі недосягнення позитивного результату – руйнівні методи виявлення слідової інформації;

– перед використанням руйнівних методів пошуку слідів спеціалісти повинні отримати від слідчого згоду на їх застосування та визначитися з пріоритетом слідової інформації, яка підлягає виявленню, з метою подальшого проведення експертних досліджень у лабораторних умовах;

– про вжиті заходи та факти виявлення слідової інформації спеціалісти інформують слідчого. Під час огляду здійснюються фотографування та вилучення виявлених об'єктів, фіксуються методи їх виявлення із зазначенням про це у протоколі ОМП;

– під час фіксації виявленої слідової інформації в протоколі спеціалісти надають допомогу слідчому в описі специфічних ознак (вид та кількість виявлених слідів, їх локалізація, спосіб виявлення);

– за можливості сліди вилучаються разом з об'єктами-слідоносіями. У разі неможливості вилучення слідової інформації з об'єктом-слідоносієм спеціалістом здійснюється їх фотографування за правилами масштабної фотозйомки та виготовлення копій (відбитків та зліпків) цих слідів. Уся слідова інформація, об'єкти-слідоносії та інші предмети упаковуються за

допомогою спеціаліста згідно з установленими вимогами та передаються слідчому, який здійснює огляд;

– спеціаліст відповідає за якість та повноту виконання отриманих від слідчого або керівника органу досудового розслідування доручень під час проведення ОМП [170].

Водночас огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов’язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта (ст. 238 КПК України).

У цьому контексті варто зауважити, що лікар-спеціаліст в галузі судової медицини при огляді трупа на місці його виявлення зобов’язаний встановити і повідомити слідчому для занесення до протоколу таких даних, зокрема, про:

– позу трупа, положення кінцівок, різні сліди, предмети, що знаходяться на трупі, навколо нього і під ним, стан поверхні, на якій знаходиться труп;

– положення одягу на трупі і його стан, наявність слідів, схожих на кров і виділення (при огляді одяг з трупа не знімають, лише розстібають і підводять, про що роблять відповідний запис у протоколі);

– стать, приблизний вік, статура, колір шкірних покривів;

– стан зіниць, роговиць, оболонок очей, стан природних отворів (наявність сторонніх предметів, виділень тощо);

– особливі прикмети (фізичні недоліки, рубці, татуювання та ін.);

– наявність ранніх трупних явищ з вказівкою часу їх дослідження: ступінь охолодження відкритих і закритих одягом ділянок тіла (на дотик);

– температуру тіла (електротермометром, із зазначенням, на якій ділянці тіла вона виміряна), температура у прямій кишці і оточуючого повітря;

- розташування, колір трупних плям, змінення їхнього кольору при дозованому натисканні і швидкість відновлення первинного забарвлення (у секундах);

- ступінь вираженості трупного окоченіння в різних групах м'язів;

- реакцію поперечно-смугастих м'язів;

- характер реакції зіниць на введення у передню камеру ока розчинів пілокарпіна і атропіна;

- чи є пізні трупні явища (гниття, жировіск, муміфікація та ін.), ступінь їх вираженості і анатомічна локалізація;

- наявність ушкоджень на кистях рук та інші особливості;

- пошкодження на трупі, їх анатомічну локалізацію, форми, розміри, характер країв;

- наявність на трупі і навколо нього слідів, схожих на кров, виділень або інших слідів та ін. [207, с. 168, 169].

У разі необхідності до огляду місця події залучаються спеціалісти з інших галузей науки та техніки.

По-третє, під час огляду місця події слід оглядати не лише безпосередньо місце виявлення трупа, але і прилеглу до нього територію. Вчинення вбивства особи похилого віку та самотньої особи, пов'язаного із заволодіння їх майном, неможливе без знарядь злочинів, без засобів проникнення у домоволодіння та ін. Тому розслідування злочинів досліджуваного виду немислиме без огляду зазначених предметів. Зокрема під час огляду домоволодіння, де виявлено труп особи похилого віку, необхідно приділяти особливу увагу виявленню і фіксації слідів зламу замків будинку або квартири та проникнення до них. В цьому разі слід фіксувати стан замків, дверних петель, сліди застосування сторонніх предметів, знарядь злому, сліди транспортних засобів, предмети, що знаходяться на території домоволодіння та використані злочинцями під час вчинення злочину тощо.

Разом з тим ретельному дослідженню підлягають ймовірні місця зберігання викраденого майна. Якщо воно знаходилося в сейфах, замкнених ящиках столів, шаф, слід оглянути зовнішню поверхню дверцят, бічні грані, за які злочинці могли братися руками, стосуватися відкритими частинами тіла, а також одягом. Незайвим є вивчення перерахованих ділянок під різними кутами освітлення, з використанням збільшувальних приладів, потужних джерел світла, дактилоскопічних порошків дозволить виявити і зафіксувати сліди. Таким же чином повинні обстежитися і внутрішні поверхні ящиків, полиць і інших сховищ та предмети, які перебували всередині вищеописаних об'єктів. Виявлені на них сліди злому вивчаються з метою встановлення того, які знаряддя при цьому використовувалися, які операції для цього виконувалися.

Важливо виявити і зафіксувати сліди, розташовані біля трупа. Якщо це сліди ніг, їх конфігурація порівнюється з розмірами і формою, приватними ознаками взуття, одягненими на ноги трупа, вимірюється відстань, на якій знаходяться ці сліди від нижніх кінцівок померлого і т.д. При наявності підстав припускати, що сліди залишені іншими суб'єктами, досліджується їх напрямок щодо трупа і глибина або чіткість відображення окремих елементів цих відображень [64].

По-четверте, окрему увагу під час огляду місця події слід приділяти пошуку та закріпленню негативних обставин. Негативні обставини – це будь-які фактичні дані, що мають відношення до справи, які неможливо пояснити, виходячи з первісної версії (з версії, що здається спочатку найбільш ймовірною). Негативні обставини мають особливо важливе значення для виявлення інсценувань, тобто фактів штучного створення особою, зацікавленою в певному результаті слідства, обстановки, що не відповідає обставинам дійсної події [161].

Так, Тимошенко І. І. констатує, при огляді особлива увага звертається на відсутність слідів і предметів, які повинні були бути при тих умовах, в

яких вчинено вбивство [210, с. 80]. Як справедливо зазначає В. П. Колмаков, злочинець знищує все первинне місце події, наприклад, шляхом підпалу будинку, де було вчинене вбивство, і таким чином створює вторинне місце події [94, с. 55].

Слід зауважити, що виявлення трупа в місці займання, як правило, є ознакою кримінального характеру пожежі. Насамперед, на місці події за допомогою судового медика необхідно спробувати встановити причину смерті людини. Обов'язково встановлюються особа загиблого та його діяльність у день пожежі. Виявлення на місці пожежі людських останків є підставою для відкриття кримінального провадження за фактом їх виявлення [89, с. 92].

В цьому контексті доцільно підкреслити, що як ознаки приховування вбивств може розглядатися нереалістичний характер слідів імітованої події. Суб'єкт приховування в прагненні переконати слідство в натуральності створюваної картини втрачає відчуття реальності і створює зайву кількість слідів, або надає їм таку форму закінченості, яка практично не зустрічається на практиці. Виявивши ознаки приховування, слідчий має можливість створити уявну модель дії, в результаті яких вони утворилися У випадках фальсифікації, неповного знищення матеріальних слідів вбивства можлива їх реконструкція. Встановивши, які використовувалися прийоми і способи приховування, слідчий може висунути версію про зміст, характер приховуваних обставин злочинної події і її слідів [64].

По-н'яте, необхідно детально фіксувати отриману інформацію шляхом протоколювання, фотозйомки та відеозапису. Адже, як справедливо відзначає І. М. Якимов, замало виявити важливе і потрібне для справи під час огляду, слід правильно закріпити і відобразити все спостережене і знайдене в зовнішніх формах, що дають правильне і точне уявлення кожному, хто по ним повинен ознайомитися з результатами огляду. Нерідко протокол огляду складається з грубими процесуальними помилками, що

призводить надалі до втрати доказового значення проведеної слідчої (розшукової) дії [233, с. 194].

Вважаємо очевидним, що перелік об'єктів, які необхідно зафіксувати під час огляду місця події, повинен охоплювати:

- труп (поза трупа, характерні пошкодження, сліди) та одяг трупа;
- знаряддя вбивства, а також знаряддя і засоби, що використовувались злочинцями для проникнення в житлове приміщення (свердло, викрутка, лом тощо);
- ділянка місцевості, де виявлено труп (ложе трупа, сліди, що там виявлені);
- місце проникнення злочинця на територію домоволодіння потерпілого (вікно, двері) та шляхи відходу виконавців нападу з місця злочину;
- об'єкти, на яких відбилися сліди зберігання викраденого майна (ящики та полиці столів і шаф, сейфи, коробки, шкатулки від нагород, одяг із слідами медалей, орденів, квитанції про отримання пенсій та ін);
- предмети і речі, залишені злочинцем (недопалки цигарок, обгортки від цукерок, елементи одягу, записки з адресом потерпілого, предмети маскуванню тощо);
- прилягаючі ділянки місцевості, де можуть бути також виявлено сліди злочинців в тому числі сліди використання транспортних засобів (під'їзд, подвір'я, сходи, коридор).

Надзвичайно важливою особливістю фіксування ходу огляду місця події є застосування технічних засобів фіксації. Можливості технічних засобів фіксації дуже різноманітні. Їх здатність відтворювати форму, просторові відносини, динамічні характеристики об'єкта, передавати мову, інтонацію, жестикуляцію, послідовність здійснюваних прийомів, атмосферу і т. п. обумовлює більш адекватне відображення значимих обставин, які малодоступні протоколюванню. І тут хотілося б виділити саме цифрові

засоби фіксації при проведенні слідчих (розшукових) дій, так як їх можливості набагато ширше і продуктивніше «аналогових» [141, с. 134].

Окремо варто вказати на вибір методики огляду місця події, який здійснюється під час загального ознайомлення з місцем події. На цьому етапі слідчий визначає умовні границі місця події та вузлових об'єктів, одним із яких є труп [121, с. 309]. Слід пам'ятати, що багато слідчих при огляді місця події обмежують його простір площиною (підлоги, що оглядається або квартири, асфальтованого покриття, на якому залишилися сліди транспортної події, і т. д.), при цьому нерідко забувають, що всякий простір має три виміри, і, зокрема при огляді місця події, крім пошуків слідів в певній площині, їх слід ще шукати вище і нижче її рівня і в цьому напрямку активізувати свою увагу [161].

Загальновідомо, що огляд трупа складається з двох етапів – загального і детального. При загальному огляді досліджується та фіксується:

- розташування трупа на місці події, яке визначається шляхом виміру відстані від темені голови трупа і підшви його ноги (взуття) до нерухомих об'єктів, що знаходяться на місці події;
- поза трупа, зокрема. розташування окремих частин тіла трупа (голови, тулуба, руки, ноги) відносно одна одної;
- зовнішній вигляд одягу, що знаходиться на трупі;
- знаряддя спричинення смерті, механічно з'єднані з трупом (ніж, що стирчить в грудях трупа, петля на шийі трупа та ін.), їх положення, стан, ознаки.

В цілому положення, поза трупа, зовнішній вигляд його одягу, а також знаряддя спричинення смерті дозволяють встановити механізм і характер виникнення події.

На детальній стадії огляду трупа можна змінити його положення, позу, переміщати. При цьому оглядається:

- ложе трупа, на якому можуть знаходитися предмети і сліди, які мають доказове значення;

- предмети одягу, що знаходиться на трупі (матеріал, колір, розмір, маркування, надписи, пошкодження, наявність слідів, а також наявність в карманах одягу предметів та документів). Під час огляду предмети одягу з трупа знімаються та оглядаються окремо. Слідчий оглядаючи одяг, звертає особливу увагу на його стан (опущені або підняті, цільні, розірвані або розрізані, мокрі, вологі чи сухі окремі його предмети, застебнуті або розстебнуті гудзики тощо). Після цього необхідно ретельно, бажано за допомогою лупи, оглянути поверхню одягу для виявлення на ній часток (грунту, рослин, волосся, волокон та ін.);

- тіло трупа. При цьому фіксується: стать, приблизний вік, довжина трупа, особливості структури обличчя та голови, колір волосся, очей і шкірних покривів, стан очей, характер, ступінь та розташування трупних плям, температура тіла, стан трупного опромінення, ознаки гноїння та інші трупні зміни;

- характер і розташування пошкоджень на тілі, розміри, форма пошкодження його краю, відповідність пошкодженням на одязі;

- наявність запаху з роту;

- ознаки переміщення або зміни положення тіла після отримання травми. Потім необхідно виявити і зафіксувати наявність на відкритих частинах трупа плям, патьоків або бризок крові тощо [9, с. 251-252; 56, с. 71].

Цікавими є дані узагальнень кримінальних проваджень, проведеними В. С. Кузьмічовим та Ю. М. Чорноус. Відповідно до цих даних, за фактом вчинення вбивства, у 87 % випадків місце знаходження трупа збігалося з місцем вчинення вбивства, а у 13 % випадків встановити особу загиблого було досить проблематично. В останніх випадках важливого значення для впізнання трупів і навіть для встановлення мотиву вбивства набувало

вивчення під час огляду змісту кишень одягу потерпілих, їх взуття, головних уборів, носових хустин, записів у записній книжці, різних документів та інших речей, які виступали потенційними джерелами інформації [119, с.75-76].

Отже, у разі, якщо труп не впізнаний, він описується за ознаками словесного портрету: спочатку визначається статура і довжина трупа. Навіть при вимірюванні рулеткою, довжина трупа встановлюється приблизно, оскільки в подальшому, в міру розвитку трупних явищ вона дещо збільшиться. Після цього описується форма, розміри голови, обличчя, чола, носа, губ, підборіддя, колір волосся, очей і т.д. Опис здійснюється зверху вниз з перерахуванням загальних і приватних ознак. Серед останніх потрібно шукати не тільки шрами, сліди опіків, хірургічних операцій, родимі плями, татуювання, а й ознаки звичок: нікотинові плями на пальцях рук, рубці, синці, отвори від ін'єкцій, сліди постійного носіння обручок, сережок, ланцюжків, браслетів і т.д. Уважно досліджується зубний апарат, фіксується запах з порожнини рота [64].

Окремо наголосимо на тому, що під час огляду місця події доволі часто виникає потреба оперативного орієнтування членів слідчо-оперативної групи щодо знаряддя злочину, яким могли бути нанесені пошкодження одягу, адже визначення, виявлення та вилучення знарядь злочину мають важливе значення для його розслідування. Пошкодженням одягу вважається порушення його цілісності у результаті впливу механічних, термічних та інших факторів. Залежно від походження пошкодження на одязі можна поділити на: – пошкодження, спричинені гострими предметами; – пошкодження, спричинені тупими предметами; – термічні пошкодження; – хімічні пошкодження; – пошкодження, спричинені дією вогнепальної зброї [135, с. 200].

Одним з головних завдань огляду місця події по даній категорії злочинів є встановлення того, що сталося: вбивство, інший злочин,

самогубство, нещасний випадок, ненасильницька смерть. Ознаками вбивства можуть бути перш за все пошкодження на трупі і сліди боротьби: вирвані ділянки ґрунту, трави, зламані гілки, сліди волочіння, пошкоджені і розкидані меблі, наявність предметів, які використовувалися в якості знаряддя злочину, сліди крові та ін. [64]. Ознаками вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, окрім вищеописаних ознак, є виявленні в домоволодінні відкриті шафи, полиці, велика кількість розкиданих речей, перевернуті ліжка, розрізані м'які іграшки, подушки тобто ознаки того, що злочинці шукали гроші або інше цінне майно в побутових предметах, враховуючи, що цінне майно особи похилого віку в більшості випадків зберігають в квартирах, житлових будинках, гаражах, в предметах побутових меблів.

Таким чином, від якісного дослідження місця події залежить успіх подальшого розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. Огляд місця події в даному випадку виконує пошукову та орієнтуючу функції, а повне і всебічне його проведення дозволяє планувати організацію і тактику провадження наступних слідчих (розшукових) дій, висувати версії щодо особи злочинця та ін. Коли під час огляду вдається виявити різноманітні сліди, то досить досвідчений слідчий, що володіє творчим мисленням і реалістичною фантазією, може відтворити не тільки фізичні риси обличчя вбивці, але іноді і деякі риси його характеру, емоцій, підмітити прояви деяких стійких навичок, скласти уявлення про його відносини з убитим, про ступінь знайомства з обстановкою на території, де було вчинено вбивство [168, с. 75-76].

3.2. Допит

Насамперед, допит є невід'ємною, обов'язковою, найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією під час розслідування будь-яких злочинів і, незважаючи на це, складною, тому що простий запис повідомлюваних допитуваним відомостей не є його змістом. На погляд О. М. Зініна, за

допомогою допиту необхідно досить повно, чітко, з необхідною деталізацією зафіксувати саме ту інформацію, яка є доказовою, свідчить про обізнаність допитуваної особи та достовірність його показань [79, с. 106].

Проблеми допиту були і залишаються предметом досліджень значного кола науковців. Над цією тематикою працювали відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема Ю. П. Алєнін, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, А. М. Васильєв, В. К. Весельський, В. І. Галаган, І. В. Гловюк, А. В. Дулов, Д. В. Затєнацький, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, А. О. Ляш, О. І. Мотлях, О. М. Процюк, С. М. Стахівський, М. В. Салтєвський, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, В. Ю. Шепітько, М. О. Янковий та багато інших науковців.

В рамках нашого дослідження ми не будемо детально розглядати численні точки зору вітчизняних та зарубіжних криміналістів та процесуалістів про поняття і тактичні прийоми допиту, а наведемо лише деякі із них.

Автор поділяє думку Д. А. Поліщука, про те, що допит – це, в основі своїй, спілкування в діалозі, в зміні ролей слухача і того, хто говорить. Причому цей діалог регламентований нормами кримінального процесуального законодавства, повинен бути детально розпланований слідчим, але в той же час глибоко варіативний – так як його зміст і зовнішні форми різноманітні. У допиті з неминучістю виявляються всі закономірності психології спілкування [167, с. 36]. Як вважає А. В. Дулов та П. Д. Нєстерєнко, якщо розглядати допит лише як засіб пізнання слідчим фактів минулого, фактів, які він не може бачити і спостерігати в даний час самостійно, шляхом сприйняття, почутого від людей, які розповідають про події, які відбулися, то це буде лише зовнішньою формою допиту. Для розуміння сутності даного поняття, підкреслюють науковці, необхідно виходити, перш за все, з того, що це психічне ставлення двох людей. Тобто, допит – це процес взаємної розумової і інформаційної діяльності, взаємодії

допитуваного і слідчого з метою встановлення фактів, обставин, які мають значення для справи [69, с. 57-58].

Отже, допит є ефективним засобом одержання доказів, який широко застосовується у практиці розслідування кримінальних правопорушень. Потенціал допиту може розглядатися в якості деякого обсягу доказової інформації, яка знаходиться в прихованому стані в джерелі доказів (допитуваному). Ця доказова інформація може бути виявлена, правильно сприйнята і використана слідчим тільки за умови вільного володіння ним тактикою допиту, всією системою спеціальних прийомів і методів [167, с. 3-4]. В цьому контексті слід зазначити, що уміння слідчого тактично правильно і ефективно провести допит здатне дати слідству відчутне просування вперед, чого не можуть дати інші слідчі дії й навіть їх комплекс. За належного тактичного уміння допит видається найбільш простим і, що є важливим на першочерговому етапі розслідування, швидким способом одержання криміналістично-значущої інформації [2, с. 171]. Водночас, на думку Л. Д. Удалової, уміння слідчого розбиратися в психології людей, володіти і аналізувати їх поведінку, володіти тактичними прийомами логіко-психологічного впливу, правильно інтерпретувати показання в процесі допиту з метою встановлення їх справжності, достовірності, повноти, визначення позицій допитуваного, все це далеко не повний перелік необхідних вимог для проведення допиту в якості способу отримання вербальної інформації [217, с. 177].

Таким чином, тактика допиту була і завжди буде залишатися актуальною для науки криміналістики, тому що саме в тактиці допиту відображається увесь тактичний потенціал і професійні якості слідчого [77, с. 5].

Домінуючою у науці є думка про те, що всі допити повинні проводити лише слідчі, оскільки вони краще обізнані і володіють прийомами встановлення психологічного контакту і тактикою допиту, що є невластивним

оперативним працівникам, які часто застосовують незаконні методи одержання показань, що призводить до обмови (самообмови), ускладнює встановлення істини і здатне надовго уповільнити розслідування. Перший же допит підозрюваного повинен проводити досвідчений слідчий, витриманий, з урівноваженим характером. Він повинен сприймати, як йому викладаються обставини справи, ретельно оцінюючи як самі показання, так і те, як саме вони викладаються допитуваними, з метою вчасно помітити ознаки надання неправдивих показань, оскільки внаслідок погроз і насилля затримані можуть зізнатися у вчиненні злочинів, що не вчинялися ними [2, с. 172].

Кольченко В. П. наголошує, зміст допиту утворює сукупність передбачених законом дій слідчого і допитуваної особи щодо:

- 1) посвідчення в особі, роз'яснення прав, обов'язків і відповідальності особам, які беруть участь в допиті;
- 2) передачі відомостей допитуваною особою, тобто дачі показань і їх отримання (сприйняття і з'ясування, в необхідних випадках за допомогою залучених до участі в допиті перекладача чи спеціаліста) особою, яка проводить допит;
- 3) постановці питань перед допитуваною особою в цілях її спонукання до доповнення наданих нею показань;
- 4) застосування аудіозапису, відеозапису даної слідчої дії;
- 5) протоколювання ходу і отриманих результатів допиту;
- 6) переконання у правильності записаних в протоколі показань [95, с. 11].

На нашу думку, особливістю отримання доказів у провадженнях аналізованих вбивств відрізняється допит потерпілих [158, с. 200-203]. У ситуаціях, коли потерпілі залишаються живими після спроб позбавити останніх життя з корисливих мотивів, звісно мають місце допит таких осіб. В даному випадку, допит потерпілого входить до переліку тих слідчих дій,

які по можливості повинні виконуватися негайно, тому що повідомлена ними інформація активно задіюється в процес встановлення і розшуку злочинця [82, с. 259-261].

Так, наприклад, гр. І, розбивши вікно проник в будинок та пройшов у спальню. В цей час прокинувся літній хазяїн і, побачивши непрошеного гостя, почав вставати з ліжка. Зловмисник підійшов до чоловіка й, поваливши його на ліжку став душити. Дружина потерпілого прокинулась й, підбігши до гр. І., стала відтягувати його від чоловіка. Хлопець, розвернувшись, кілька разів вдарив жінку й відштовхнув її. Після цього злодій став вимагати від пенсіонерів аби вони віддали йому всі гроші, які в них є. Поряд з тим гр. І. не припиняв душити чоловіка, а лише почав іще наносити йому удари по обличчю. Потім хлопець, схопивши банку, що стояла на столі, вдарив жінку, а коли вона знов упала, почав бити чоловіка, поки банка не розбилась, а той не втратив свідомість. Тоді хлопець, намагаючись «навіки заспокоїти» потерпілого став душити його до тих пір, поки той не перестав подавати ознаки життя. Після цього гр. І взявся за жінку. Вимагаючи видати йому всі гроші, гр. І. взявся душити жінку, спочатку руками, а потім і за допомогою подушки. В цей момент, побачивши на підлозі праску, хлопець підібрав її і, накинувши шнура від неї на шию потерпілої у вигляді петлі, почав давити зі всіх сил. Але жіночці вдалось просунути руки попід шнур, що й врятувало їй життя. Злодій не міг цього побачити, бо вона лежала на животі, а коли жінка прикинулась мертвою, він їй повірив і пішов шукати гроші в інших кімнатах. Після цього, гр. І. намагаючись приховати сліди злочину, підпалив ковдру і покинув домоволодіння, де як він думав, вогонь укриє всі сліди злочину. Показання ж вижившої потерпілої допомогли встановити особу злочинця та, як бачимо, механізм вчинення кримінального правопорушення.¹

¹ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 15.03.2012 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>

Таким чином, допит таких осіб є можливим лише тоді, коли був вчинений замах на вбивство або коли смерть потерпілого настала через деякий час після заподіяння тілесних ушкоджень. Тому у випадках, коли потерпілий залишився живим і в свідомості, потрібно бути готовим провести його допит негайно. Якщо потерпілий може говорити, то потрібно заздалегідь мати низку послідовно розроблених та недовгих і нескладних питань. Дердюк Б. М. пропонує ставити питання щодо особи злочинця; стану безпеки потерпілого до вчинення замаху; механізму вчинення злочину та шляхів відходу виконавців нападу з місця злочину; кола можливих очевидців і свідків злочину; наявності опору злочинцям з боку потерпілого або інших осіб; особливих прикмет злочинців; осіб із близького оточення потерпілого, які знали про його ворогів; місцезнаходження компрометуючих даних на підозрюваних; мотивів нападу [61, с. 205-206]. Після встановлення корисливого мотиву нападу на осіб похилого віку та самотніх осіб, слід з'ясувати, що було викрадене, характерні ознаки, особливі прикмети викрадених речей, суму викрадених грошей тощо.

Відтак, невід'ємним елементом проведення допиту, як важливої форми процесуального спілкування, є постановка запитань. Вивчення слідчої практики дозволило виокремити *групи запитань, які доцільно ставити під час допиту потерпілим, які залишились живими після нападу.*

1) Які цінні речі викрадені? Чи може потерпілий описати їх, назвати індивідуальні ознаки? Чи може надати документи (квитанції про отримання пенсії чи інших виплат, технічний паспорт, товарний чек, ярлик) на викрадені гроші чи майно або упаковку від викрадених нагород та інших викрадених речей? Чи може потерпілий надати фотографії викрадених речей, в тому числі, на яких би він був зображений з викраденими у нього в результаті злочину предметами? Яка вартість викрадених речей та коли, де і ким вони були придбані?

2) Де зберігались викрадені речі? Хто міг знати про наявність у потерплого заощаджень, цінних нагород, золотих виробів, цінних ікон, предметів антикваріату та інших викрадених речей? Хто міг знати про придбання та місцезнаходження викраденого майна? Хто міг знати про дату отримання та суму пенсії або інших виплат? Хто проявляв будь-який інтерес до викраденого майна потерпілого? Хто з числа сторонніх осіб навідувався останнім часом до потерпілих, наприклад, під видом працівників пошти, різноманітних соціальних служб та ін.

3) Якщо ж напад було вчинено на потерпілого з метою заволодіння нерухомим майном останнього (квартира, будинок), необхідно з'ясувати: Хто знав з про те, що нерухомість належить йому на підставі свідоцтва про право власності та інших документів? Хто знав, що жертва нападу проживає одна та не має близьких родичів? Чи може надати документи на житло (свідоцтво про право власності, договір дарування, договір купівлі-продажу тощо)? Хто був ініціатором угоди купівлі-продажу, дарування та іншої угоди щодо відчуження нерухомості (потерпілий сам мав намір продати житло чи ініціатива належала іншій стороні)? Хто наполягав на відчуженні житла, які прикмети цих осіб, які умови висували, чи не тиснули на потерпілого? Хто, крім потерпілого, є співвласником житла і, які стосунки з цими особами? Чи не могли інші співвласники вступити у злочинну змову з вбивцями? Чи підписувала потерпіла особа будь-які документи на відчуження квартири (будинку)? В якому стані особа похилого віку чи одинока особа підписувала такі документи (алкогольного чи наркотичного сп'яніння тощо)?

4) За яких обставин було вчинено напад на потерпілого? Чи перебували в цей час поблизу люди? Чи кликав він на допомогу? Чи діяв злочинець один або їх було декілька? Чи може він описати зовнішність, риси обличчя, одяг, головний убір і інші прикмети цієї особи (осіб)? Чи може він повідомити дані про одяг нападника? Чи зможе потерпілий впізнати нападника?

5) Якщо злочинців було кілька, яким чином між ними були розподілені ролі і хто з них був найбільш активний? Називали злочинці один одного по іменах або за прізвиськами? Які слова говорив нападник? Чи говорив він в повний голос або пошепки? Чи не було в його голосі характерні особливості (картавість, шепелявість, проголошення пам'ятних слів або виразів і т.д.)? Чи не зустрічав він нападника раніше? Чи не спілкувалися вони незадовго до вчинення злочину?

6) Чи застосовувалося насильство до потерпілого і в якій формі? Які знаряддя та засоби при цьому використовувались? Чи може потерпілий описати зброю або предмет, які перебували в нього в руках? Як злочинець ними діяв (наносив удари, демонстрував, висловлював загрозу застосування)? Чи не залишилися на місці події будь-які належні йому предмети або його сліди?

7) У якому напрямку зник злочинець (злочинці)? Чи використовували транспортний засіб? Яка модель, колір, реєстраційні номери та особливі прикмети транспортних засобів?

Цілком обґрунтованою є думки слідчих про необхідність допиту свідків на початковому етапі розслідування. Метою допиту свідка є отримання інформації не лише безпосередньо про події злочину, а й інших відомостей, наприклад, про події, які передували злочину (передумови злочину), особу злочинця й такі, що можуть бути використані у процесі розслідування для виявлення нових доказів та перевірки й оцінки наявних. Змістом показань свідка можуть бути не тільки відомості про фактичні дані, а й його аргументи, судження, умовиводи [148].

На відміну від потерпілого, свідок дає показання про зовнішність злочинця більш об'єктивно, точніше фіксує свою увагу на події внаслідок того, що він менш підвладний емоційному впливу від злочину. Тому допитувати свідка більш доцільно одразу ж після вчинення злочину, а потерпілого (якщо він залишився живим) – через певний час, який

потрібний для подолання шоку [61, с. 205]. Допит вказаних осіб, як правило, проходить в умовах безконфліктних ситуацій.

Вивчення кримінальних проваджень дозволяє зробити деякі загальні висновки про коло осіб, яких потрібно допитувати у провадженнях цієї категорії, а також типовий перелік питань, що підлягають з'ясуванню.

1) Типовий перелік запитань для проведення допиту *свідків, які першими виявили труп при розслідуванні* зазначених убивств (рідні та близькі потерпілого, сусіди, співмешканці, працівники соціальних служб та ін.): коли вами було виявлено труп; де (в якому місці) було виявлено труп; при яких обставинах ви виявили труп; чому звернули увагу на наявність трупа (був прихований, знаходився відкрито); хто ще був присутній при виявленні трупа; хто першим побачив труп; що собою являє місце виявлення трупа; на які обставини ви звернули увагу; чи звернули увагу на наявність пошкоджень на трупі, якщо звернули то, на які саме; яка поза трупа була у момент його виявлення; ваші дії після виявлення трупа; чи не змінювалася поза трупа з моменту його виявлення вами, якщо змінювалася, то у зв'язку з чим і ким це було зроблено; які предмети знаходилися поряд із трупом; через скільки часу після виявлення трупа прибули співробітники поліції; що ви робили у цей час, чи покидали ви місце події [120, с. 148-149].

2) Не менш важливим є типовий перелік запитань для проведення допиту *свідків, які мають певне відношення до жертви злочину* (рідні та близькі, колеги по роботі, сусіди. Суттєве значення має допит таких свідків, які проживають поряд із місцем вчинення вбивства або місця проживання потерпілих тощо): коли вам стало відомо про вчинений злочин щодо потерпілого; якщо особа зникла, то коли і при яких обставинах; з ким спілкувалася жертва злочину; яке коло спілкування; яке коло інтересів у потерпілої особи; як проводила потерпіла особа вільний час; які у потерпілої особи найбільш яскраві соціально-психологічні особливості; чи відомо вам про спілкування потерпілої особи у соціальних контактах; чи не було

порушень у потерпілої особи у психологічній сфері; чи не було психологічних зривів (наприклад, спроб суїциду), якщо були, то які їх причини [120, с. 150]; які були у потерпілих цінні речі – старинні ікони, антикваріат, ордени, медалі, золоті речі, гроші, відкладені на похорони тощо.

3) Необхідно підкреслити, що допиту можуть підлягати нотаріуси про обставини посвідчення угоди щодо відчуження житла особи похилого віку або одинокої особи та державної реєстрації правочину; працівники БТІ про обставини реєстрації права власності на житло; працівники ЖЕУ про обставини видачі різноманітних документів, необхідних для відчуження житла. В даному випадку обставинами, що ускладнюють допит таких осіб є: велика зайнятість; небажання надавати інформацію; зацікавленість у вирішенні справи тощо.

Необхідно відмітити, при постановці питань, слід враховувати не тільки їх зміст та формулювання, але і співвідношення їх з тією інформацією, яка до цього відтворювалася свідком [175, с. 223].

Особливої уваги заслуговує планування та проведення допиту підозрюваних, який є важливою та складною слідчою дією. Щодо тактики проведення допиту особи, підозрюваної у здійсненні вбивства, ми цілком поділяємо думку про те, що для слідчого показання допитуваного є джерелом доказів, а для підозрюваного – це засіб захисту від підозри [102, с. 598]. Таким чином, допит має характер боротьби інтересів сторін, що беруть в ньому участь, та означає насамперед протидію, яку слідчому потрібно подолати [4, с. 7].

Особа, яка вчинила злочин, завжди є носієм значно більшої за своїм об'ємом інформації ніж потерпілі та свідки. Підозрюваний представляє для слідчого інтерес з трьох точок зору:

- 1) як особистість;

2) як учасник та спостерігач досліджуваної події, процесу та механізму її відображення;

3) як слідоутворюючий та слідосприймаючий об'єкт [108, с. 532].

Якщо говорити про допит підозрюваних у провадженнях про вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, то в даному випадку можна класифікувати допит таких осіб на дві групи:

1) Допит особи, що вчинила вбивство з раптово виниклим умислом на заволодіння грошима, золотими виробами, орденами, медалями та іншими цінними речами;

2) Допит особи, що вчинила вбивство похилих та одиноких осіб з метою заволодіння нерухомим майном.

На нашу думку, в першому випадку слідчий не відчуває особливих труднощів під час допиту таких осіб, оскільки останні зазвичай зловживають алкогольними напоями та наркотичними засобами, ведуть асоціальний образ життя і не відрізняються кмітливістю і певними розумовими здібностями.

Найбільшою складністю, на наше переконання, характеризується допит другої категорії осіб, серед яких зустрічаються юристи, ріелтори, працівники житлових організацій, працівники правоохоронних органів та ін. Вказані підозрювані вчинили злочин обдумано, завчасно сплановано і тому до слідчої дії у цьому разі необхідно ретельно готуватись і планувати. Зазвичай такий допит здійснюється у конфліктних ситуаціях.

Загальновідомо, що до конфліктних ситуацій під час допиту призводить небажання людини в силу тих чи інших причин повідомити інформацію про «слід пам'яті». Як справедливо з цього приводу зазначає С. К. Пітерцев, за своїм характером допит – складна, багатопланова слідча дія, що часто протікає в умовах так званої конфліктної ситуації. Досягнення цілей допиту обумовлено умінням слідчого змінити дану ситуацію. Для цього потрібно мати високу професійну майстерність, знання людської психології та практичне вміння розбиратися в психологічних особливостях

допитуваного, а також знання і вміння використання при допиті різних тактичних прийомів [164, с. 6].

На нашу думку, *ефективними тактичними прийомами допиту осіб, які вчинили вбивство похилих та одиноких осіб з метою заволодіння нерухомим майном* є такі:

1) Ретельна підготовка до допиту вказаної категорії підозрюваних. Специфікою підготовки до допиту є те, що у слідчого виникає необхідність ознайомлення з низкою документів, використаних під час вчинення злочину даної категорії та відбору серед них тих, що можуть застосовуватися під час провадження допиту. З метою з'ясування загальної картини злочину і мотиву вбивства зокрема слідчий повинен вивчити матеріали кримінального провадження та уважно проаналізувати зміст документів, які відображають факт укладення угоди щодо відчуження житла. У зв'язку з цим, слідчому необхідно звернутися до процедури укладення угоди щодо відчуження житла та її правової регламентації. На підставі вивчення матеріалів кримінального провадження та документів, що містяться в ньому, слідчий повинен встановити: які дії, що вчинювалися під час укладення угоди, є незаконними, в чому вони полягають; які особи їх вчинили, коли і в якому місці; які нормативні акти, що регулюють порядок здійснення правочинів щодо житла, порушувалися тощо [151].

2) Демонстрація допитуваному уявлення про обізнаність слідчого щодо обставин і мотиву вбивства та послідовність пред'явлення доказів під час допиту, зокрема протоколів допиту свідків, потерпілих, речових доказів, документів щодо відчуження житла потерпілого, висновків експертиз (особливо висновків таких експертиз як почеркознавчої, авторознавчої та техніко-криміналістичної експертизи документів) та ін.

3) Максимальна деталізація показань підозрюваного як на первинному, так і на повторному (додатковому) допиті.

4) Тактичні прийоми психологічного впливу. В даному випадку метою застосування засобів психологічного впливу є створення сприятливих умов для розслідування злочину зокрема таких, що забезпечують отримання повної та правдивої інформації про його обставини. Досягнути зазначеної мети можливо шляхом виконання таких завдань, як: активізація мислення, пам'яті особи, пробудження асоціацій, викликавши у неї емоції та почуття; встановлення психологічного контакту як запоруки налагодження співробітництва підозрюваного із слідчим, викриття брехні [31, с. 33].

5) Зміна тактики проведення слідчої дії. Це полягає в зміні предмета розмови, відступі від логічної послідовності обговорення епізодів і фактів злочинної діяльності, перехід від постановки питань до викладу картини скоєного злочину, використанні доказів, які раніше не пред'являлися, і т.д. Все це ускладнює переключення уваги підозрюваного, створює для нього дефіцит часу на обдумування вчинків слідчого, аналіз взаємозв'язку і логіки здійснюваних дій, позбавляє можливості дотримуватися обраного способу, лінії протидії розслідуванню. Результатом цього, як правило, є докази поведінки – оговори, повідомлення суперечливих даних і ін. Мета слідчого при використанні цього прийому не просто спроба «зловити» особу, яка протидіє розслідуванню, на неточності і застереженнях, а створити обстановку, яка переконує його в марності спроб ввести слідство в оману, і на цій основі отримати доказову інформацію про розслідувану подію [14, с. 161-162].

Враховуючи, що вбивство з метою заволодіння нерухомим майном потерпілих зазвичай здійснюється групою осіб, специфічний перелік питань, що ставляться до зазначеної категорії підозрюваних під час допиту, може включати наступні запитання: хто був організатором вчинення вбивства особи похилого віку або самотньої особи, пов'язаного із заволодінням нерухомим майном потерпілого; хто вчиняв вбивство і при яких обставинах; хто оформлював документи, необхідні для відчуження квартири особи

похилого віку чи саодиокої особи та підробляв такі документи; хто відповідав за подальшу легалізацію квартири (будинку); хто підшукував квартири, де проживали особи похилого віку та саодинокі особи і схиляв їх власників до відчуження; хто підшукував покупця на квартиру та досягав домовленості про умови продажу квартири; хто безпосередньо укладав угоду у нотаріуса, у ролі кого (продавця, покупця); хто відповідав за приховування вбивства; хто виступав у ролі посередника, яким чином оформлювалося доручення (письмово, усно чи було підроблено); чи сприяли вчиненню злочину посадові особи, хто саме і яким чином [151].

3.3. Особливості призначення судових експертиз

Загалом, застосування спеціальних знань під час розслідування вбивств осіб похилого віку та саодиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, часто є затребуваним під час огляду місця події, що є невідкладною слідчою (розшуковою) дією в кримінальних провадженнях досліджуваного виду злочинів, проведення допиту, обшуку та інших слідчих дій. Проте домінуючу роль у розслідуванні вбивств відіграють різноманітні судові експертизи, які можуть призначатися як на початковому, так і на подальшому етапах розслідування. В криміналістиці судову експертизу розуміють як засноване на науці практичне пізнання фактичних обставин розслідуваної події [185, с. 10]. На переконання М. В. Салтевського, судова експертиза – це науковий метод дослідження складних, системних матеріальних джерел фахівцем-експертом для одержання доказової інформації. З іншого боку, експертиза являє собою організаційно-тактичну діяльність слідчого, що включає: підготовку матеріалів, вибір експерта та експертної установи, визначення часу призначення експертизи і використання її висновків у доказуванні [180, с. 398].

Різнораніття об'єктів, виявлених на місці події у провадженнях про вбивства осіб похилого віку та саодиноких осіб, що вимагають експертного

дослідження, обумовлюють можливість та необхідність проведення різних видів судових експертиз. В сучасній науковій літературі зазначається, до судових експертиз, що найчастіше зустрічаються в практиці розслідування вбивств, належать наступні: судово-медична, цитологічна, судово-хімічна, судово-біологічна, судово-психіатрична, портретно-криміналістична, почеркознавча, авторознавча, трасологічна, балістична, експертиза холодної зброї, експертиза матеріалів та речовин та ін. Разом з тим, на погляд О. С. Санічіна, є певні проблемні особливості призначення комплексної експертизи, під час якої треба застосувати спеціальні знання фахівців із різних, іноді неоднорідних, галузей науки та техніки [179, с. 19].

На підставі думок слідчих органів досудового розслідування МВС України було зроблено спробу встановити, які судові експертизи, необхідно призначати в процесі розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. Під час дослідження було отримано такі дані щодо судових експертиз: судово-медична – 97,8 %; трасологічна – 94,1 %; дактилоскопічна – 87,5 %; судово-біологічна – 48,5 %; судово-психіатрична – 39,7 %; експертиза холодної зброї – 36,0 %; портретна – 27,9 %; судово-психологічна – 12,5 %; балістична – 10,3 %; інші – 16,2 %.

Вважаємо за доцільне визначити зміст та особливості проведення деяких, на нашу думку, необхідних судових експертиз у провадженнях про вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном.

Безумовно, в першу чергу під час розслідування вбивств має місце призначення *судово-медичної експертизи*, спрямованої на встановлення причини смерті та характеру й механізму тілесних ушкоджень. Відомо, що сучасна судова медицина має в своєму розпорядженні засоби та науково-обґрунтовані методики, що дозволяють вирішити переважну більшість питань, що виникають в процесі розслідування злочинів. Існуючі методи дозволяють визначати приблизну давність настання смерті, тип, вид

знаряддя, яким заподіяно ушкодження, напрямок удару, силу удару, приблизну масу знаряддя, механізм утворення ушкоджень, можливе розташування потерпілого і нападника в момент удару, послідовність нанесення ушкоджень, їх напрямок, встановлювати обставини падіння з висоти і багато іншого [203, с. 83]. Об'єктами судово-медичної експертизи в даному випадку є труп особи похилого віку (одинокі особи) або його частини, особа вбивці, речові докази (кров, залишки одягу і деякі інші предмети) та матеріали кримінального провадження.

Кримінальний процесуальний кодекс чітко зазначив, що експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (ч. 1 ст. 242 КПК України). На сьогодні судово-медична експертиза обов'язково призначається під час досудового розслідування злочинів проти здоров'я особи у випадках, коли існують ознаки насильницької смерті або обґрунтовані підозри на таку смерть, смерть особи настала раптово або при нез'ясованих обставинах за місцем проживання, особа померлого не встановлена.

Питання, які ставляться для вирішення судово-медичної експертизи, залежать переважно від предмета, способу злочинного посягання, методів маскування злочинного наслідку, а також інколи від слідчої ситуації [117, с. 125]. Основними питаннями, які ставляться експерту під час судово-медичної експертизи, є:

1) *При ушкодженнях тупими знаряддями*: яким знаряддям заподіяно ушкодження? Чи є на трупі ознаки, які б дозволяли судити про форму, розмір, вагу й інші загальні та окремі ознаки знаряддя, яке заподіяло ушкодження, і якщо так, то які саме? Чи не могло бути заподіяно ушкодження знаряддям, подібним до поданого (цеглина, каміння, молот

тощо)? Одним чи кількома знаряддями заподіяно ушкодження? Якою є сила завданого удару?

2) *При ушкодженнях гострими знаряддями:* якими є характер й локалізація тілесних ушкоджень, виявлених на тілі особи похилого віку? Чи не заподіяно рану колючим, ріжучим, колючо-ріжучим або рублячим предметом? Якою є давність ушкодження? З якою силою заподіяно ушкодження? При вилученні ймовірного знаряддя злочину, чи не заподіяно поранення цим предметом? Чи є ознаки, які б указували на те, що ушкодження заподіяно в результаті неодноразової дії знаряддя? Якою є послідовність заподіяння поранень? У якому найбільш імовірному положенні перебував потерпілий у момент його поранення?

3) *При отруєннях:* смерть стала результатом отруєння чи вона настала з інших причин? Якою отруйною речовиною і якою її дозою викликано отруєння? Чи сприяли які-небудь захворювання, стан організму особи похилого віку настанню її смерті від отруєння? Яким є походження отруєння – бактеріальним чи небактеріальним? Якщо отруєння бактеріальне, то якою групою мікробів воно викликане? Якщо отруєння небактеріальне, то чи не викликане воно вжиттям у їжу або ліки яких-небудь отруйних речовин тваринного чи рослинного походження?

4) *Питання до експертизи трупа особи похилого віку або самотньої особи при задушенні, викликаного механічними перешкодами органів дихання:* смерть потерпілого настала в результаті задушення (асфіксії)? При механічній асфіксії, смерть настала від удавлення руками чи від інших зовнішніх впливів? Від якого виду механічного задушення настала смерть потерпілого (від удавлення зашморгом, удавлення руками, закриття дихальних шляхів м'якими предметами, від утоплення, закриття дихальних шляхів сторонніми предметами)? Чи мало місце в цьому випадку повішення або удавлення петлею? Смерть настала від утоплення чи мало місце смерть у воді від якихось інших причин (переохолодження, дія крайньої високої

температури води)? Чи не було кинуте у воду мертве тіло? Якщо так, то в результаті яких причин настала смерть? Скільки часу труп перебував у воді [234, с. 57-59]?

5) *Питання стосовно експертизи трупа при настанні смерті від впливу високої температури*: Які пошкодження є на трупі та яких характер їх походження? Чи викликані пошкодження на тілі потерпілого дією вогню чи вони є термічними? У прижиттєвий період чи після настання смерті були отримані потерпілим термічні пошкодження? Від чого настало удушся – від диму, газу, фізичного насилля чи чогось іншого? Коли настала смерть потерпілого? Яка причина настання смерті потерпілого? Чи переміщувався потерпілий під час пожежі? Якщо так, то в якому напрямку він міг рухатись? Які частини тіла потерпілого мають опіки та якого ступеня [89, с. 176-177].

У разі виникнення підозри у тому, що потерпілого було отруєно, призначається *комплексна судово-медична та судово-хімічна експертиза*, яка повинна визначити: чи отрутою викликана смерть; якщо так, то яким видом; яким шляхом отрута була введена до організму; яка приблизна доза використаної отрути; чи могла отрута потрапити всередину трупа випадково [61, с. 210].

Так, наприклад, чорний ріелтор С. з двома співучасниками для укладення договору довічної ренти вибирали пенсіонерів, які мали або хронічні серцево-судинні захворювання, або проблеми з алкоголем. Своїх майбутніх жертв «чорний ріелтор» шукав через громадські та благодійні організації. Для вбивств пенсіонерів С. з метою заволодіння їх квартирами придбав китайську біодобавку, в яку підмішував снодійне. У квартиру до пенсіонерів злочинці проникали під приводом перевірити лічильники на воду і вводили «смертельний укол», від якого останні втрачали свідомість і вмирали [216].

При розслідуванні убивств достатньо часто звертаються до *експертизи біологічних об'єктів* (біологічних слідів людського походження) з

використанням методів дослідження ДНК – судово-геномної експертизи (геномна судово-медична експертиза).

Так, згідно з висновком молекулярно-генетичної експертизи, в біонашаруваннях на змиві з піднігтьових зрізів з обох рук потерпілої П. були ДНК двох осіб жіночої та чоловічої статі: самої потерпілої і чоловіка, ймовірний вік якого від 25 до 35 років. Швидше за все, старенька перед смертю пручалася і подряпала свого вбивцю. Так у слідства з'явилися перші дані про підозрюваного [215].

Слід зазначити, що судово-геномна експертиза – новий вид судово-біологічного дослідження, пов'язаний із ідентифікацією (ототожненням) людини на підставі спеціальних знань у галузі судової медицини та криміналістики, молекулярної біології та генетики людини. Тому деколи судово-геномну експертизу називають молекулярно-генетичною. Об'єктами дослідження судово-геномної експертизи є: плями біологічних речовин (крові, сперми, слини, поту, виділень з носу та ін.); частини (фрагменти) тіла (шкіри) людини; кісткові тканини; біологічні сліди залишені на одязі, недопалках тощо [120, с. 161].

Дослідження біоматеріалу з метою ідентифікації особи проводяться в наступних випадках:

- встановлення належності біоматеріалу (крові, слини, волосся, органів, тканин та окремих частин тіла) конкретній особі або виключення такої належності;
- встановлення статевої належності біологічних слідів та об'єктів;
- діагностичного типування з метою наступної ідентифікації з об'єктами злочинів;
- встановлення, чи є рештки або частини трупа рештками однієї людини і чиїми саме за дослідженням зразків близьких родичів;

- виявлення зв'язку між різними злочинами – встановлення, що сліди біоматеріалу, які виявлені на місцях різних злочинів, залишені однією і тією ж особою;

- порівняння генетичного профілю біологічного об'єкта з генетичними даними, які зберігаються в комп'ютерній базі даних, і за співпадіння – зорієнтувати слідство на пошук певної особи [140, с. 248-249].

Необхідною умовою ефективності даного дослідження є дотримання наступних правил щодо забезпечення збереження та придатності біологічного матеріалу для ідентифікації особи на основі генетичної інформації:

- до вилучення необхідно приступати в мінімально короткі строки з моменту утворення слідів;

- вилучення будь-яких об'єктів проводиться тільки після їх фотофіксації та опису в протоколі процесуальної дії;

- переважно вилучати сліди разом із предметом, на якому вони виявлені (змиви робити тільки у тих випадках, коли інший спосіб вилучення неможливий);

- усі операції вилучення слід проводити виключно в гумових рукавичках;

- використовують чисті металеві інструменти. Після закінчення роботи з кожним об'єктом інструменти протирають ватним тампоном, змоченим 70 % розчином етилового спирту, а потім сухим тампоном (чи прожарити над вільним полум'ям спиртівки, запальнички тощо) для запобігання переносу мікрочасток з одного об'єкта на інший. Волосся вилучається руками або пінцетом;

- при вилученні об'єкта біологічного походження завжди необхідно мати контроль предмета-носія (його частину без слідів біологічного походження: зіскоб або змив), необхідний для проведення лабораторного дослідження;

– вологі сліди та контрольні зразки завжди просушують тільки при кімнатній температурі в затемненому приміщенні, сліди необхідно захищати від дії прямого сонячного проміння, високої температури, вологи, забруднень, тертя, протягів тощо;

– кожен вилучений об'єкт упаковується окремо в паперові конверти. За умови вологого стану слідів не допускається використання синтетичних матеріалів (полімерних пакетів та інших полімерних плівок), які перешкоджають циркуляції повітря. Такі сліди вилучають після їх висихання, або ж беруть мазки чи роблять змиви;

– усі речові докази повинні бути упаковані таким чином, щоб їх не можна було вилучити без порушення упаковки. У разі неправильного упакування предмети не можуть бути використані в суді як достовірні речові докази [150, с. 15-16].

При розслідуванні вбивств, прихованих інсценуванням, призначають не тільки судово-медичну, біологічну, а й інші види експертиз, у тому числі й дослідження мікрооб'єктів, для чого здійснюють судово-медичний огляд підозрюваного. На тілі злочинця, одязі, взутті, предметах, що знаходилися при ньому, можуть залишитися сліди з місця події – крові, інші виділення потерпілого, частки ґрунту, фарби, тканини, волокна, а також сліди боротьби – садна, синці, подряпини тощо. Відсутність подібних за певних обставин, їх розбіжність з показаннями будуть вказувати на наявність негативних обставин, що свідчать про інсценування [187, с. 115].

У випадках, коли злочинці намагаються приховати сліди вбивства шляхом підпалу, має місце *призначення пожежно-технічної експертизи*. Пожежно-технічна експертиза дозволяє встановити очаг пожежі, час виникнення й поширення вогню, що має вирішальне значення при зіставленні згодом з настанням смерті особи, виявленої на місці події. Також може бути встановлена причина загоряння, що має суттєве значення для викриття інсценування.

Як справедливо наголошує В. М. Кіцелюк, основним об'єктом пожежно-технічної експертизи є саме місце пожежі. Необхідність дослідження експертом місця пожежі, викликана особливостями об'єктів експертизи, якими є обгорілі частини будівель, споруд, протипожежний інвентар, різні механізми та матеріали, залишки згорілих речовин. На місці пожежі експерт може оцінити ознаки, які в сукупності дозволять виявити причину пожежі. Крім того, не кожен речовий доказ (через розміри чи з інших причин) може бути вилучено з місця пожежі, а в матеріалах слідчого огляду не завжди можливо повністю відобразити обстановку пожежі та зафіксувати окремі деталі, що мають вирішальне значення для встановлення осередку пожежі. Тому висновок експерта заснований лише на матеріалах провадження, часто робить його неповним та необґрунтованим. Водночас науковець зазначає, що при виявленні типових слідів, що вказують на підпал чи інсценування самозапалення, призначаються також судова електротехнічна, хімічна експертизи та експертиза матеріалів, речовин і виробів [89, с. 173, 174].

При розслідуванні вбивств, прихованих інсценуванням, у випадках, коли вбивство інсценується раптовим зникненням особи похилого віку або самотньої особи, при виявленні скелетованого трупа призначається *портретно-криміналістична експертиза*. При такій експертизі застосовується метод аплікації – тобто накладення діапозитива прижиттєвого портрета загиблого на знімок черепа, виконаних в одному масштабі. Збіг константних точок дозволяє дійти до висновку про особу загиблого [68, с. 399-402].

У ряді випадків при розслідуванні вбивств, осіб похилого віку та самотніх осіб з метою заволодіння житловою площею, виникає необхідність у проведенні *почеркознавчої, авторознавчої та техніко-криміналістичної експертизи документів*. В даному випадку мова йде про криміналістичне дослідження документів на житлову площу, документів, що посвідчують

особу (паспорт) тощо.

Водночас, це може бути в разі виявлення передсмертної записки при самогубстві. Такі експертизи можуть установити виконавця й автора цієї записки. Якщо є необхідність перевірити написані документи, що мають значення у справі, з метою встановлення, ким – підозрюваним чи потерпілим – вони написані, також призначається почеркознавча експертиза. Це особливо важливо при приховуванні трупа й повідомленні свідчень про переїзд потерпілого в інше місто чи країну, що підтверджується одержанням звідти листів, телеграм. Цей вид експертизи може встановити особу цих послань і допомогти в розкритті замаскованого вбивства [187, с. 122].

Важливу інформацію можуть надати результати *почеркознавчої експертизи*, яка призначається з метою встановлення виконавця рукописних текстів та підписів у документах на житло (*доручення, довіреність, договір дарування квартири чи будинку, договір купівлі-продажу квартири чи будинку, нотаріально-засвідчені заповіти* тощо).

Так, про зникнення 63-річного військового пенсіонера заявила його знайома. Вона розповіла, що чоловік протягом п'яти місяців не виходив на зв'язок. Перевірка даного повідомлення показала, що в березні на ім'я зниклого в іншому регіоні був оформлений новий паспорт замість втраченого. При порівнянні фотографій на «новому» і раніше виданому паспортах встановлено, що на них зображені різні особи. У травні трикімнатна квартира зниклого була продана за дорученням. Слідчі встановили осіб, причетних до зникнення. Ними виявилися четверо раніше судимих чоловіків на чолі з 54-річним жителем. За версією слідства, зниклий намір переїхати до своєї знайомої на постійне місце проживання, а перед цим продати квартиру. Про його наміри стало відомо злочинним елементам. Так, один з підозрюваних увійшов у довіру до пенсіонера, регулярно приходив до нього додому. В ході розпивання спиртного обвинувачений з'ясував, що у пенсіонера немає родичів і він має намір продати свою квартиру. Двоє

обвинувачених, на замовлення організатора злочинної групи, вбили пенсіонера в його ж квартирі шляхом задушення. За допомогою своїх співучасників тіло чоловіка, загорнуте в килим, вони вивезли і сховали в підвалі гаража. Після цього організатор злочину виїхав за межі області, де отримав новий паспорт на ім'я убитого, за яким знімав з карти потерпілого військову пенсію, а в подальшому організував продаж його квартири [162].

Таким чином, об'єктами техніко-криміналістичної експертизи можуть бути документи, що підтверджують:

- право власності на житло (свідоцтво про право власності на житло);
- факт укладення договору щодо відчуження приватного житла (договір купівлі-продажу житла, реєстри вчинення нотаріальних дій);
- факт звернення в різноманітні органи з приводу оформлення документів щодо відчуження приватного житла (заяви, а також довідки та виписки з БТІ, ЖЕО тощо, що видаються особі за її вимогою);
- особисті документи (паспорти, посвідчення) тощо.

Водночас, об'єктами почеркознавчої експертизи є тексти рукопису таких документів, частина тексту або підпис на них [151].

Основним завданням судово-почеркознавчої експертизи є ідентифікація особи рукописного тексту, цифрових записів та підпису шляхом порівняння ознак письма, що відобразились в документі, виконавець якого невідомий або викликає сумніви [206, с. 46-47]. Вказана експертиза може вирішувати і деякі діагностичні завдання, зокрема, встановлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком із підробкою (імітацією) почерку іншої особи, визначення статті виконавця, а також належності його до певної вікової групи.

Почеркознавча експертиза вирішує наступні завдання:

- ким із числа осіб, зразки яких надані на вирішення експертизи, виконаний рукописний текст, підпис у відповідному документі?

- чи виконаний рукописний текст, підпис певною особою?
- однією чи різними особами виконано тексти чи підписи в одному чи різних документах?
- чи виконано підпис від імені певної особи саме цією особою, або його виконано іншою особою?
- чи виконано підпис у документі та текст у ньому однією особою?
- чи виконаний текст чи підпис навмисно зміненим почерком?
- чи виконаний рукопис в незвичних умовах?
- чи не виконаний текст з наслідуванням почерку конкретної особи, зокрема особи похилого віку?
- особою, якої статті виконаний рукопис, та, якого віку?

В тих випадках, коли виникає необхідність у виявленні змін змісту літерних або цифрових текстів, виконаних будь-яким способом, встановленні дійсності відтисків печатей, штампів документації, має місце призначення *техніко-криміналістичної експертизи*. Їх пропонується поділити на наступні типи: дослідження рукописних, машинописних та принтерних текстів; підписів; відтисків печатей та штампів; дослідження бланків нотаріальних документів, виготовлених за допомогою ксероксів, факсів, принтерів та типографічним способом.

Найбільш типовими питаннями, що ставляться перед експертом-криміналістом є:

- 1) При дослідженні рукописних текстів та текстів, виконаних друкарським способом:
 - чи присутні в наданих нотаріальних документах зміни, що внесені після початкового виконання; якщо так, то яким способом вони виконані?
 - чи присутні в досліджуваному нотаріальному документі ознаки підробки (підчистка, дописка, травлення)?
 - чи не виконаний запис шляхом змін початкового знаку?
 - яким друкарським пристроєм виконаний документ?

– чи присутній у нотаріальному документі додрукований пізніше текст?

– чи можна прочитати в наданому документі текст, що залитий рідиною?

2) При дослідженні відбитків печатей і штампів:

– чи виконаний відтиск печатки у дорученні, довіреності, договорі дарування квартири чи будинку, договорі купівлі-продажу квартири чи будинку, нотаріально-засвідченому заповіті печаткою, що належить нотаріусу?

– яким способом нанесено відбиток печатки у Витязі з Державного реєстру правочинів та договорі купівлі-продажу?

– що виконано раніше: текст чи відбиток штампу, підпис чи відбиток печатки?

3) При дослідженні бланків нотаріальних документів:

– чи виконаний бланк нотаріального документу на підприємстві, що їх випускає?

– яким способом виготовлено бланки Витягу з Державного реєстру правочинів та договорі купівлі-продажу?

– чи не використано для виготовлення документа заздалегідь заготовлений бланк або частину якогось документа з підписом та іншими реквізитами?

Результативність роботи правоохоронних органів щодо попередження, розкриття, розслідування злочинів неможлива без своєчасного, достатнього і якісного інформаційного забезпечення. Дьоміна Р. Є доречно звертає увагу на розвіяння міфу про те, що зі злочинністю можна впоратися лише при наявності бажання і нових, більш жорстких, законів, а для реалізації цього досить наявних сил, оснащення і засобів усіх видів правоохоронних органів. Поряд з вдосконаленням прийомів, методів і засобів слідчої та оперативної роботи, організаційних, тактичних, технічних і методичних основ

розслідування однією з важливих умов виявлення і розкриття злочинів є ефективне використання системи обліків [60, с. 3-4].

Важливий внесок у розроблення наукових положень із зазначеної проблематики зробили науковці В. В. Бірюков, А. Е. Волкова, Д. В. Дабіжа, Р. Є. Дьоміна, Р. А. Калюжний, М. В. Костенко, Ю. В. Попов, Є. Ю. Свобода, Р. А. Усманов, І. Р. Шинкаренко та ін.

Являючи собою інформаційний процес, розслідування злочинів повною мірою залежить від інформації. Причому криміналістичного значення може набути будь-яка інформація про об'єкти і факти, як та, що була безпосередньо і цілеспрямовано зібрана під час його здійснення, у процесі слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, так і інша, незалежно від походження і первинного призначення, корисна для встановлення окремих обставин і в цілому істини у справі. Особливе місце серед джерел такої інформації займають різноманітні інформаційні системи. Необхідність накопичення та обробки інформації для неодноразового використання в майбутньому ініціювала створення величезної кількості інформаційних систем різного призначення, а в правоохоронних органах (тих, що призначені складати умови в розкритті злочинів) – криміналістичних [32, с. 253].

Інформаційне забезпечення, на думку М. В. Костицького, – це цілеспрямована діяльність, що спирається на правові, організаційні, технічні та методичні передумови, зі збору, переробки, зберігання і створення умов для використання інформації, необхідної для ефективного функціонування системи [74, с. 145.].

Як зазначав Р. С. Белкін, така інформація має потенційно криміналістичне значення, раціональне використання якої з урахуванням її об'єму та різноманіття можливо тільки в рамках інформаційно-пошукової системи, що забезпечує накопичення обробку, зберігання і пошук такої інформації. Така система іменується криміналістичною реєстрацією. Система засобів реєстрації, в свою чергу, складається з підсистем – обліків, які

відрізняються один від одного даними, способами та формами її зосередження та систематизації [102, с. 381].

Свобода Є. Ю. справедливо називає вчення про криміналістичну реєстрацію науковою основою всієї системи криміналістичних обліків. Воно базується на матеріалістичному розумінні навколишнього світу, законах діалектики і теорії пізнання. Розвиток криміналістичної реєстрації, зазначає науковець, органічно пов'язаний з теорією криміналістичної ідентифікації, вченнями про механізм слідоутворення і способи вчинення злочинів та фіксацію доказової інформації. Функціональна складова вчення про таку реєстрацію, відповідно, опирається на окремі положення науки управління, пов'язані з організацією і функціонуванням інформаційних систем, проблемами їх автоматизації й удосконалення, і у своєму розвитку повинна відображати розвиток системи криміналістичних обліків, їх організаційні форми і технічне забезпечення [184].

На думку Є. П. Іщенко, криміналістичний облік – це система реєстрації, зосередження і систематизації певних об'єктів або відомостей про них, пов'язаних зі злочинами. Криміналістичні обліки призначені для діагностичних і ідентифікаційних цілей за індивідуальними прикметами та іншими ознаками об'єктів, коли установчі дані невідомі або приховуються [111, с. 243].

На переконання Р. А. Усманова, криміналістичний облік представляє собою інформаційно-пошукову систему правового характеру, яка містить масив криміналістичної інформації, перетвореної фахівцями за допомогою науково обґрунтованих методів і засобів з метою її використання в розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів [218, с. 85].

Дабіжа Д. В. вважає, що під обліками слід розуміти інформаційні системи, що забезпечують уведення, пошук, узагальнення, зберігання, накопичення та видачу інформації про певні об'єкти та явища [58, с. 11].

В сучасному розумінні, криміналістичні обліки — підсистема кримінальної реєстрації, об'єднана певними цілями й завданнями, єдиною процедурою обліку, способами й формами їх зосередження, систематизації й обробки інформації про об'єкти реєстрації, які ведуться з метою інформаційного криміналістичного забезпечення діяльності по виявленню, розкриттю та розслідуванню злочинів [183].

Разом з тим, успішне використання обліків неможливо без систематизованих знань, відомостей технологічного характеру та довідкових матеріалів [60, с. 71].

Варто зауважити, що криміналістичні обліки становлять значну частину інформаційних систем, що використовують співробітники поліції при розслідуванні кримінальних проваджень та експерти при проведенні експертних досліджень. Вони створені і функціонують з метою сприяння правоохоронним органам у розслідуванні та попередженні злочинів шляхом надання інформації про об'єкти підвищеного криміногенного ризику. Такі об'єкти можуть мати злочинне минуле, бути предметами злочинних посягань або бути навіть не пов'язаними із злочинною діяльністю, але інформація про них може сприяти розслідуванню злочинів. В залежності від безпосереднього призначення, криміналістичні обліки є оперативно-розшукового, інформаційно-довідкового та довідково-допоміжного призначення, які у своїй сукупності утворюють систему криміналістичної реєстрації [169, с. 213-214].

В. В. Бірюков, вивчаючи практику використання інформаційного забезпечення під час розслідування злочинів, зазначає, що криміналістичного значення, в певній ситуації, набуває інформація, отримана з будь-яких систем. Такої думки дотримуються 90,7 % науковців та 88,8 % працівників практичних підрозділів з числа анкетованих вченим працівників слідчих, оперативних та експертних підрозділів. При цьому 63,4 % науковців і 84,6 % практиків визнали вчення, що розглядається, складним та малорозробленим в

криміналістиці, а 84,5 % підкреслили що прогалини в теорії адекватно позначаються на практичній діяльності [33, с. 2].

Дійсно, аналізуючи погляди науковців та практиків, можна дійти висновку, що однією з суттєвих причин недостатнього рівня розслідування кримінальних правопорушень є комплекс проблем саме у сфері обліків та автоматизованих інформаційних систем. Оскільки розслідування кримінальних правопорушень є пошуково-пізнавальною діяльністю, визначну роль мають відігравати її інформаційне забезпечення, раціональна організація й уміле використання відомостей, зосереджених в обліках та автоматизованих інформаційних системах правоохоронних органів. Проте розробка, впровадження й використання обліків та автоматизованих інформаційних систем в органах і підрозділах Міністерства внутрішніх справ має здебільшого безсистемний, стихійний характер, оскільки здійснюється окремими підрозділами. Як правило, окреслені процеси потребують унормування відповідно до положень чинного законодавства, узгодженості, а також спеціально розроблених методів і окремих методик. До того ж сьогодні практиці бракує адекватного наукового забезпечення [58, с. 3].

В цьому контексті справедливою є думка В. Г. Афанасьєва про те, що інформація може бути скільки завгодно повною, достовірною та сучасною, але якщо люди не підготовлені до роботи з нею, якщо процедури прийняття рішення на основі інформації не відпрацьовані, якщо недостатньо чітко і виразно розподілені функції між органами управління і людьми, управління не буде ефективним [6, с.120].

Отже, у теперішній час криміналістична реєстрація, знаходиться у триваючому процесі свого удосконалення і розвитку, спрямованому на опанування і впровадження нових методів реєстрації, також на уніфікацію системи криміналістичної реєстрації на всіх рівнях, покращення її технічної бази та ефективності використання облікових даних, особливо у розшукових цілях. Щодо вчення про криміналістичну реєстрацію, то його ще не можна

вважати повністю утвореною теорією, бо воно знаходиться у процесі свого становлення [219, с. 173].

Втім, повертаючись до теми дослідження, зазначимо, що наведене не применшує значення криміналістичних обліків у розслідуванні кримінальних правопорушень. Практика показує, що розкрити такі злочини, як вбивства без достатнього інформаційного забезпечення важко, а іноді і зовсім неможливо. Так, за спостереженнями працівників органів досудового розслідування під час розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, слідчі та оперативні працівники використовували наступні криміналістичні обліки:

- дактилоскопічний облік – 76,5 %;
- трасологічний облік – 61,0 %;
- облік осіб за ознаками зовнішності – 37,5 %;
- облік генетичних ознак людини – 29,4 %;
- облік ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів) – 27,2 %;
- облік записів голосів та мовлення осіб – 20,6 %;
- балістичний облік – 19,1 %;
- облік холодної зброї – 13,8 %;
- вибухотехнічний облік – 11,8 %;
- облік матеріалів, речовин та виробів – 8,8 %;
- пожежно-технічний облік – 7,4 %.

За даними дослідження Д. В. Дабіжи, необхідність у використанні даних інформаційних систем існує щодо кожного кримінального правопорушення – такої думки дотримується 85,7 % опитаних працівників Національної поліції України; щодо деяких – 12,9 %; при цьому не визначилися лише 1,4 % респондентів. Практично щодо кожного кримінального правопорушення часто виникає необхідність у використанні даних персонального оперативно-довідкового обліку (перевірка на наявність

судимості особи) у 97,1 % опитаних; до таких обліків не зверталися 1,4 % працівників; така сама частина опитаних зверталася до таких обліків доволі рідко. Імовірність розкриття кримінального правопорушення за наявності вилучених з місця події слідів рук оцінюється як висока у 58,6 % респондентів; 40 % вважають її невисокою; упевнені, що такої ймовірності взагалі немає – 1,4 % працівників [58, с. 14].

Таким чином, слідча та судова практика незаперечно засвідчує високу ефективність використання дактилоскопічного обліку. Це зумовлено з одного боку тим, що сліди рук (в т.ч. відбитки пальців) часто залишаються на місці вчинення злочину, а з іншого – великим об'ємом накопичених дактилоскопічних масивів, що в сукупності збільшує ймовірність безпосередньої ідентифікації особи злочинця. Об'єктом дактилоскопічного обліку є відбитки пальців рук підозрюваних осіб, які разом з установчими даними особи (прізвище, ім'я, по-батькові, стать, дата народження та ін.) складають дактилокарту. Крім цього дактилоскопічному обліку підлягають сліди пальців рук виявлені на місці злочину [98].

Цілком обґрунтовано під час розслідування вбивств не можна обійтись без трасологічного обліку. Так, за виявленням на місці події слідам взуття можна визначити тип, вид, модель взуття, його розмір, і на цій основі розрахувати приблизний зріст людини, яка залишила слід. Для цих цілей можуть бути використані довідкові матеріали, каталоги зі зразками взуття, картотечні фотообліки, а також відеообліки, які дають можливість за наявним малюнком підошовної частини взуття визначити конкретну модель і одержати зображення її зовнішнього вигляду.

Визначено перспективним упровадження пошуку по довідкових обліках, якщо спеціалісти на місці події будуть користуватися комп'ютером типу «Notebook» з модемом типу GPRS/GSM Wireless PCMCIA або мобільним телефоном, що підтримує функцію GPRS. Це дозволить не тільки переглядати в пошуковому (автоматизованому) режимі наявні на комп'ютері

бази даних зразків взуття, але також підключатися до центрального серверу або до тих сайтів, де міститься необхідна інформація [41, с. 72-73].

Звісно, одним з головних обліків, які використовуються під час розслідування вбивств – це облік осіб за ознаками зовнішності. Це стосується виявлення невпізнаних трупів з ознаками насильницької смерті. З даним видом криміналістичного обліку тісно зв'язаний облік осіб, що пропали без вісти.

Особливого, на нашу думку, значення під час розслідування вбивств набуває облік генетичних ознак людини. Слід зазначити, що оперативно-пошукові колекції формуються з ДНК-профілів:

- осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, взятих під варту, засуджених у випадку їх добровільної згоди;
- біологічних слідів, вилучених при огляді місця події, у тому числі за фактами безвісного зникнення осіб, проведення інших слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;
- невпізнаних трупів.

Обліку підлягають ДНК-профілі, отримані за допомогою генетичних аналізаторів та визначені за рядом стандартних систем маркерів (локусів), які є єдиними для експертних лабораторій відповідно до рекомендацій Європейської мережі науково-криміналістичних установ [109, с. 259].

Визначну роль відіграє збір інформації про предмети, які були викрадені злочинцем. При підготовці таких матеріалів суттєве значення має звернення до різноманітних каталогів, довідкових даних, Web-сторінок з описом і зовнішнім виглядом найпоширеніших об'єктів злочинного зазіхання, наприклад, предметів антикваріату, ювелірних і інших виробів. Підготовча стадія збору орієнтуючої інформації закінчується складанням спеціальних пошукових таблиць і підготовкою фототаблиць-орієнтувань, які містять ілюстративний матеріал, що може бути отриманий з інформаційно-довідкових картотек і натурних колекцій [41, с. 74; 173, с. 110].

Таким чином, на сьогодні досягнення мети розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, поряд зі слідчими (розшуковими) діями, організаційними та оперативно-розшуковими заходами передбачає також комплексне використання криміналістичних обліків, оскільки розслідування кримінальних правопорушень немислиме без використання можливостей різноманітних інформаційних систем, в яких відображаються масиви криміналістичної інформації. Не виключено, що серед значного обсягу такої інформації міститиметься саме та корисна інформація, що може мати виключно криміналістичне значення.

Отже, при підготовці до судових експертиз слідчий повинен приділити значну увагу визначенню об'єктів експертного дослідження, завдань експертові у вигляді питань, скласти їх повний перелік та забезпечити збереження об'єктів експертизи. В складних випадках слідчий користується консультативною допомогою спеціаліста щодо правильного формулювання питань експертові.

Висновки до розділу 3

1. Аналіз практики розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, дає змогу виокремити такі найбільш розповсюджені місця події, що підлягали слідчому огляду: домоволодіння потерпілого (будинок, квартира, гараж, город, подвір'я тощо); відкрита місцевість (лісосмуга, лісопосадка, каналізаційні колектори тощо).

2. У провадженнях про вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, як правило, допиту підлягає дві категорії підозрюваних: особи, що вчинили вбивство з раптово виниклим умислом на заволодіння грошима, золотими виробами, орденами, медалями

та іншими цінними речами; особи, що вчинили вбивство похилих та саодинокх осіб метою заволодіння нерухомим майном. На нашу думку, в першому випадку слідчий не відчуває особливих труднощів під час допиту таких осіб, оскільки останні зазвичай зловживають алкогольними напоями та наркотичними засобами, ведуть асоціальний образ життя і не відрізняються кмітливістю і певними розумовими здібностями. Найбільшою складністю, на наше переконання, характеризується допит другої категорії осіб, серед яких зустрічаються юристи, ріелтори, працівники житлових організацій, працівники правоохоронних органів та ін. Вказані підозрювані вчинили злочин обдумано, завчасно сплановано і тому до слідчої дії у цьому разі необхідно ретельно готуватись і планувати, оскільки такий допит, як правило, здійснюється у конфліктних ситуаціях.

2. На підставі думок слідчих органів досудового розслідування МВС України було зроблено спробу встановити, які судові експертизи, необхідно призначати в процесі розслідування вбивств осіб похилого віку та саодинокх осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. У ході дослідження було отримано такі дані щодо судових експертиз: судово-медична – 97,8 %; трасологічна – 94,1 %; дактилоскопічна – 87,5 %; судово-біологічна – 48,5 %; судово-психіатрична – 39,7 %; експертиза холодної зброї – 36,0 %; портретна – 27,9 %; судово-психологічна – 12,5 %; балістична – 10,3 %; інші – 16,2 %. Водночас розкрито особливості призначення судово-медичної-експертизи, комплексної судово-медичної та судово-хімічної експертизи, експертизи біологічних об'єктів, пожежно-технічної, портретно-криміналістичної, почеркознавчої, авторознавчої та техніко-криміналістичної експертизи документів. Зокрема, визначено об'єкти експертного дослідження, особливості їх збереження та завдання експертів у вигляді питань.

4. Розкрито можливості криміналістичних обліків, зокрема при розслідуванні досліджуваних злочинів можливе використання: дактилоскопічного – 76,5 %; трасологічного – 61,0 %; обліку осіб за ознаками

зовнішності – 37,5 %; обліку генетичних ознак людини – 29,4 %; обліку ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів) – 27,2 %; обліку записів голосів та мовлення осіб – 20,6 %; балістичного обліку – 19,1 %; обліку холодної зброї – 13,8 %; вибухотехнічного обліку – 11,8 %; обліку матеріалів, речовин та виробів – 8,8 %; пожежно-технічного – 7,4 %.

ВИСНОВКИ

У висновках на основі дослідження комплексу питань, що виникають у діяльності органів досудового розслідування, сформульовано наукові положення та отримано результати, що в сукупності розв'язують важливе наукове завдання методико-криміналістичного забезпечення розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. Найсуттєвішими з них є наступні:

1. Аналіз кримінальних проваджень дозволив розділити зазначену категорію злочинів за способом підготовки на дві групи: вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, що вчиняються без попередньої підготовки (57,8 %); вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, що вчиняються із попередньою підготовкою (43,2 %). В ході проведених досліджень встановлено, що досить часто вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, вчиняються без попередньої підготовки. В даному випадку можна відзначити, що вбивця вчиняє імпульсивний злочин під впливом раптово виниклого наміру, прагнучи до досягнення бажаної мети. Ця ситуація виникає в тих випадках, коли у суб'єкта несподівано з'являється можливість легкого заволодіння майном потерпілого, зазвичай віктимної поведінки, або виникає термінова потреба в грошах на придбання наркотиків, спиртного і т.п.

Значне місце в підготовці до вчинення вбивства займають дії, пов'язані з пошуком майбутньої жертви (осіб похилого віку та одиноких осіб) і знайомство з нею. З цією метою правопорушники під будь-яким приводом відвідують будинки, виявляють потерпілих віктимної поведінки, встановлюють з ними знайомство і потім здійснюють щодо цих осіб злочин. Обираючи спосіб вбивства, злочинець враховує особистісні особливості майбутньої жертви, спосіб життя тощо. Як свідчить практика, злочинці

володіють інформацією про те, хто, де і з ким проживають потерпілі, у кого з людей похилого віку є проблеми зі здоров'ям, і де вони зберігають свої заощадження.

2. Доведено, що переважна більшість вчинення вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, супроводжується приховуванням вчиненого. Спосіб приховання слідів вбивства може вказує на зв'язок злочинця і жертви, оскільки часто злочинцями є родичі або знайомі осіб похилого віку. Дії та прийоми щодо приховання вбивства є перш за все формою протидії розслідуванню, які не тільки містять інформацію про спосіб, механізм здійснення злочину та особистість злочинця, але і залишаються супутником усіх етапів кримінального провадження. Характерними способами приховання вчиненого вбивства зазначеної категорії осіб є негайне заволодіння майном і зникнення з місця вчинення злочину – 47,1 %; приховування знарядь і засобів вчинення злочину (найчастіше цей спосіб полягає у знищенні, перенесенні, спалюванні, скиданні у річку, переховуванні та зберіганні, затирання або змивання слідів крові; підпал одягу з метою знищення мікрочастинок тощо) – 35,3 %; приховування трупа – 29,4 %; інсценування самогубства або нещасного випадку – 27,5 %; дії по маскуванню зовнішності і використання чужого одягу – 23,5 %.

3. Визначено інші елементи криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, а саме розкрито: діапазон об'єктів криміналістичного дослідження, на яких залишаються сліди вбивств (труп потерпілого або його частини, що зберігають у собі інформацію про спосіб, знаряддя, час вчинення злочину, можливі ознаки злочинця тощо; особа злочинця; предмети, які викрадаються вбивцями; предмети, за допомогою яких було вчинено злочин; інші предмети матеріального світу); роль обстановки, місця та часу вчинення злочинів та їх зв'язки з іншими елементами цієї характеристики; психологічні складові

потерпілих осіб похилого віку, що приваблюють злочинці (самотність, немічність, хворобливість, довірливість, добродушність тощо); соціальні, соціально-демографічні та соціально-психологічні властивості особи злочинця. Виявлені характерні і стійкі зв'язки між структурними елементами аналізованої групи злочинів, які дозволили зробити висновок про те, що найбільшу тактичну, пошукову та оперативну значимість має взаємозв'язок чотирьох і більше елементів криміналістичної характеристики, в основі якої лежить особа потерпілого (особи похилого віку та самотні особи). Водночас кореляційні зв'язки носять вірогідний характер та виступають орієнтиром під час розслідування кримінальних правопорушень.

4. На підставі думок науковців і вивчення практики розслідування кримінальних проваджень щодо вбивств осіб похилого віку та самотніх осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, беручи за основу якісну, стосовно можливості досягнення цілей розслідування, характеристику, визначен слідчі ситуації як сприятливі та несприятливі, розкриття суті яких, дає можливість більш повно дослідити обставини події.

Підкреслено значення слідчих версій як засобів пізнавальної діяльності слідчого на початковому етапі розслідування. На версію про вчинення вбивства з метою заволодіння майном потерпілого вказує інформація про наявність заощаджень, предметів антикваріату, орденів, нагород та інших цінних речей у потерпілого; обстановка вчинення вбивства (безлад в оселі, перевернуті меблі, викинуті на підлогу речі із шафи та ящиків, знятий та порізаний матрац з ліжка тощо), яка підтверджує той факт, що в домоволодінні шукали гроші та цінні речі; відомості про продуманість проникнення у житло; наявність інформації щодо відчуження нерухомого майна потерпілих на користь сторонніх осіб.

Запропоновано типові слідчі версії за суб'єктом вчинення вбивства особи похилого віку та самотньої особи, пов'язаного із заволодінням їх майном, враховуючи характер взаємовідносин підозрюваного та потерпілого,

тривалість їх знайомства, родинні зв'язки, об'єктом злочинну (життя особи або матеріальні цінності); характер спільних інтересів.

5. Звернено увагу на важливість використання різних видів та форм взаємодії під час розслідування злочинів. Найбільш доцільні форми взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами в процесі розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном: доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам – 64,7 %; консультації – 47,0 %; погоджене планування спільних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів – 41,2 %; спільна узгоджена діяльність у складі слідчо-оперативної групи – 35,3 %; обмін взаємодіючих суб'єктів інформацією, що надходить за повідомленнями про вчинені злочини і злочини, що готуються, а також з інших питань слідчої й оперативно-розшукової діяльності (зокрема, використання можливостей автоматизованих банків даних, криміналістичних та оперативно-довідкових обліків тощо) – 35,3 %; надання допомоги слідчому при провадженні окремих слідчих (розшукових) дій – 23,5 %; координація проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій – 29,4 %; спільне використання техніки, засобів зв'язку і транспорту, що має в своєму розпорядженні оперативні підрозділи тощо – 17,6 %; спільний аналіз причин і умов, що сприяють вчиненню злочину, та обговорення профілактичних заходів – 11,8 %.

6. Наголошено, що основним засобом збирання доказів даного виду злочинів на початковому етапі розслідування є огляд місця події. Проаналізовано особливості проведення даної слідчої (розшукової) дії та надано рекомендації стосовно алгоритму її проведення. Запропоновано перелік об'єктів, які необхідно зафіксувати під час огляду місця події: труп (поза трупа, характерні пошкодження, сліди) та одяг трупа; знаряддя вбивства, а також знаряддя і засоби, що використовувались злочинцями для

проникнення в житлове приміщення (свердло, викрутка, лом тощо); ділянка місцевості, де виявлено труп (ложе трупа, сліди, що там виявлені); місце проникнення злочинця на територію домоволодіння потерпілого (вікно, двері) та шляхи відходу виконавців нападу з місця злочину; об'єкти, на яких відбилися сліди зберігання викраденого майна (ящики та полиці столів і шаф, сейфи, коробки, шкатулки від нагород, одяг із слідами медалей, орденів, квитанції про отримання пенсій та ін); предмети і речі, залишені злочинцем (недопалки цигарок, обгортки від цукерок, елементи одягу, записки з адресом потерпілого, предмети маскування тощо); прилягаючі ділянки місцевості, де можуть бути також виявлено сліди злочинців в тому числі сліди використання транспортних засобів (під'їзд, подвір'я, сходи, коридор).

7. Найчастіше як свідків допитують осіб, які першими виявили труп; які мають певне відношення до жертви злочину (рідні та близькі, колеги по роботі, сусіди); нотаріуси про обставини посвідчення угоди щодо відчуження житла особи похилого віку або самотньої особи та державної реєстрації правочину; працівники БТІ про обставини реєстрації права власності на житло; працівники ЖЕУ про обставини видачі різноманітних документів.

Наголошено, що під час досудового розслідування допиту підлягає дві групи підозрюваних: особи, що вчинили вбивство з раптово виниклим умислом на заволодіння грошима, золотими виробами, орденами, медалями та іншими цінними речами; особи, що вчинила вбивство похилих та самотніх осіб метою заволодіння нерухомим майном. Особливою складністю характеризується допит другої категорії осіб, серед яких зустрічаються юристи, ріелтори, працівники житлових організацій, працівники правоохоронних органів та ін. Запропоновано комплекс тактичних прийомів та специфічний перелік питань, що ставляться до зазначеної категорії підозрюваних під час допиту.

8. До найбільш поширених видів експертиз при розслідуванні даного виду злочинів належать: судово-медична – 97,8 %; трасологічна – 94,1 %;

дактилоскопічна – 87,5 %; судово-біологічна – 48,5 %; судово-психіатрична – 39,7 %; експертиза холодної зброї – 36,0 %; портретна – 27,9 %; судово-психологічна – 12,5 %; балістична – 10,3 %; інші – 16,2 %. Розкрито особливості призначення судово-медичної-експертизи, комплексної судово-медичної та судово-хімічної експертизи, експертизи біологічних об'єктів, пожежно-технічної, портретно-криміналістичної, почеркознавчої, авторознавчої та техніко-криміналістичної експертизи документів.

Під час розслідування досліджуваних злочинів можливе використання: дактилоскопічного – 76,5 %; трасологічного – 61,0 %; обліку осіб за ознаками зовнішності – 37,5 %; обліку генетичних ознак людини – 29,4 %; обліку ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів) – 27,2 %; обліку записів голосів та мовлення осіб – 20,6 %; балістичного обліку – 19,1 %; обліку холодної зброї – 13,8 %; вибухотехнічного обліку – 11,8 %; обліку матеріалів, речовин та виробів – 8,8 %; пожежно-технічного – 7,4 %.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2004. 22 с.
2. Александренко О. В. Організація та особливості тактики допиту у кримінальних провадженнях про серійні вбивства. *Актуальні проблеми досудового розслідування: зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф.* Київ, 2015. С. 171-173.
3. Ароцкер Л. Е. О соотношении процессуальных, тактических и этических начал в следственных действиях. *50 лет Советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия: краткие тезисы докл. и науч. конф.* Ленинград, 1972. С. 52–55.
4. Ароцкер Л. Е. Тактика и этика судебного допроса. Москва, 1969. 120 с.
5. Асямов С. В. Психологические основы следственной тактики. URL: <http://yurpsy.com/files/ucheb/prog/l1.htm>
6. Афанасьев В. Г. Социальная информация и управление обществом. Москва: Политиздат, 1975. 408 с.
7. Баев О. Я. О методических основах расследования насильственных преступлений. *Актуальные вопросы уголовного права, процесса и криминалистики: сб. науч. тр.* Калининград, 1998. С. 74-82.
8. Баев О. Я. Основы криминалистики: курс лекций. Москва: Экзамен, 2001. 288 с.
9. Балашов Д. Н., Балашов Н. М., Маликов С. В. Криминалистика: учебник. Москва: Инфра, 2005. 503 с.
10. Балашов А. Н. Взаимодействие следователей и органов дознания при расследовании преступлений (уголовно-процессуальное и криминалистические исследования): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.

12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Москва, 1973. 18 с.

11. Барсукова О. В. Старческая преступность и преступления против лиц пожилого возраста (криминологические и уголовно-правовые проблемы): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Владивосток, 2003. 27 с.

12. Баулін О. В., Карпов Н. С. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: монографія. Київ, 2001. 232 с.

13. Бахарев Н. В., Митюшкин Ю. И. Взаимосвязи элементов криминалистической характеристики краж из садоводческих, дачных организаций и их значение для выдвижения типовых следственных версий. *Ученые записки Казанского государственного университета*. 2007. Т. 149. кн. 6. С. 284- 289.

14. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). Киев, 2002. 268 с.

15. Бахин В. П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: лекция. Киев, 1999. 34 с.

16. Бахтеев Д. В. Ситуационный характер процесса расследования преступлений: проблемные ситуации и подходы к их разрешению. *Российский юридический журнал*. 2013. № 1. С. 106–112.

17. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва: Изд-во НОРМА, 2001. 240 с.

18. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы от теории к практике. Москва: Юрид. лит., 1988. 304 с.

19. Белкин А. Р. Криминалистические классификации. Москва: Негатрон XXI, 2000. 93 с.

20. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Москва: Юрист, 1997. Т.2. 464 с.
21. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Москва: Юрист, 1997. Т.3. 480 с.
22. Белкин Р. С., Лифшиц Е. М. Тактика следственных действий. Москва: Новый юрист, 1997. 176 с.
23. Белкин А. Р. Теория доказывания: науч.-метод. пособие. Москва: НОРМА, 1999. 418 с.
24. Белозеров Ю. Н., Рябоконь В. В. Производство следственных действий: учеб. пособие. Москва, 1990. 66 с.
25. Бердичевский Ф. Ю. Взаимодействие органов следствия и дознания как организационная система. Пути совершенствования. *Советское государство и право*, 1973. № 12. С. 106-110.
26. Березутский, Е. Ю. Актуальные вопросы теории и практики исследования материальной обстановки места убийства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Иркутск, 2001. 22 с.
27. Бессонов А. А. Особенности методики расследования убийств, совершенных организованными преступными группами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград, 2003. 233 с.
28. Быков В. М. Некоторые аспекты организации первоначального этапа расследования групповых преступлений. *Проблемы первоначального этапа расследования*. Ташкент, 1986. С. 52–59.
29. Быховский И. Е. Осмотр места происшествия. Москва: Прокуратура СССР, 1973. 97 с.
30. Быховский И. Е. Развитие и совершенствование следственных действий. *50 лет Советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия*: краткие тезисы докл. и науч. конф. Ленинград, 1972. С. 31–35.

31. Бишевец О. В. Тактико-психологічне забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій: навч. посібник. Київ: Алерта, 2015. 140 с.
32. Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів: поняття, система, завдання. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 252-255.
33. Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2011. 31 с.
34. Бойко О. А. Криминологическая характеристика и предупреждение корыстно-насильственных преступлений, совершаемых в отношении женщин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Омск, 2006. 213 с.
35. Булулуков О. Ю. Висунення версій при розслідуванні вбивств «без трупа» *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*, 2004. № 4 С. 226-229.
36. Валеев М. Х. Криминалистическая характеристика и особенности первоначального этапа расследования вымогательств: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Уфа, 1997. 256 с.
37. Васильев А. Н. Следственные версии. *Советское государство и право*, 1960. № 8. С. 54–63.
38. Ведерников Н. Т. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики преступлений. *Криминалистическая характеристика преступлений*. Москва, 1984. С. 74-78.
39. Весельський В. К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*, 2011. № 25. С. 193-199.
40. Видонов Л. Г. Криминалистические характеристики убийств и системы типовых версий о лицах, совершивших убийство без очевидцев:

методические рекомендации к использованию систем типовых версий. Горький: Прокуратура Горьк. Обл., 1978. 53 с.

41. Волкова А. Е. Використання інформаційно-довідкових обліків при проведенні слідчих дій. *Форум права*, 2008. №1. С.71-76.

42. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия: монография. Москва; Калининград: Калинингр. ун-т, 1997. 248 с.

43. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия: понятие, обоснование и содержание. *Актуальные вопросы уголовного права, процесса и криминалистики*: сб. науч. тр. Калининград, 1998. С. 55-62.

44. Гавло В. К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц. *Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования*: матер. науч. конф. Минск, 1973. С. 88-93.

45. Гавло В. К. Судебно-следственные ситуации: психолого-криминалистические аспекты: монография. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2006. 226 с.

46. Гевко В. В. Використання непроцесуальної інформації під час доказування у стадії попереднього розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 1996. 20 с.

47. Герасимов И. Ф. К вопросу о следственной ситуации. *Следственная ситуация*. Москва, 1985. С. 6–11.

48. Глазырин Ф. В. Психология следственных действий. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983. 136 с.

49. Головин М. В. Проблемы целеопределения в расследовании: монография. Краснодар: КубГАУ, 2014. 162 с.

50. Грибунов О. П. Расследование преступлений против личности и собственности: учебное пособие. Иркутск: ФГОУ ВПО ВСИ МВД России, 2010. 183 с.

51. Гришко О. М. Запобігання корисливим злочинам щодо осіб похилого віку: віктимологічне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Київ, 2010. 16 с.

52. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Грац, 1882./Пер. с нем. Смоленск, 1896. 157 с.

53. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Москва: Лекс Эст, 2002. 1088 с.

54. Гуляев А. П. Следователь в уголовном процессе. Москва: Юрид. лит., 1981. 191 с.

55. Гурский М. К. Соотношение дознания и предварительного следствия: лекции. Львов: ЛГУ, 1965. 54 с.

56. Гусев С. И. Руководство по расследованию убийств. Москва: «Юридическая литература», 1977. 399 с.

57. Гуткин И. М. Органы дознания и предварительного следствия системы МВД и их взаимодействие. Москва: Акад. МВД СССР, 1986. 156 с.

58. Дабіжа Д. В. Використання обліків та автоматизованих інформаційних систем при розслідуванні кримінальних правопорушень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2017. 22 с.

59. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2000. 19 с.

60. Демина Р. Е. Проблемы криминалистической регистрации и ее использование в расследовании преступлений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2001. 214 с.

61. Дердюк Б. М. Особливості провадження окремих слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування вбивств. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2014. № 2(5). С. 201-212.

62. Динту В. А. Співвідношення обстановки злочину і способу злочину. *Актуальні проблеми держави і права*, 2012. С. 593-598.

63. Долинин В. Н., Рачева Н. В. Особенности расследования грабежей и разбойных нападений, совершаемых на открытой местности: учеб.-метод. пособие. Екатеринбург: Изд-во Уральского юридического института МВД России, 2002. 439 с.

64. Драпкин Л. Я., Карагодин В. Н. Криминалистика: учебник / 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Проспект, 2011 – 766 с. URL: <http://knigi.news/kriminal/221-kriminalisticheskaya-harakteristika-34269.html>

65. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций. Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1987. 168 с.

66. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций. *Следственные ситуации и раскрытие преступлений*: науч. тр. Свердлов. юрид. ин-та. Свердловск, 1975. С. 40–44.

67. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя. Правовые и организационные проблемы. Киев: Наук. думка, 1984. 184 с.

68. Дубягин Ю. П. Руководство по розыску и расследованию неочевидных убийств. Москва: Буквица, 1977. 480 с.

69. Дулов А. В., Нестеренко П. Д. Тактика следственных действий. Москва, 1971. 272 с.

70. Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск : Изд-во БГУ, 1979. 128 с.

71. Еникеев М. И., Образцов В. А., Эминов В. Е. Следственные действия: психология, тактика, технология: учебн. пособие. Москва: Проспект, 2011. 216 с.

72. Еникеев М. И. Юридическая психология: учебник. СПб.: Питер, 2004. – 478 с. URL: <http://yurpsy.com/files/xrest/8/015.htm>.
73. Еникеев М. И. Юридическая психология: учебник для вузов. Москва: Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 2001. 517 с.
74. Жалинский А. Э., Костицкий М. В. Эффективность преступлений и криминологическая информация. Львов: Изд-во «Вища школа», 1980. 235 с.
75. Жерж Н. А., Дирдін М. Є. Слідчі ситуації та типові криміналістичні версії щодо особи злочинця при розслідуванні окремих насильницьких злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*, 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 117-121.
76. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 232 с.
77. Зайцева И. А. Процессуальные и тактические особенности допроса подозреваемого, обвиняемого, проводимого при участии защитника: монография. Москва: Юрлитинформ, 2006. 229 с.
78. Зеленский В. Д., Влезько Д. А., Головин М. В., Грицаев С. И. Основные положения следственной тактики: монография. Краснодар: КубГАУ, 2011. 275 с.
79. Зинин А. М. Криминалист в следственных действиях: учебно-практическое пособие. Москва: Экзамен, Право и закон, 2004. 144 с.
80. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления. *Социалистич. Законность*. Москва, 1971. Вып. № 11. С. 14-19.
81. Зуйков Г. Г. Поиск преступников по признакам способов совершения преступлений: учеб. пособие. Москва: Высш. шк. МВД СССР, 1970. 135 с.
82. Исаенко В. Н. Проблемы теории и практики расследования серийных убийств : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2005. 423 с.

83. Калімбет І. Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 211 с.

84. Кан А. Г. Допрос на предварительном следствии: учебное пособие. Алматы: Казахский национальный университет им. аль-Фараби, 2013. 278 с.

85. Карагодин, В. Н. Криминалистическое значение данных о способе сокрытия преступления. *Правоведение*, 1990. № 2. С. 92 – 96.

86. Карнеева Л. М. Правовые основы взаимодействия следователя с сотрудниками милиции. *Социалистическая законность*, 1981. № 5. С. 50–53.

87. Карпов Н. С. Слідчі ситуації: поняття, сутність та значення у досудовому кримінальному провадженні про податкові злочини. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*, 2015. № 4(81) С. 122-129.

88. Карпушин С. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. – 210 с.

89. Кіцелюк В. М. Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 251 с.

90. Князьков А. С. О критериях значимости криминалистической характеристики преступления. *Вестник Томского государственного университета*, 2007. Вып. 304. С. 122-128.

91. Когутич І. І. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств та обумовлені ними алгоритми дій слідчого. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*, 2013. Вип. 1. С. 233-247.

92. Колесниченко А. Н., Савченко А. С. К вопросу о понятии способа совершения преступления в криминалистике. *Вопросы криминалистики и судебной экспертизы*: сб. Душанбе, 1962. С. 59–63.

93. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений: текст лекции. Харьков: Изд-во Харьк. юрид. ин-та, 1976. 28 с.

94. Колмаков В.П. Следственный осмотр. Москва: Юрид. лит., 1969. 196 с.

95. Кольченко В. П. Допрос как способ доказывания и средство обеспечения прав личности в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Саратов, 2003. 26 с.

96. Коновалова В.Е. Вбивство: мистецтво розслідування: монографія. Харків: Факт, 2001. 311 с. URL: <http://ua.coolreferat.com>

97. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология. Харьков: Консум, 1999. 157 с.

98. Кофанов А. В. Автоматизована дактилоскопічна універсальна пошукова система «Калина». URL: <http://intkonf.org/kyurn-kofanov-av-avtomatizovana-daktiloskopichna-universalna-poshukova-sistema-kalina/>

99. Краснова О. Порождение заблуждений: пожилые люди и старость. *Отечественные записки*, 2005. № 3. С. 11-18.

100. Крылов И. Ф. Розыск, дознание, следствие: учеб. пособие. Ленинград: Ленингр. гос. ун-т, 1984. 216 с.

101. Криміналістика: підручник / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків: ХНУВС, 2011. 666 с.

102. Криминалистика: учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская / под ред. Р. С. Белкина. Москва: НОРМА, 2006. 992 с.

103. Криміналістика: підручник / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко. Київ: Атіка, 1998. 416 с.

104. Криминалистика: учеб. для вузов / А.Ф. Волынский, Т.В. Аверьянова, И.Л. Александрова / под ред. проф. А.Ф. Волынского. Москва: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. 616 с.
105. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2008. 464 с
106. Криминалистика: учебник / О. В. Волохова, Н. Н. Егоров, М. В. Жижина / под. ред. Е.П. Ищенко. Москва: «Проспект», 2011. 504 с.
107. Криминалистика: учеб. для вузов / И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др./ под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. Москва: Высшая школа, 2000. 672 с.
108. Криминалистика: учебник / под ред. В. А. Образцова. Москва: Юрист, 2002. 735 с.
109. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін. Київ: Центр учбової літ., 2015. 544 с.
110. Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с. URL: <http://buklib.net/books/29347/>
111. Криминалистика: учебник для вузов / под общ. ред. Е. П. Ищенко, А. Г. Филиппова. Москва: Высш. образование, 2006. 743 с.
112. Криминалистика: учебник для вузов МВД России / Б. П. Смагоринский, А. Ф. Волынский, А. А. Закатов, А. Г. Филиппов. Волгоград: ВСШ МВД России, 1994. Т.2. 560 с.
113. Криминалистика: учебник / под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. Москва: Юрид. лит., 1993. 592 с.
114. Криминалистика: учебник / Н. П. Яблоков. Москва: Изд-во Юрайт, 2011. 280 с.
115. Криминалистика: учебник / под ред. Н .П. Яблокова. Москва: Юрист, 2001. 718 с. URL: <http://bibliograph.com.ua/criminalistika-3/256.htm>

116. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 91 с.
117. Кримінальне право України: підручник / В. В. Кузнєцов, В. П. Михайленко, Ю. В. Опалинський. Київ, 2006. 440 с.
118. Кубарев І.В. Поняття взаємодії слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2010. № 2. С. 181–185.
119. Кузьмічов В. С., Чорноус Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення. Київ: ЗАТ «Нічлава», 2005. 448 с.
120. Куп'янський М. Г. Розслідування серійних сексуально-садистських убивств (організаційно-тактичні засади): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 224 с.
121. Кустов А. М., Самищенко С. С. Судебная медицина в расследовании преступлений: курс лекций. Москва: Московский психолого-социальный институт, 2002. 448 с.
122. Ларин А. М. Процессуальные вопросы соотношения следствия и оперативно-розыскной деятельности органов дознания. *Социалистическая законность*. 1964. № 7. С. 14–16.
123. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. Москва: Юрид. лит., 1986. 159 с.
124. Лисиченко В. К. Взаимосвязь следственной ситуации с тактикой производства следственных действий. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1990. Вып. 40. С. 23–29.
125. Лисиченко В. К., Батюк О. В. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1988. Вып. 36. С. 3-9.
126. Личность преступника / Алимов С. Б., Кондрашков Н. Н., Кудрявцев В. Н., Лейкина Н. С. и др. Москва: Юрид. лит., 1971. 356 с.

127. Лобойко Л. М. Неформальні практики застосування КПК України 2012 р. в частині взаємодії прокурорів, слідчих та оперативних підрозділів. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення*: матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару. Харків: Право, 2014. Вип. 6. С. 139-142.

128. Логинов Е. А. Научные основы борьбы с убийствами, совершенными по найму : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2003. 426 с.

129. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования. Москва: Юрид. лит., 1973. – 215 с.

130. Лузгин И. М. Сущность и основные черты способов сокрытия преступлений. *Криминалистическая сущность, средства и методы установления способов сокрытия следов преступления*. Москва, 1987. С. 5-15.

131. Лунгу В. И. Первоначальный этап расследования преступлений: (процессуальный и организационный аспекты): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Киев, 1991. 25 с.

132. Лунеев В. В. Преступное поведение: мотивация, прогнозирование, профилактика. Москва: Прогресс, 1980. 137 с.

133. Малярова В. О. Система елементів і сучасні підходи до аналізу криміналістичної характеристики злочинів. *Криміналістичний вісник: наук.-практ. зб.*, 2012. № 2(18) С. 32-39.

134. Матусовский Г. А. Организация работы аппаратов дознания и предварительного следствия органов внутренних дел: учеб. пособие / Г. А. Матусовский, В. Н. Сущенко. Харьков: ХЮрИ, 1983. 83 с.

135. Мельник О. В. Попереднє дослідження пошкоджень одягу. *Криміналістичний вісник*, 2012. № 2(18). С. 200-209.

136. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін./ за заг. ред. Є.В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

137. Михалева Н. В. Некоторые элементы криминалистической характеристики убийств в сельской местности. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*, 2010. Вып. № 1-2. С. 375-382.

138. Михальська С. А. Психологічні особливості людей похилого віку. *Проблеми сучасної психології*, 2014. Вип. 23. С. 425-434.

139. Міненко С. Злочини на ринку нерухомості. Які вони? URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1236>

140. Мудрецька Т. В. Проблеми використання даних ДНК аналізу під час розслідування злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2014. Вип. 26. С. 246-249.

141. Муленков Д. В. Использование цифровых средств фиксации на стадиях досудебного производства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Омск, 2008. 226 с.

142. Найденов В. В. Организация и проблемы борьбы с преступностью. *Советское государство и право*, 1981. № 8. С. 12–19.

143. Настільна книга слідчого: наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов., В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Київ: Видавничий дім Ін Юре, 2007. 726 с.

144. Нор В. Т. Кримінальний процес України: підруч. для юрид. вузів / Нор В. Т., Михеєнко М. М., Шибіко В. П. Київ, 1992. 489 с.

145. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника. Москва: Юристъ, 1997. 333 с.

146. Обшалов С. В. Взаємодія оперативних працівників та слідчих при отриманні інформації про злочин. *Право і суспільство*, 2012. № 1. С. 277-281.

147. Овечкин В. А. Общие положения методики расследования преступлений, скрытых инсценировками. Харьков: Харьковский юридический ин-т, 1975. 64 с.

148. Олійник О. Допит свідка і потерпілого.
URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1723/>

149. Осмотр места происшествия: практическое пособие / А. И. Дворкин. Москва: Юристъ, 2001. 335 с.

150. Особливості збирання у досудовому провадженні біологічних слідів людини: метод. рек. / Фурман Я. В., Юсупов В. В., Котляренко Л. Т., Дмитрук Р. С. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 44 с.

151. Павлова Н. В. Розслідування шахрайства при укладанні цивільно-правових угод щодо відчуження житла: монограф. Дніпропетровськ: Дніпр. Ун-т внутр. справ, 2007. 216 с.

152. Павлюк О. С. Кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Дніпро, 5-6 травня 2017 р.). Дніпро, 2017. Ч.ІІ. С. 93–96.

153. Павлюк О. С. Криміналістична характеристика способів приховування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 222–227.

154. Павлюк О. С. Особа злочинця й потерпілого в структурі криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 180–183.

155. Павлюк О. С. Початкові слідчі ситуації розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. № 45. С. 119-122.

156. Павлюк О. С. Слідова картина та типова обстановка вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Підприємництво, господарство і право : щомісяч. наук.-практ. госп.-правов. журн.* 2017. № 2. С. 299–303.

157. Павлюк О. С. Способи вчинення вбивств осіб похилого віку, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Європейська інтеграція України: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. тез та доповідей підсумкової наук.-теорет. конф. (Київ, 22 квіт. 2016 р.). К., 2016. С. 121–123.

158. Павлюк О. С. Тактичні особливості допиту потерпілих осіб похилого віку. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.). К., 2017. Ч. 2. С. 200-203.

159. Павлюк О. С. / Типові слідчі версії початкового етапу розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 3. С. 143–148.

160. Павлюк О. С. Форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 4-5 серпня 2017 р.). Х., 2017. С. 69–73.

161. Пахоренко О. А. О некоторых криминалистических аспектах следственного осмотра. URL: <http://www.scienceforum.ru/2014/pdf/5537.pdf>.

162. Пенсионера убили ради квартиры и спрятали его тело в гараже. URL: http://kaluganews.ru/fn_291951.html.

163. Пивоваров В. В. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ: монографія / В. В. Пивоваров, Л. І. Щербина. Харків: Право, 2006. 176 с.

164. Питерцев С. К. Тактические приемы допроса: учеб. пос. / С. К. Питерцев, А. А. Степанов. СПб., 2006. 56 с.
165. Погорецкий М. А. Досудове слідство України: історія та сучасність. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України*, 2002. № 3. С. 216–227.
166. Подопрелов А. М. Создание и деятельность следственно-оперативных групп: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Киев, 1991. 23 с.
167. Полищук Д. А. Тактико-психологические особенности допроса при расследовании преступлений, совершаемых преступными сообществами : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2000. 259 с.
168. Попов В. И. Психологические аспекты осмотра места происшествия по делам об убийствах. *Раскрытие тяжких преступлений против личности: материалы научно-практической конференции*. Москва, 1973. Ч. 1. С. 74-76.
169. Приходько В. О. Сучасний стан криміналістичної реєстрації в Україні. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. Київ, 2017. Ч. 2. С. 213-216.
170. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: Наказ МВС України 3 лист. 2015 р. № 1339. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.
171. Психологический портрет преступника, его особенности. URL: <http://sovety-tut.ru/dom-i-semia/psihologicheskiiy-portret-prestupnika>

172. Психологія слідчої діяльності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. Г. Андросюк, О. М. Корнєв, О. І. Кудерміна та ін. / за заг. ред. Л. І. Казміренко. Київ: Правова єдність, 2009. 200 с.

173. Разумова А. Е. Деякі аспекти застосування спеціальних знань при підготовці до обшуку. *Право і безпека*, 2005. Т.4. №4. С.107-110.

174. Рассейкин Д. П. Осмотр места происшествия и трупа при расследовании убийств: учебное пособие. Саратов: Приволжское книжное издательство, 2007. 152 с.

175. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. Москва: Юрлитинформ, 2001. 352 с.

176. Робак В. Психологічні особливості процесу старіння: когнітивний аспект. *Наукові записки УКУ*, 2014. Вип. 1. Ч. 4. С. 128-135.

177. Рогатюк І. Проблеми застосування інституту негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика*: зб. наук. праць у 2-х т. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2014. Т. 1. С. 451-457.

178. Руденко А. В. Содержательная логика доказывания: монография. Москва: Проспект, 2015. 280 с.

179. Саїнчін О. С. Розслідування умисних вбивств: теорія і практика : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Запоріжжя, 2011. 38 с.

180. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2008. 588 с.

181. Салтевський М. В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики / Салтевський М. В., Лукашевич В. Г., Глібко В. М. Київ: ВІПОЛ, 1994. 180 с.

182. Сасиков А. И. Криминологическое исследование убийств в системе преступного насилия: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ростов-на-Дону, 1999. 220 с.

183. Свобода Є. Ю. Криміналістична реєстрація: загальноправові, процесуальні, організаційні та тактико-криміналістичні питання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 289 с.

184. Свобода Є. Ю. Тенденції розвитку кримінальної реєстрації: наукові та організаційні аспекти. URL: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/207-tendentsiyi-rozvitku-kriminalnoyi-reestratsiyi-naukovi-ta-organizatsijni-aspekti.html>

185. Сегай М. Я. Типология экспертных задач: методологические аспекты. *Криминалистика и судебная экспертиза*, 1988. Вып. 37. С. 9-18.

186. Селиванов Н. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования. *Социалистическая законность*, 1977. № 2. С. 56–59.

187. Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 187 с.

188. Середнев В. А. Криминалистическая версия как логический результат познавательной деятельности в уголовном судопроизводстве и оперативно-розыскной деятельности (философский аспект). *Приволжский научный вестник*, 2015. № 12-2(52). С. 100-113.

189. Синеокий О. В. Виды следственных и следственно-оперативных групп: сравнительный анализ. *Государство и право*, 1997. № 1. С. 60–67.

190. Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2004. 21 с.

191. Синчук В. Типові слідчі ситуації в методиці розслідування вбивств. *Проблеми криміналістики і судової експертизи*, 2002. № 2(29). С. 181-185.
192. Синчук О. В. Типові версії в структурі криміналістичної методики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. 209 с.
193. Скригонюк М. І. Проблемні аспекти криміналістичної тактики: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. Ч.1. 159 с.
194. Скулиш Є. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України*, 2012. № 2. С. 15-23.
195. Слинько С. В. Взаимодействие следователя и органа дознания как уголовно-процессуальное понятие. *Проблемы социалистической законности: республикан. межведомствен. науч. сб.* Харьков: Основа, 1991. Вып. 26. С. 103–106.
196. Слинько С. В. Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1991. 234 с.
197. Словарь русского языка С. И. Ожегова.
URL: <http://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=28764>
198. Смирнова И. Г. Уголовный процесс и криминалистика: роль версии в установлении истины. *Вестник Томского государственного университета. Право*, 2015. №4 (18). С. 80-89.
199. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / В. К. Лисиченко, В. И. Гончаренко, М. В. Салтевский и др. Киев: Выща шк. Головное изд-во, 1988. 405 с.
200. Специализированный курс криминалистики: учебник / под ред. М. В. Салтевского. Киев: КВШ МВД СССР, 1987. 384 с.

201. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика сексуальних убивств: поняття, зміст, значення для розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 1998. 230 с.

202. Степанюк Р.Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Право і безпека*, 2013. № 3(50). С. 110–115.

203. Стеценко В. Ю. Использование специальных медицинских знаний в уголовном судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2004. 189 с.

204. Стратонов В. М. Версії в практиці пізнавальної діяльності слідчого. *Право і безпека*, 2011. № 1(38). С. 174-178.

205. Судакова Т. Н. Убийцы и их жертвы (криминологическое, виктимологическое и уголовно-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Владивосток, 2002. 291 с.

206. Судебные экспертизы / Колкутин В. В., Зосимов С. М., Пустовалов Л. В. и др. Москва: ООО Издательство «Юрлитформ», 2001. 288 с.

207. Судебно-медицинская экспертиза: справочник для юристов. Москва: Юрид. лит., 1985. 320 с.

208. Тарасов А. А. Процессуальные и тактико-психологические проблемы расследования преступлений группой следователей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Казань, 1990. 15 с.

209. Тертишник В. М. Тайное становится явным: взаимодействие следователя, оперативного работника и эксперта-криминалиста при раскрытии и расследовании преступлений: учеб. пособие / В. М. Тертишник, С. В. Слинько. Харьков: ИКФ «Гриф», 1997. 68 с.

210. Тимошенко И. И. Теоретические и практические проблемы расследования убийств, совершенных с особой жестокостью: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2003. 250 с.

211. Тіщенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*, 2004. С. 961-965.

212. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса, 2007. 316 с.

213. Трубачев А. Д. Следственные ситуации в раскрытии отдельных видов преступлений. *Научные труды Свердловского юридического института*. Свердловск, 1975. Вып. 41. С. 68–77.

214. Туренко Н. С. Современные подходы в формировании и проверке следственных версий: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Нижний Новгород, 2006. 21 с.

215. Убийца пенсионеров: Будешь кричать или барахтаться – удавлю. URL: <https://www.caravan.kz/gazeta/ubijca-pensionerov-budesh-krichat-ili-barakhtatsya-udavlyu-403316/>.

216. Убийцы пенсионеров избежали пожизненного. URL: <https://www.gazeta.ru/social/2017/06/15/10722413.shtml>.

217. Удалова Л. Д. Вербальная информация в уголовном процессе Украины: монография. Киев: Вид. ПАЛИВОДА, 2006. 324 с.

218. Усманов Р. А. Информационные основы предварительного расследования. Москва: Изд-во «Юрлитинформ», 2006. 232 с.

219. Федченко В. В. Криминологическая характеристика тяжкой насильственной преступности против личности и особенности ее профилактики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2006. 190 с.

220. Хлюпин Н. И. Понятие и основные элементы криминалистической характеристики преступления в методике расследования. *Вопросы повышения эффективности правосудия по уголовным делам. Межвузовский сборник*. Калининград: Изд-во Калинингр. ун-та, 1981. Вып. 9. С. 75-92.

221. Чорний А. М. Особливості розслідування вбивств з корисливих мотивів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2010. 22 с.

222. Черноус Ю. М. Следчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 245 с.

223. Шавер Б. М., Винберг А. И. Криминалистика. Москва, 1940. 364 с.

224. Шевчук Н. Ф. Специфіка соціальної робота з людьми похилого віку. *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Соціальні комунікації*, 2011. №2-3. URL: <http://www.social-science.com.ua/>

225. Шейфер С. А. Следственные действия. Сущность и процессуальная форма. Москва, 1981. 128 с.

226. Шепитько В. Ю. Криминалистика: курс лекцій. Харьков: ООО «Одиссей», 2006. 368 с.

227. Шепитько В. Ю. Пізнавальна функція слідчої діяльності та її інтерпретація в криміналістиці. *Актуальні проблеми держави і права*, 2008. Вип. 44. С. 25-28.

228. Шиканов В. И. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений. *Методика расследования преступлений (общие положения)*: матер. науч.-практ. конф. Москва, 1976. С. 155-159.

229. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений: учеб. пособие. Москва: ЗАО Юстицинформ, 2006. 464 с.

230. Яблоков Н. П. Криминалистика: учебник для вузов и юрид. факультетов. Москва: ЛексЭст, 2003. 376 с.

231. Яблоков Н. П. Следственные ситуации в методике расследования и их оценка. *Вестн. Моск. ун-та. Сер. Право*, 1983. № 5. С. 11–15.

232. Якимов И. Н. Криминалистика: Руководство по уголовной технике и тактике. Москва, 2011. 350 с.

233. Яковенко М. О. Використання спеціальних знань при розслідуванні вбивства новонародженої дитини *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2014 №4 (51). С.55-62.

Анкета опитування слідчих

1. Ви працюєте в органах досудового розслідування на посаді:

- начальника (заступника начальника) слідчого управління (відділу)
- слідчого (старшого слідчого)

2. Загальний стаж слідчої роботи:

- до 3-х років
- від 3-х до 10-ти років
- понад 10 років

3. Чи розслідували Ви вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном ?

- так
- ні

4. Якою саме криміналістичною методикою розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, Ви користуєтесь?

- власним практичним досвідом, а також досвідом напрацьованим іншими слідчими
- загальними криміналістичними методиками, пристосовуючи їх положення до особливостей вчиненого вбивства
- розробленою методикою розслідування вбивства іншими науковцями. Ким?
- інше _____

5. Які чинники, на Вашу думку, найбільше визначають зростання кількості вчинених вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?

- бездіяльність правоохоронних органів у виявленні та попередженні злочинів даної категорії
- корупційна підтримка зацікавлених посадових осіб
- латентність цього виду злочинів
- зміна політичної структури держави
- масове безробіття
- зниження моральних критеріїв у суспільстві й культивування насильства в засобах масової інформації й на телебаченні
- інше _____

6. Вжиття яких заходів, на Вашу думку, утримає злочинців від вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?

- посилення кримінальної відповідальності
- вжиття профілактичних заходів

- інше _____

7. Вжиття яких заходів, на Вашу думку, допоможе правоохоронним органам більш ефективно протидіяти вбивствам осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном ?

- удосконалення взаємодії різних служб і відомств
- узагальнення слідчої та судової практики щодо розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень щодо вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном
- вивчення структури та інтенсивності злочинності у районі
- важко відповісти
- інше _____

8. До яких способів та засобів вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, за Вашими спостереженнями, найчастіше вдаються злочинці?

- нанесення потерпілому пошкоджень тупими, твердими предметами
- нанесення потерпілому пошкоджень колючо-ріжучими, рублячими предметами
- шляхом нанесення пошкоджень руками і ногами
- задушення петлею або шляхом закриття м'яким предметом дихаючих органів (рота і носа)
- застосування вогнепальної зброї
- нанесення тілесних ушкоджень із використанням вибухових пристроїв
- використання радіоактивних речовин
- позбавлення харчування
- утоплення
- отруєння
- інше _____

9. До яких способів приховування вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, на Вашу думку, найчастіше вдаються злочинці?

- маскування
- ліквідація разом із потерпілим свідків злочину;
- негайне зникнення з місця вчинення злочину)
- знищення знарядь і засобів вчинення злочину
- приховування трупа
- інсценування нещасного випадку, самогубства, природної смерті, вчинення вбивства іншою особою
- інше _____

10. В яких відносинах, за Вашими спостереженнями, перебували особи похилого віку, одинокі особи та злочинець?

- родинні стосунки
- знаходились у матеріальній та психологічній залежності
- знайомі за місцем проживання (сусіди)
- знайомі за місцем роботи

- дружні відносини
- взагалі незнайомі
- інше _____

11. Який, за Вашими спостереженнями, рівень участі родичів у вчиненні вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?

- не менш як 90%
- не менш як 50%
- незначний
- важко відповісти

12. На Вашу думку, які риси характерні особі злочинцю, яка вчинила вбивство?

- жорстокість і витонченість у способах вчинення злочину
- лицемірство при створенні обстановки гіркоти втрати
- холоднокрівність
- спокійність, байдужість
- добре продуманий механізм вчинення й інсценування злочину
- яскраво виражений цинізм як імітація поведінки особи, яка не має відношення до злочинної події
- інше _____

13. Які спроби уникнути відповідальності використовує злочинець, за Вашими спостереженнями?

- підготовка неправдивого алібі
- від'їзд із місцевості, де вчинено злочин (у тому числі й за кордон)
- повідомлення неправдивих відомостей, заяв
- відмова давати показання на досудовому розслідуванні
- погроза, залякування, підкуп та інші форми впливу на свідків
- інше _____

14. Де найчастіше вчиняються вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?

- за місцем проживання потерпілих (квартира, будинок тощо)
- під'їзди будинків і сходові площадки
- підвали й горища будівель
- лісові масиви, паркові зони й поля
- нежилі або занедбані (пусті) приміщення
- інше _____

15. Які ви можете виділити основні першочергові слідчі (розшукові) дії при розслідуванні злочинів даної категорії?

- слідчий огляд
- обшук
- допит підозрюваного
- допит свідків
- пред'явлення особи для впізнання
- слідчий експеримент

- освідування особи
- проведення експертизи

16. Які ви можете виділити основні першочергові негласні слідчі (розшукові) дії при розслідуванні злочинів даної категорії?

- аудіо-, відеоконтроль особи
- накладення арешту на кореспонденцію
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж
- зняття інформації з електронних інформаційних систем
- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи
- установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу
- спостереження за особою, річчю або місцем
- аудіо-, відеоконтроль місця
- контроль за вчиненням злочину
- виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації
- негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження

17. За Вашими спостереженнями, які експертизи призначаються під час розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?

- судово-медична
- судово-психологічна
- судово-психіатрична
- судово-біологічна
- дактилоскопічна
- трасологічна
- балістична
- експертиза холодної зброї
- портретна
- інше _____

18. Які фактори, на Вашу думку, зумовлюють недостатню ефективність діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?

- недостатня обізнаність про способи їх вчинення
- відсутність розроблених сучасних методик розслідування
- неефективна взаємодія різних служб і відомств
- корупційні процеси в державі та протидія зацікавлених осіб
- інше _____

19. Чи має місце, на Вашу думку, протидія розкриттю та розслідуванню вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?

- так

- ні
- важко відповісти¹

20. Якщо так, то в яких формах?

- підкуп, залякування та інший вплив на потерпілого і свідків,
- наймання висококваліфікованих адвокатів
- приховування, знищення слідів, зброї та засобів злочинної діяльності
- спроби підкупу слідчих, оперативних працівників, прокурорських і судових службовців
- ненадання фізичними та юридичними особами необхідної доказової інформації або знищення її джерел
- інше _____

21. З боку яких осіб здійснюється така протидія:

- з боку підозрюваних, обвинувачених та їх спільників
- близьких родичів, знайомих підозрюваних (обвинувачених)
- потерпілих, свідків
- захисників
- осіб, які здійснюють і беруть участь у розслідуванні (слідчі, оперативні працівники, спеціалісти, експерти та ін.);
- начальників органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, прокурорів, суддів, посадових осіб органів державної влади.
- Інше _____

22. Яке місце, на Вашу думку, в розслідуванні злочинів даної категорії посідають оперативні дані?

- визначальне
- допоміжне
- у процесуальному розслідуванні не використовуються
- інше _____

23. Чи доцільно створювати слідчо-оперативну групу під розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?

- так
- ні

24. Які, на Вашу думку, головні завдання взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів?

- попередження злочинів
- всебічне, повне розкриття і розслідування злочинів
- спільна діяльність із розшуку злочинців
- притягнення до встановленої законом відповідальності осіб, що вчинили злочини, та відшкодування завданої ними шкоди
- інше _____

25. Які, на Вашу думку, основні умови ефективності взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів?

- відповідність спільної діяльності вимогам закону

- організуюча роль і відповідальність слідчого за своєчасне і якісне розслідування злочинів, процесуальна відповідальність у виборі рішень, за винятком випадків, коли законом прямо визначено коло інших осіб
- самостійність оперативних підрозділів у виборі засобів і методів під час проведення слідчих (розшукових) дій в межах чинного законодавства
- спільне планування слідчих (розшукових) дій
- активне використання досягнень науки і техніки в розкритті та розслідуванні злочинів
- інше

26. В якій формі Ви здійснюєте взаємодію з оперативними підрозділами?

- доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам
- надання допомоги слідчому при провадженні окремих слідчих(розшукових) дій
- погоджене планування спільних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів
- обмін взаємодіючих суб'єктів інформацією, що надходить за повідомленнями про вчинені злочини і злочини, що готуються, а також з інших питань слідчої й оперативно-розшукової діяльності (зокрема, використання можливостей автоматизованих банків даних, криміналістичних та оперативно-довідкових обліків тощо)
- координація проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій
- консультації
- спільний аналіз причин і умов, що сприяють вчиненню злочину, та обговорення профілактичних заходів
- спільна узгоджена діяльність у складі слідчо-оперативної групи
- спільне використання техніки, засобів зв'язку і транспорту, що має в своєму розпорядженні оперативні підрозділи тощо

27. Які причини низької ефективності взаємодії, на Вашу думку?

- недосконалість професійних знань
- неналежне виконання доручень, вказівок, порушення строків, передбачених законом
- недостатній обмін інформацією, байдужість, велика завантаженість слідчих та оперативних працівників
- ігнорування керівної ролі слідчого в ході розслідування
- різні завдання слідчих та оперативних працівників
- неякісна робота працівників оперативних підрозділів
- низька заробітна плата працівників обох структур
- інше

28. На Вашу думку, які труднощі виникають під час розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?

- організаційні;

- тактичні;
- забезпечувальні;
- процесуальні;
- інше

29. Які з наведених криміналістичних обліків, за Вашими спостереженнями, використовують слідчі та оперативні працівники під час розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?

- трасологічний облік
- дактилоскопічний облік
- балістичний облік
- облік холодної зброї
- облік осіб за ознаками зовнішності
- вибухотехнічний облік
- пожежно-технічний облік
- облік генетичних ознак людини
- облік записів голосів та мовлення осіб
- облік ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів)
- облік матеріалів, речовин та виробів
- інше

30. На які питання слід звернути особливу увагу при розробці методики розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?

- основні способи вчинення злочинів, механізми та схеми окремих кримінальних операцій з притаманними їм ознаками
 - про типові ситуації, що складаються при отриманні первинної інформації, документуванні злочинних дій
 - удосконалення процедур збирання, оброблення і представлення доказової інформації на основі інформаційних технологій
 - розробка методики розслідування на основі досвіду судово-слідчої практики
 - про особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій
 - про форми та використання спеціальних знань та можливості судових експертиз
 - інше
-

Додаток Б

**Зведені дані соціологічного опитування слідчих органів досудового
розслідування**
(136 респондентів з м. Києва, Вінницької, Житомирської, Тернопільської,
Херсонської, Черкаської областей)

Питання	Кільк ість	%
1. Ви працюєте в органах досудового розслідування на посаді:		
1) начальника (заступника начальника) слідчого управління (відділу)	22	16,2
2) слідчого (старшого слідчого)	114	83,8
2. Загальний стаж слідчої роботи:		
1) до 3-х років	39	28,7
2) від 3 до 10 років	63	46,3
3) понад 10 років	34	25
3. Чи розслідували Ви вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?		
1) так	37	27,2
2) ні	99	72,8
4. Якою саме криміналістичною методикою розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, Ви користуєтесь?		
1) власним практичним досвідом, а також досвідом напрацьованим іншими слідчими	16	11,8
2) загальними криміналістичними методиками, пристосовуючи їх положення до особливостей вчиненого вбивства	15	11,0
3) розробленою методикою розслідування вбивства іншими науковцями. Ким?	6	4,4
4) інше	-	-
5. Які чинники, на Вашу думку, найбільше визначають зростання кількості вчинених вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?		
1) бездіяльність правоохоронних органів у виявленні та попередженні злочинів даної категорії	28	20,6
2) впевненість злочинців у безвідповідальності	37	27,2
3) латентність цього виду злочинів	19	14,0
4) інше	22	16,2
6. Вжиття яких заходів, на Вашу думку, утримає злочинців від вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?		

1) посилення кримінальної відповідальності	109	80,1
2) вжиття профілактичних заходів	43	31,6
3) інше	21	15,4
7. Вжиття яких заходів, на Вашу думку, допоможе правоохоронним органам більш ефективно протидіяти вбивствам осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном ?		
1) удосконалення взаємодії різних служб і відомств	88	64,7
2) узагальнення слідчої та судової практики щодо розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень щодо вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном	41	30,1
3) вивчення структури та інтенсивності злочинності у районі	32	23,5
4) важко відповісти	14	10,3
5) інше	5	3,7
8. До яких способів та засобів вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, за Вашими спостереженнями, найчастіше вдаються злочинці?		
1) нанесення потерпілому пошкоджень тупими, твердими предметами	80	58,8
2) нанесення потерпілому пошкоджень колючо-ріжучими, рублячими предметами	64	47,1
3) нанесення потерпілому пошкоджень руками і ногами	56	41,2
4) задушення петлею або шляхом закриття м'яким предметом дихаючих органів (рота і носа)	51	37,5
5) застосування вогнепальної зброї	8	5,9
6) нанесення тілесних ушкоджень із використанням вибухових пристроїв	-	
7) використання радіоактивних речовин	-	-
8) позбавлення харчування	-	
9) утоплення	11	8,0
10) отруєння	14	10,3
6) інше	-	-
9. До яких способів приховування вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, на Вашу думку, найчастіше вдаються злочинці?		
1) маскування	32	23,5
2) ліквідація разом із потерпілим свідків злочину	9	6,6
3) негайне зникнення з місця вчинення злочину	64	47,1
4) знищення знарядь і засобів вчинення злочину	48	35,3
5) приховування трупа	40	29,4

6) інсценування нещасного випадку, самогубства, природної смерті, вчинення вбивства іншою особою	38	27,5
10. В яких відносинах, за Вашими спостереженнями, перебували особи похилого віку, саодинокі особи та злочинець?		
1) родинні стосунки	44	32,4
2) знаходились у матеріальній та психологічній залежності	36	26,5
3) знайомі за місцем проживання (сусіди)	52	38,2
4) знайомі за місцем роботи	9	6,6
5) дружні відносини	19	14,0
6) взагалі незнайомі	78	57,4
11. Який, за Вашими спостереженнями, рівень участі родичів у вчиненні вбивств осіб похилого віку та саодиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?		
1) не менш як 90%	11	8,1
2) не менш як 50%	54	39,7
3) незначний	89	65,4
4) важко відповісти	53	39,0
12. На Вашу думку, які риси характерні особі злочинцю, яка вчинила вбивство?		
1) жорстокість і витонченість у способах вчинення злочину	64	47,0
2) лицемірство при створенні обстановки гіркоти втрати	48	35,3
3) холоднокрровність	86	63,2
4) спокійність, байдужість	57	41,9
5) добре продуманий механізм вчинення й інсценування злочину	52	38,2
6) яскраво виражений цинізм як імітація поведінки особи, яка не має відношення до злочинної події	38	27,9
7) інше	21	15,4
13. Які спроби уникнути відповідальності використовує злочинець, за Вашими спостереженнями?		
1) підготовка неправдивого алібі	73	53,7
2) від'їзд із місцевості, де вчинено злочин (у тому числі й за кордон)	52	38,2
3) повідомлення неправдивих відомостей, заяв	49	36,0
4) відмова давати показання на досудовому розслідуванні	32	23,5
5) погроза, залякування, підкуп та інші форми впливу на свідків	27	19,9
6) інше	-	
14. Де найчастіше вчиняються вбивства осіб похилого віку та саодиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?		
1) за місцем проживання потерпілих (квартира, будинок тощо)	121	89,0
2) під'їзди будинків і сходові площадки	13	9,6
3) підвали й горища будівель	43	31,6

4) лісові масиви, паркові зони й поля	71	52,2
5) нежилі або занедбані (пусті) приміщення	33	24,3
6) інше	19	14,0
15. Які ви можете виділити основні першочергові слідчі (розшукові) дії при розслідуванні злочинів даної категорії?		
1) слідчий огляд	112	82,4
2) обшук	23	16,9
3) допит підозрюваного	31	22,8
4) допит свідків	89	65,4
5) пред'явлення особи для впізнання	9	6,6
6) слідчий експеримент	8	5,9
7) освідування особи	7	5,1
8) проведення експертизи	68	50,0
16. Які ви можете виділити основні першочергові негласні слідчі (розшукові) дії при розслідуванні злочинів даної категорії?		
1) аудіо-, відеоконтроль особи	26	19,1
2) накладення арешту на кореспонденцію	-	-
3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж	71	52,2
4) зняття інформації з електронних інформаційних систем	9	6,6
5) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи	-	-
6) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу	43	31,6
7) спостереження за особою, річчю або місцем	19	14,0
8) аудіо-, відеоконтроль місця	22	16,2
9) контроль за вчиненням злочину	8	5,9
10) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	-	-
11) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження	15	11,0
17. За Вашими спостереженнями, які експертизи призначаються під час розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?		
1) судово-медична	133	97,8
2) судово-психологічна	17	12,5
3) судово-психіатрична	54	39,7
4) судово-біологічна	66	48,5
5) дактилоскопічна	119	87,5
6) трасологічна	128	94,1
7) балістична	14	10,3
8) експертиза холодної зброї	49	36,0

9) портретна	38	27,9
10) інша	22	16,2
18. Які фактори, на Вашу думку, зумовлюють недостатню ефективність діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?		
1) недостатня обізнаність про способи їх вчинення	39	28,7
2) відсутність розроблених сучасних методик розслідування	46	33,8
3) неефективна взаємодія різних служб і відомств	71	52,2
4) корупційні процеси в державі та протидія зацікавлених осіб	31	22,8
5) інше	11	8,0
19. Чи має місце, на Вашу думку, протидія розкриттю та розслідуванню вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?		
1) так	97	71,3
2) ні	39	28,7
20. Якщо так, то в яких формах?		
1) підкуп, залякування та інший вплив на потерпілого і свідків	23	16,9
2) наймання висококваліфікованих адвокатів	56	41,1
3) приховування, знищення слідів, зброї та засобів злочинної діяльності	48	35,3
4) спроби підкупу слідчих, оперативних працівників, прокурорських і судових службовців	19	14,0
5) ненадання фізичними та юридичними особами необхідної доказової інформації або знищення її джерел	47	34,5
6) інше	10	7,4
21. З боку яких осіб здійснюється така протидія:		
1) з боку підозрюваних, обвинувачених та їх спільників	127	93,4
2) близьких родичів, знайомих підозрюваних (обвинувачених)	51	37,5
3) потерпілих, свідків	7	5,1
4) захисників	35	25,7
5) осіб, які здійснюють і беруть участь у розслідуванні (слідчі, оперативні працівники, спеціалісти, експерти та ін.);	20	14,7
6) начальників органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, прокурорів, суддів, посадових осіб органів державної влади	8	5,9
інше	-	-
22. Яке місце, на Вашу думку, в розслідуванні злочинів даної категорії посідають оперативні дані?		
1) визначальне	48	35,3

2) допоміжне	88	64,7
3) у процесуальному розслідуванні не використовуються	-	-
4) інше	-	-
23. Чи доцільно створювати слідчо-оперативну групу під час розслідування вказаних злочинів?		
1) так	112	82,4
2) ні	24	17,6
24. Які, на Вашу думку, головні завдання взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів?		
1) попередження злочинів	48	35,3
2) всебічне, повне розкриття і розслідування злочинів	120	88,2
3) спільна діяльність із розшуку злочинців	72	52,9
4) притягнення до встановленої законом відповідальності осіб, що вчинили злочини, та відшкодування завданої ними шкоди	64	47,0
5) інше	-	-
25. Які, на Вашу думку, основні умови ефективності взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів?		
1) відповідність спільної діяльності вимогам закону	24	17,6
2) організуюча роль і відповідальність слідчого за своєчасне і якісне розслідування злочинів, процесуальна відповідальність у виборі рішень, за винятком випадків, коли законом прямо визначено коло інших осіб	64	47,0
3) самостійність оперативних підрозділів у виборі засобів і методів під час проведення слідчих (розшукових) дій в межах чинного законодавства	56	41,2
4) спільне планування слідчих (розшукових) дій	80	58,8
5) активне використання досягнень науки і техніки в розкритті та розслідуванні злочинів	40	29,4
6) інше	-	-
26. В якій формі Ви здійснюєте взаємодію з оперативними підрозділами?		
1) доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам	88	64,7
2) надання допомоги слідчому при провадженні окремих слідчих(розшукових) дій	32	23,5
3) погоджене планування спільних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів	56	41,2
4) обмін взаємодіючих суб'єктів інформацією, що надходить за повідомленнями про вчинені злочини і злочини, що готуються, а також з інших питань слідчої й оперативно-розшукової діяльності (зокрема, використання можливостей автоматизованих банків даних, криміналістичних та оперативно-	48	35,3

довідкових обліків тощо)		
5) координація проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій	40	29,4
6) консультації	64	47,0
7) спільний аналіз причин і умов, що сприяють вчиненню злочину, та обговорення профілактичних заходів	16	11,8
8) спільна узгоджена діяльність у складі слідчо-оперативної групи	48	35,3
9) спільне використання техніки, засобів зв'язку і транспорту, що має в своєму розпорядженні оперативні підрозділи тощо	24	17,6
27. Які причини низької ефективності взаємодії, на Вашу думку?		
1) недосконалість професійних знань	24	17,6
2) неналежне виконання доручень, вказівок, порушення строків, передбачених законом	64	47,0
3) недостатній обмін інформацією, байдужість, велика завантаженість слідчих та оперативних працівників	72	52,9
4) ігнорування керівної ролі слідчого в ході розслідування	8	5,9
5) різні завдання слідчих та оперативних працівників	48	35,3
6) неякісна робота працівників оперативних підрозділів	16	11,8
7) низька заробітна плата працівників обох структур	24	17,6
8) інше	-	-
28. На Вашу думку, які труднощі виникають під час розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?		
1) організаційні	38	27,9
2) тактичні	61	44,9
3) забезпечувальні	67	49,3
4) процесуальні	73	53,7
5) інше	-	-
29. Які з наведених криміналістичних обліків, за Вашими спостереженнями, використовують слідчі та оперативні працівники під час розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?		
1) трасологічний облік	83	61,0
2) дактилоскопічний облік	104	76,5
3) балістичний облік	26	19,1
4) облік холодної зброї	19	13,8
5) облік осіб за ознаками зовнішності	51	37,5
6) вибухотехнічний облік	16	11,8

7) пожежно-технічний облік	10	7,4
8) облік генетичних ознак людини	40	29,4
9) облік записів голосів та мовлення осіб	28	20,6
10) облік ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів)	37	27,2
11) облік матеріалів, речовин та виробів	12	8,8
12) інше	-	-
30. На які питання слід звернути особливу увагу при розробці методики розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном?		
1) основні способи вчинення злочинів, механізми та схеми окремих кримінальних операцій з притаманними їм ознаками	80	58,8
2) про типові ситуації, що складаються при отриманні первинної інформації, документуванні злочинних дій	38	27,9
3) удосконалення процедур збирання, оброблення і представлення доказової інформації на основі інформаційних технологій	65	47,8
4) розробка методики розслідування на основі досвіду судово-слідчої практики	74	54,4
5) про особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій	44	32,4
6) про форми та використання спеціальних знань та можливості судових експертиз	33	24,3
7) інше	-	-

Додаток В

КРИМІНАЛІСТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
порядку і тактики проведення огляду місця події під час
розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із
заволодінням їхнім майном

Огляд місця події повинен полягати не тільки в споглядальній констатації змін в речовій обстановці, викликаних подією злочину, фіксації та вилученні виявлених слідів, потрібна постійна уявна робота з моделювання механізму вчиненого злочину, для того щоб забезпечити «зоровий» пошук слідів, наприклад відбитків пальців, а також на основі виявленого негайно будувати слідчі та розшукові версії, намічати призначення відповідних експертиз.

Специфічними організаційні й тактичні правила огляду місця події при розслідуванні злочинів досліджуваної категорії є:

По-перше, основними правилами слідчого огляду місця події вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб є невідкладність його проведення, всебічність та повнота. Доведено, що місце події, в даному випадку, є найповнішим джерелом інформації про вчинений злочин, включаючи дані про мотив його вчинення.

По-друге, з міркувань повноти огляду місця події необхідно проводити за участю спеціалістів.

По-третьє, під час огляду місця події слід оглядати не лише безпосередньо місце виявлення трупа, але і прилеглу до нього територію. Вчинення вбивства особи похилого віку та одинокої особи, пов'язаного із заволодіння їхнім майном, неможливе без знарядь злочинів, без засобів проникнення у домоволодіння та ін. Тому розслідування злочинів досліджуваного виду немислиме без огляду зазначених предметів. Зокрема під час огляду домоволодіння, де виявлено труп особи похилого віку, необхідно приділяти особливу увагу виявленню і фіксації слідів зламу замків будинку або квартири та проникнення до них. В цьому разі слід фіксувати стан замків, дверних петель, сліди застосування сторонніх предметів, знарядь злому, сліди транспортних засобів, предмети, що

знаходяться на території домоволодіння та використані злочинцями під час вчинення злочину тощо.

Разом з тим ретельному дослідженню підлягають ймовірні місця зберігання викраденого майна. Якщо воно знаходилося в сейфах, замкнених ящиках столів, шаф, слід оглянути зовнішню поверхню дверцят, бічні грані, за які злочинці могли братися руками, стосуватися відкритими частинами тіла, а також одягом. Незайвим є вивчення перерахованих ділянок під різними кутами освітлення, з використанням збільшувальних приладів, потужних джерел світла, дактилоскопічних порошків дозволить виявити і зафіксувати сліди. Таким же чином повинні обстежитися і внутрішні поверхні ящиків, полиць і інших сховищ та предмети, які перебували всередині вищеописаних об'єктів. Виявлені на них сліди злому вивчаються з метою встановлення того, які знаряддя при цьому використовувалися, які операції для цього виконувалися.

По-четверте, окрему увагу під час огляду місця події слід приділяти пошуку та закріпленню негативних обставин.

По-п'яте, необхідно детально фіксувати отриману інформацію шляхом протоколювання, фотозйомки та відеозапису.

Перелік об'єктів, які необхідно зафіксувати під час огляду місця події:

- труп (поза трупа, характерні пошкодження, сліди) та одяг трупа;
- знаряддя вбивства, а також знаряддя і засоби, що використовувались злочинцями для проникнення в житлове приміщення (свердло, викрутка, лом тощо);
- ділянка місцевості, де виявлено труп (ложе трупа, сліди, що там виявлені);
- місце проникнення злочинця на територію домоволодіння потерпілого (вікно, двері) та шляхи відходу виконавців нападу з місця злочину;
- об'єкти, на яких відбилися сліди зберігання викраденого майна (ящики та полиці столів і шаф, сейфи, коробки, шкатулки від нагород, одяг із слідами медалей, орденів, квитанції про отримання пенсій та ін);
- предмети і речі, залишені злочинцем (недопалки цигарок, обгортки від цукерок, елементи одягу, записки з адресом потерпілого, предмети маскуванню тощо);

– прилягаючі ділянки місцевості, де можуть бути також виявлено сліди злочинців в тому числі сліди використання транспортних засобів (під'їзд, подвір'я, сходи, коридор).

Об'єкти криміналістичного дослідження, на яких залишаються сліди вбивств:

– труп потерпілого або його частини, що зберігають у собі інформацію про спосіб, знаряддя, час вчинення злочину, можливі ознаки злочинця тощо. Враховуючи, що зазначені злочинні дії мають насильницький характер, то в слідовій картині буде відображено характер тілесного ушкодження (вплив, напрям та кут удару, сили докладеної енергії, знаряддя, що були використані при цьому); механізм нанесення тілесних ушкоджень (сліди спротиву, сліди боротьби, сліди безпорадного стану або введення у безпорадний стан, тобто ін'єкції від уколів, сліди отруйних речовин тощо);

– особа злочинця (наявність слідів крові потерпілого на одязі і взутті злочинця; тілесні ушкодження, які утворились в результаті опору потерпілого; сліди контакту особи наодинці з потерпілим в момент вбивства; документи, що засвідчують знайомство злочинця з потерпілим: записки від потерпілого, чеки або квитанції на ім'я потерпілого, рецепти тощо);

– предмети, які викрадаються вбивцями (гроші, банківські картки, годинники, ордени та медалі, золоті вироби, мобільні телефони, транспортні засоби тощо);

– предмети, за допомогою яких було вчинено злочин. Типовими знаряддями і засобами вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб є різноманітні предмети побуту, господарсько-виробничої діяльності (сокира, молоток, кухонний ніж, викрутка тощо) або випадкові предмети (табуретка, сковорідка, палиця тощо). Зазначені предмети часто викидаються неподалік від місця його вчинення;

– інші предмети матеріального світу: засоби сприяння вбивству (транспортні засоби, мотузка, скотч, засоби підпалу тощо); предмети, які свідчать про перебування злочинця на місці вбивства (недопалок від сигарет, текстильні волокна, обгортка від цукерки тощо).

Додаток Г

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника
ГУНП в Київській області –
начальник кримінальної поліції
доктор юридичних наук
полковник поліції

А.А. Нєбитов

2018 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної
академії внутрішніх справ Павлюка Олександра Сергійовича з теми:
«Розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із
заволодінням їхнім майном»**

Комісія у складі:

Заступника начальника головного управління – начальника слідчого управління ГУНП в Київській області підполковника поліції Рекуна С.С.; заступника начальника слідчого управління - начальника відділу розслідування особливо тяжких злочинів ГУНП в Київській області підполковника поліції Йовенка І.І.; заступника начальника відділу розкриття злочинів проти особи УКР ГУНП в Київській області підполковника поліції Шишкіна П.О. склала даний акт про те, що окремі пропозиції, надані за результатами дисертаційного дослідження здобувача кафедри криміналістики та судової медицини НАВС Павлюка Олександра Сергійовича з теми: «Розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном» (спеціальність 12.00.09) можуть бути використані у системі службової підготовки та у практичній діяльності оперативних працівників та слідчих при запобіганні, виявленні, розкритті та розслідуванні вказаної категорії злочинів.

Члени комісії:

**Заступник начальника ГУ –
начальник СУ ГУНП
в Київській області
підполковник поліції**

С.С. Рекун

Заступник начальника СУ ГУ –
начальник відділу розслідування
особливо тяжких злочинів
ГУНП в Київській області
підполковник поліції

І.І. Йовенко

Заступник начальника відділу
розкриття злочинів проти особи УКР
ГУНП в Київській області
підполковник поліції

П.О. Шишкін

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника
Головного слідчого управління
Національної поліції України
кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України

М.С. Цуцкірідзе

12 лютого 2018 року

А К Т

**впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування
матеріалів дисертаційного дослідження здобувача кафедри
криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх
справ Павлюка Олександра Сергійовича на тему: «Розслідування
вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням
їхнім майном»**

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Мірковця Д.М., заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Шевчишена А.В., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Борець І.В., склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Павлюка Олександра Сергійовича на тему: «Розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук

Д.М. Мірковець

Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук

А.В. Шевчишен

Старший слідчий в особливо важливих
справах ГСУ НП України

І.В. Борець

Заступник начальника
Головного управління –
начальник слідчого управління
ГУНП в Житомирській області.

Володимир Шевців
11.02.2017 року

АКТ

про впровадження результатів дисертації здобувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Павлюка Олександра Сергійовича «Розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність у практичну діяльність Головного управління Національної поліції в Житомирській області

Комісія у складі: заступника начальника – начальника відділу розслідування злочинів скоєних проти життя та здоров'я особи СУ ГУНП в Житомирській області Кириченка Ю.М., т.в.о. заступника начальника відділу розслідування злочинів скоєних проти життя та здоров'я особи СУ ГУНП в Житомирській області Кузьменка В.В., старшого слідчого в ОВС – криміналіста відділу розслідування злочинів скоєних проти життя та здоров'я особи СУ ГУНП в Житомирській області Дадацької І.О. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача Національної академії внутрішніх справ Павлюка Олександра Сергійовича на тему «Розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном» становлять значну наукову та практичну цінність та можуть застосовуватись у діяльності підрозділів Головного управління Національної поліції в Житомирській області, зокрема під час проведення занять у системі службової підготовки.

Для практичної діяльності важливе значення мають висновки, пропозиції та рекомендації, що відображені за змістом низки наукових робіт О.С. Павлюка. До основних із них слід віднести:

1. Павлюк О. С. Слідова картина та типова обстановка вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Підприємництво, господарство і право : щомісяч. наук.-практ. госп.-правов. журн.* 2017. № 2. С. 299–303.

2. Павлюк О. С. Особа злочинця й потерпілого в структурі криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. № 1. С. 180–183.

3. Павлюк О. С. Криміналістична характеристика способів приховування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Право і суспільство.* 2017. № 2. С. 222–227.

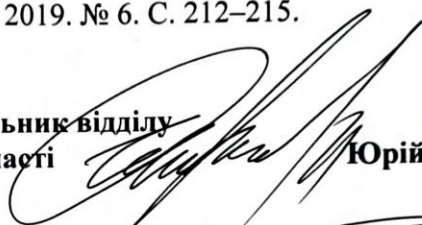
4. Павлюк О. С. Початкові слідчі ситуації розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. № 45. С. 119-122.

5. Павлюк О. С. Типові слідчі версії початкового етапу розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 3. С. 143-148;

6. Павлюк О. С. Тактичні особливості отримання показань у кримінальних провадженнях про вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Підприємництво, господарство і право : щомісяч. наук.-практ. госп.-правов. журн.* 2018. № 6. С. 328-332.

7. Павлюк О. С. Пізнавальна діяльність слідчого на початковому етапі розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Підприємництво, господарство і право : щомісяч. наук.-практ. госп.-правов. журн.* 2019. № 6. С. 212-215.

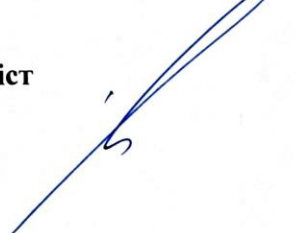
Заступник начальника – начальник відділу
СУ ГУНП в Житомирській області

 Юрій КИРИЧЕНКО

Т.в.о. заступника начальника відділу
СУ ГУНП в Житомирській області

 Віталій КУЗЬМЕНКО

Старший слідчий в ОВС- криміналіст
СУ ГУНП в Житомирській області

 Ірина ДАДАЦЬКА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Станіслав ГУСАРЄВ

2021 року

АКТ

про впровадження результатів дисертації здобувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Павлюка Олександра Сергійовича «Розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність в освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: директора Інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки та техніки України, полковника поліції Удалової Л.Д. (голова), начальника навчально-наукового інституту № 2, кандидата юридичних наук, доцента підполковника поліції Саковського А.А., завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента, підполковника поліції Самодіна А.В., начальника навчально-методичного відділу підполковника поліції Колодейчак С.І. склала цей акт про те, що результати дисертації Павлюка О.С. впроваджені в освітній процес академії.

Результати наукового дослідження Павлюка Олександра Сергійовича знайшли своє відображення у навчально-методичних матеріалах, де як джерела рекомендовані наступні публікації:

1. Павлюк О. С. Слідова картина та типова обстановка вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Підприємництво, господарство і право : щомісяч. наук.-практ. госп.-правов. журн.* 2017. № 2. С. 299–303.

2. Павлюк О. С. Особа злочинця й потерпілого в структурі криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. № 1. С. 180–183.

3. Павлюк О. С. Криміналістична характеристика способів приховування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Право і суспільство.* 2017. № 2. С. 222–227.

4. Павлюк О. С. Початкові слідчі ситуації розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном.

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Вип. № 45. С. 119-122.

5. Павлюк О. С. Типові слідчі версії початкового етапу розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 3. С. 143–148;

6. Павлюк О. С. Тактичні особливості отримання показань у кримінальних провадженнях про вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Підприємництво, господарство і право : щомісяч. наук.-практ. госп.-правов. журн.* 2018. № 6. С. 328–332.

7. Павлюк О. С. Пізнавальна діяльність слідчого на початковому етапі розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Підприємництво, господарство і право : щомісяч. наук.-практ. госп.-правов. журн.* 2019. № 6. С. 212–215.

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представлені матеріали мають належний науковий та практичний рівень розробки проблематики теми дисертаційного дослідження, ґрунтуються на достатній кількості опрацьованих Павлюком О.С. законодавчих, наукових та емпіричних джерел, відображені у науково-методичних матеріалах з навчальних дисциплін «Криміналістика» та «Методика розслідування кримінальних правопорушень» для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра, «Слідчий огляд» для здобувачів ступеня вищої освіти магістр, а також використовуються у системі підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України.

Голова комісії:

Лариса УДАЛОВА

Члени комісії:

Андрій САКОВСЬКИЙ

Артем САМОДІН

Станіслава КОЛОДЕЙЧАК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Станіслав ГУСАРЄВ

АКТ

про впровадження результатів дисертації здобувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Павлюка Олександра Сергійовича «Розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність у наукову діяльність Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України полковника поліції Никифорчука Д.Й. (голова), професора кафедри криміналістики та судової медицини, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Черноус Ю.М., наукового співробітника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук майора поліції Бондара С.В. склала цей акт про те, що науковий доробок, підготовлений здобувачем кафедри криміналістики та судової медицини Павлюком О.С. має важливе значення для використання під час розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном, містить науково-обґрунтовані теоретичні положення та практичні рекомендації, а також впроваджений у наукову діяльність Національної академії внутрішніх справ.

Отримані в результаті дослідження положення, рекомендації, пропозиції знайшли своє відображення у виданій автором науковій літературі, зокрема:

1. Павлюк О. С. Способи вчинення вбивств осіб похилого віку, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Європейська інтеграція України: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. тез та доповідей підсумкової наук.-теорет. конф. (Київ, 22 квіт. 2016 р.). К., 2016. С. 121–123.

2. Павлюк О. С. Кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Становлення громадянського суспільства в*

Україні: нормативно-правове підґрунтя: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Дніпро, 5-6 травня 2017 р.). Дніпро, 2017. Ч.ІІ. С. 93–96.

3. Павлюк О. С. Форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 4-5 серпня 2017 р.). Х., 2017. С. 69–73.

4. Павлюк О. С. Тактичні особливості допиту потерпілих осіб похилого віку. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.). К., 2017. Ч. 2. С. 200-203.

Результати досліджень Павлюка О.С. мають змістовний науковий та практичний рівень, ґрунтуються на значній кількості опрацьованих автором законодавчих, наукових та емпіричних джерел, а також використовуються у науковій діяльності Національної академії внутрішніх справ, зокрема під час підготовки методичних рекомендацій та проведенні наукових досліджень.

Голова комісії:

Дмитро НИКИФОРЧУК

Члени комісії:

Юлія ЧОРНОУС

Сергій БОНДАР

**Список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію
результатів дисертації**

1. Павлюк О. С. Слідова картина та типова обстановка вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Підприємництво, господарство і право : щомісяч. наук.-практ. госп.-правов. журн.* 2017. № 2. С. 299–303.

2. Павлюк О. С. Особа злочинця й потерпілого в структурі криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. № 1. С. 180–183.

3. Павлюк О. С. Криміналістична характеристика способів приховування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Право і суспільство.* 2017. № 2. С. 222–227.

4. Павлюк О. С. Початкові слідчі ситуації розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2017. Вип. № 45. С. 119-122.

5. Павлюк О. С. Типові слідчі версії початкового етапу розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2017. № 3. С. 143–148;

6. Павлюк О. С. Тактичні особливості отримання показань у кримінальних провадженнях про вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Підприємництво, господарство і право : щомісяч. наук.-практ. госп.-правов. журн.* 2018. № 6. С. 328–332.

7. Павлюк О. С. Пізнавальна діяльність слідчого на початковому етапі розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Підприємництво, господарство і право : щомісяч. наук.-практ. госп.-правов. журн.* 2019. № 6. С. 212–215.

8. Павлюк О. С. Павлюк О.С. Тактичні особливості допиту підозрюваного, який вчинив вбивство особи похилого віку з метою заволодіння нерухомим майном. *Юридична наука*. 2020. №1. С. 178-183.

9. Павлюк О. С. Способи вчинення вбивств осіб похилого віку, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Європейська інтеграція України: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. тез та доповідей підсумкової наук.-теорет. конф. (Київ, 22 квіт. 2016 р.). К., 2016. С. 121–123.

10. Павлюк О. С. Кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Дніпро, 5-6 травня 2017 р.). Дніпро, 2017. Ч.ІІ. С. 93–96.

11. Павлюк О. С. Форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 4-5 серпня 2017 р.). Х., 2017. С. 69–73.

12. Павлюк О. С. Тактичні особливості допиту потерпілих осіб похилого віку. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.). К., 2017. Ч. 2. С. 200-203.

13. Павлюк О.С. Алгоритм отримання криміналістично значимої інформації за допомогою спеціальних знань, під час розслідування вбивств осіб похилого віку. *Використання досягнень сучасної науки й техніки в розкритті злочинів* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 25 лют. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 200 – 201